

2935
M. TULLII CICERONIS

LÆLIUS

sive

DE AMICITIA DIALOGUS,

EX LATINO IN GRÆCUM

TRANSLATUS

A

BASILIO ANTONIADE,

alumno scholæ quæ est Chalces theologicæ.

CONSTANTINOPOLI,

TYPIS BOUTYRÆ ET SUI.

MDCCCLXXVIII.

ΙΩΑΝΝΗ ΑΛΙΜΠΕΡΤΗ

ΚΑΙ

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙ ΣΑΛΤΕΛΗ

ΑΝΔΡΑΣΙ ΦΙΛΤΑΤΟΙΣ

ΤΟΥΤΙ ΤΟ ΠΕΡΙ ΦΙΛΙΑΣ ΠΟΝΗΜΑΤΙΟΝ

ΦΙΛΙΩΣ ΑΝΑΤΙΘΗΣΙΝ

Ο ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΑΣ.

ΣΙΣΜΑΝΟΓΛΙΟ
ΜΕΓΑΡΟ

Φίλον ἦν τοῖς πάλαι καὶ εὐσεβὲς τῷ Θεῷ προσ-
άγειν τὰς τῶν πραγμάτων ἀπαρχὰς, τίμιον ὄν
τιμιωτάτῳ ὄντι. Ἡμᾶς δὲ νῦν ὁ τοῦ Χριστοῦ νόμος
θεοφιλεῖς ἀπαρχὰς τὸν ἄριστον καὶ δικαιοτάτον
βιον ἀπαιτῶν, τὰς ἄλλας ἀπαρχὰς ἐτέροις ἡμῶν
τιμοῖς οὖσιν ἀφίησι προσάγειν. Ὑμῶν τούτων, φι-
λων ἐμοὶ τιμιώτατοι, ἀπαρχὰς τῶν ἐμῶν πνευμα-
τικῶν πόρων τήνδε τὴν περὶ φιλλας βίβλον προσ-
άγω, εὖ εἰδὼς μνημεῖον αὐτὴν καὶ ξύνδεσμον
ἐσομένην τῆς ἡμετέρας λεγομένης τε καὶ οὔσης φι-
λικῆς τριάδος.

Ο ΠΟΝΗΣΑΣ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Περὶ πλείστου ἀνέκαθεν ἐποιεῖτο τὴν ἀκραιφνῇ φιλίαν ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἰουδαϊκός τε καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ ἐθνικός, καὶ πολλοὶ ἔξοχοι ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι παρέργως ἢ προὔργου ἐξύμνησαν αὐτὴν καὶ ἐπραγματεύθησαν. Ἡ δὲ Καινὴ Διαθήκη τὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις μεταξὺ ὀλιγίστων περιοριζομένην ταύτην οἰκειότητα καὶ εὐνοίαν ὑπὸ τὸ τῆς ἀγάπης ὄνομα πρὸς πάντας ἐπεκτείνουσα οὐδένα ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ἰδίως φιλίας. Καὶ τοῦτο μὲν οὐδαμῶς θεωρητέον ὡς ἀπόδειξιν τῆς οὐδεμιᾶς ἢ σμικρᾶς ἐν τῷ χριστιανισμῷ σημασίας τῆς φιλίας· ἐπειδὴ πρῶτον μὲν, ὅπως ὑπαγορεῦον τὸ Εὐαγγέλιον τὴν εἰς πάντας ἀγάπην δὲν ἀναιρεῖ τὴν μεταξὺ συζύγων καὶ γονέων καὶ συγγενῶν φύσει ὑπάρχουσαν στενὴν σχέσιν, οὕτως οὐδὲ τὸν μεταξὺ φίλων ἰδιαίτερον καὶ στενότερον τῆς οἰκειότητος σύνδεσμον· ἔπειτα δὲ τὰ τῆς Κ. Διαθήκης βιβλία συγγραφέντα κατὰ τὰς ἐκάστοτε παραπιπτούσας ἀνάγκας τῆς ἀρτισυστάτου Ἐκκλησίας δὲν ἀποτελοῦσι πλήρες Ἠθικῆς σύστημα περὶ πασῶν τῶν τοῦ βίου σχέσεων, ἔργον ἰδιαιτέρᾳ ἐπιστήμῃ ἀποκείμενον. Ἄλλ' ἀφ' οὗ ἐν μὲν τῇ Κ. Διαθήκῃ οὐδὲν περὶ φιλίας λέγεται, ἐκ δὲ τῆς Π. Διαθήκης κυρίως εἶπεῖν μόνον ἐν τῇ Σοφίᾳ Σειράχ ἐλάχιστά τινα περὶ αὐτῆς καὶ

σποράδην κείμενα ἀπαντῶσι, πόθεν τὰ περί τοῦ ζητήματος τούτου ἀντλήσει ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ; Εἰς ταύτην τὴν ἀπορίαν ἐνεπέσομεν κατὰ τὸ λήξαν σχολικὸν ἔτος διδάσκοντες τὸ μάθημα τοῦτο ἐν τῷ Ζαππείῳ, καὶ τῆς ἀπορίας ἐξήγαγεν ἡμᾶς ὁ μέγας τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος, ὅστις περί τῶν πνευματικῶν πραγμάτων τὸν λόγον ποιούμενος παραινεῖ τοῖς πιστοῖς λέγων· πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε (1 Θεσσ. ε, 21). Ὅτι δὲ καὶ πρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ οὐκ ὀλίγα καὶ ἐν τῇ Ἠθικῇ καλὰ ἢ ἀνθρωπίνη φύσις ἐχρησμήδησε, τοῦτο ὁ αὐτὸς ἀπόστολος ἔργῳ τε καὶ λόγῳ ἐδίδαξε (Ῥωμ. 6, 14—15. 1 Κορ. ιε, 33. Πρ. ιζ, 28), καὶ οἱ διασημότεροι δὲ τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀνδρῶν ἀναγνωρίζοντες καὶ ἀνομολογοῦντες αὐτοὶ τε τὸ τοῦ Ὁρατίου νυκτὸς καὶ ἡμέρας μετὰ χειρὸς εἶχον τὰ κλασσικὰ τῆς ἀρχαιότητος πρότυπα καὶ τοῖς ἄλλοις ταῦτά παρεκελεύοντο, τοὺς δὲ τάναντία φρονοῦντας ἐν τῇ τῶν αἵρετικῶν καὶ πολεμίων τῆς ἀληθείας τάξει κατελογίζοντο. Ἐκ τοιούτων λοιπὸν ὀρμώμενοι καὶ ἡμεῖς λόγων, καὶ οὐ μόνον οὐδαμῶς ἀναξίαν καὶ ἀλλοτρίαν, ἀλλὰ καὶ μάλιστα πρέπουσαν καὶ οἰκείαν καὶ ἀναγκαίαν νομίζοντες τῷ περὶ τὰ θεολογικὰ καταγινομένῳ καὶ τὴν περὶ τὴν θύραθεν λεγομένην ἐπιστήμην καὶ σοφίαν ἐνασχόλησιν, οὐ μόνον ἐν τῷ τῆς χριστιανικῆς Ἠθικῆς μαθηματι πολλὰ παραγγέλματα καὶ ἰδέας καὶ γνώμας μὴ χριστιανικὰς συμπεριλαμβάνομεν, ἀλλὰ καὶ οὐ σμικρὰν ἐνομίσαμεν ὅτι εἰσφέρομεν παρ' ἡμῖν συμβολὴν τῷ μα-

θήματι τούτῳ, τὰ τοῖς ἀρχαίοις ὀρθῶς καὶ καλῶς περὶ φιλίας εἰρημένα εἰς ἓν συνενοῦντες καὶ εἰς φῶς αὐτὰ ἐκφέροντες.

Εἶχε δὲ ἡ ἀρχαιότης ἱκανὰς καὶ ἀξιολόγους περὶ φιλίας πραγματείας, ὧν τινὲς μὲν ἀπώλοντο, τινὲς δὲ σώζονται εἰς ἡμᾶς. Τούτων δὲ κατὰ τε τὴν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἑκτασιν πληρεστάτη καὶ τελειοτάτη θεωρεῖται ὁ Λαίλιος ἢ ὁ περὶ φιλίας ἐπιγραφόμενος λόγος τοῦ Κικέρωνος, ὅστις, καθὰ καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτῷ, εἰς ἄκρον θαυμαστῆς τῆς ἐλληνικῆς Μούσης, καὶ ἐκ τῶν ἀκενώτων αὐτῆς θησαυρῶν μέγα μέρος τὰς ἰδέας αὐτοῦ ἀντλῶν, ὅπως ἐν ἄλλοις, οὕτω καὶ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ τὰ τοῖς Ἑλλήσι σοφοῖς ὀρθῶς καὶ καλῶς εἰρημένα ἀναλεξάμενος ζητεῖ ἐν λέξεσι μὲν λατινικαῖς, ἐν φράσεσι δὲ ἁπτικαῖς νὰ καταστήσῃ αὐτὰ κτῆμα τῶν ἑαυτοῦ συμπολιτῶν. Πλὴν δὲ τοῦ ἐλληνικοῦ τούτου καὶ θεωρητικοῦ περιεχομένου ἐνεχάραξεν ὁ Κικέρων τῷ ἑαυτοῦ ἔργῳ καὶ τὸν ῥωμαϊκὸν τύπον, προδιαγράψας τοῖς φίλοις πολῦτιμα παραγγέλματα ἐν σχέσει πρὸς τε τὸν πρακτικὸν αὐτῶν καὶ πολιτικὸν βίον, καὶ ζητήσας οὕτω τὸ καθ' ἑαυτὸ ἀγαθὸν τῆς φιλίας κτῆμα νὰ καταστήσῃ καὶ χρήσιμον τῇ πολιτείᾳ. Οὕτω δὲ τὸ ἔργον τοῦτο φαίνεται ἡμῖν ὥς τι πλήρες ἀπάνθισμα τῶν περὶ φιλίας γνωμῶν καὶ δοξασιῶν τῶν δύο ἐπισημοτάτων τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν, ὡς τοιοῦτο δὲ σκόπιμον ἐνομίσαμεν νὰ μετενέγκωμεν αὐτὸ ἐκ τῆς λατινίδος φωνῆς εἰς τὴν ἡμετέραν.

Ἐὰν δὲ κατὰ τὸ ἔθος τῶν νεωτέρων συγγραφέων κα-

τελείπετο ἑαυτῷ ὁ Κικέρων τὸ τῆς μεταφράσεως δικαίωμα, πρὸς ἡμᾶς βεβαίως τοὺς Ἑλληνας θὰ ἦτο ἄκυρον τὸ τοιοῦτον· ἐπειδὴ μεταφράζοντες ἡμεῖς τὸ ἔργον αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο ποιῶμεν ἢ μετὰ τοῦ νομίμου τόκου ἀπολαμβάνομεν τὴν τῶν πατέρων ἡμῶν κληρονομίαν· μόνον δὲ ὡς διαφυλάξας αὐτὴν καὶ καλῶς διατεθειμένην παραδοῦς ἡμῖν θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ ἀπαιτῇ παρ' ἡμῶν χάριτας, ἃς καὶ ἄσμενοι θὰ ἀπεδίδομεν. Ὅτι δὲ μεθερμηνεύοντες τὸ ἔργον τοῦτο προσφέρομεν τοῖς ἡμετέροις οὐχὶ ξένον τι, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον πράγματι κληρονομίαν τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ οὐ μόνον κατὰ τὰς ἐν αὐτῷ ἀναπτυσσομένας ιδέας καὶ γνώμας, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν φράσιν, τοῦτο δι' ὅλου τοῦ ἔργου ἐπειράθημεν νὰ πιστώσωμεν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον, τὸ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου ἀφορῶν, ἀρκούντως, νομίζομεν, ἀποδειχθήσεται ἐκ διαφόρων παρατεθειμένων παραλλήλων χωρίων, ὅσα κατὰ τὰ πρόχειρα ἡμῖν βοηθήματα ἠδυνήθημεν νὰ συλλέξωμεν ἐκ τῶν τὸ ζήτημα τοῦτο πραγματευομένων καὶ μέχρις ἡμῶν σωζομένων ἀρχαίων ἐλληνικῶν συγγραμμάτων. Τὰ δὲ ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς ὀλίγα χωρία παρετέθησαν ἢ πρὸς πλείονα ἀπὸ τῆς συγκρίσεως διασάφησιν ἢ καὶ ἀπλῶς πρὸς κατάδειξιν τῆς ὁμοιότητος· ἐπειδὴ ἀμφοτέρων καὶ τῶν Γραφῶν καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου καὶ τῆς καρδίας μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐστὶν ἀρχὴ καὶ πηγὴ. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου, τῆς τοῦ λόγου φράσεως, γνωστὸν ὑπάρχει, ὅτι οἱ Λατῖνοι συγγραφεῖς τὰ μάλιστα ἀρεσκόμενοι τῇ ἀττικῇ τοῦ λό-

γου περιβολῇ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ περιβάλλωσι καὶ αὐτοὶ τοὺς ἑαυτῶν λόγους ἐσθῆτι ῥωμαϊκῇ μὲν τὸ ὕφασμα, ἀττικῇ δὲ τὴν μορφήν καὶ τὸ σχῆμα. Μάλιστα δὲ ἐπεδίωκε τοῦτο καὶ πάντων μάλιστα ἐπέτυχεν ὁ Κικέρων. Διὸ πολλὴν ἐνομίζαμεν ἀγροικίαν, ἐν ᾧ ξένοι οὕτω φιλοτίμως περιέβαλλον τὰ ἑαυτῶν ἔργα τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ καὶ ἀττικῇ στολῇ, ἡμεῖς μεταφέροντες τὸ οὕτω περιβεβλημένον ἔργον ἐκ τῆς Ῥώμης εἰς Ἀθήνας νὰ μὴ σεβώμεθα τὴν ἀρχαίαν μορφήν, ἀλλὰ νὰ προτιμῶμεν αὐτῆς τὸ τῆς νέας ἐλληνικῆς ἐσθῆτος σχῆμα· ἄλλως τε τοῖς τῶν ἀρχαίων σώμασι καὶ ταῖς καλλοναῖς ἐμπρέπει καὶ ἡ ἀρχαία στολή. Πολλοὶ ἴσως θὰ μεμφθῶσιν ἡμῖν, ὅτι ἐθυσιάσαμεν τῇ ἀρχαιότητι τὸ χρήσιμον καὶ ὅτι ἤττον ἀνταποκρινόμεθα πρὸς τὸν ἠθικὸν σκοπὸν, ὃν προτιθέμεθα ἐν τῇ μεταφράσει ταύτῃ. Ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι οἱ ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν τοιούτων ἡδονὴν εὐρίσκοντες ἔχουσι καὶ τὴν εἰς κατανόησιν αὐτῶν ἱκανότητα. Μίαν μόνην ἐνταῦθα καὶ δικαίαν φοβούμεθα μέμψιν, μήπως ζητοῦντες νὰ τηρήσωμεν τὸ σχῆμα τῆς πρὸ τοσοῦτων αἰώνων εἰς ἀχρηστίαν πεσούσης ἀρχαίας στολῆς ἡστοχήσαμεν τοῦ ζητουμένου, καὶ εὐρεθῶμεν οὕτω περὶ ἀμφοτέρων ἀμαρτάνοντες, τό τε ἀρχαῖον καὶ τὸ τοῖς πολλοῖς χρήσιμον.

Προτιθέμενοι δὲ τὸ πρῶτον νὰ ἐξενέγκωμεν εἰς φῶς μόνον τὴν μετάφρασιν μετὰ τῶν προρρηθιστῶν παραθέσεων καὶ τῶν ἄλλων ἀναγκαίων σχολίων, ὕστερον παρωρμήθημεν ὑπὸ φίλου ἀρίστου, ἵνα καταστήσωμεν

τὸ ἔργον χρήσιμον τῇ ἐν τοῖς Γυμνασίοις σπουδαζούσῃ νεολαίᾳ, νὰ συμπεριλάβωμεν ἐν τῇ ἐκδόσει καὶ τὸ λατινικὸν κείμενον. Εἰς τοῦτο δὲν συγκατενεύσαμεν τὸ πρῶτον οὐ μόνον ὡς ἐπαυξάνον τὸν τοῦ βιβλίου ὄγκον, ἀλλὰ μάλιστα ὡς ἀπαιτοῦν κριτικὴν τοῦ κειμένου ἐπεξεργασίαν, ἔργον εἰς ὃ οὔτε τὴν ἱκανότητα ἡμεῖς οὔτε τὰ μέσα ἐνταῦθα ἔχομεν. Ἀλλὰ κατὰ προτροπὴν τοῦ αὐτοῦ φίλου παρεδέχθημεν μίαν τῶν ἐν χρήσει στερεοτύπων ἐκδόσεων, τὴν ὑπὸ Reinhold Klotz ἀναθεωρηθεῖσαν καὶ ἐν Λειψίᾳ τῷ 1862 ἐκτυπωθεῖσαν, ὀλίγας μόνον περὶ τὴν στίξιν καὶ ἐλαχίστας περὶ τὴν γραφὴν καθ' ἃς εἶχομεν ἄλλας ἐκδόσεις ἐπενεγκόντες μεταβολάς, ἃς καὶ σημειοῦμεν ἐν τῷ τέλει.

Μεταβαίνοντες δὲ τελευταῖον εἰς ὅσα ἐν τε τῇ μεταφράσει καὶ τῇ λοιπῇ ἐπεξεργασίᾳ ἐπωφελήθημεν βοηθήματα, λυπούμεθα πολὺ μὴ δυνηθέντες νὰ προμηθευθῶμεν μάλιστα τὰ οὕτως ἐπαινούμενα ἐκτενῆ εἰς τὸν Λαίλιον σχόλια τοῦ Seyffert καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ διασήμου φιλολόγου Ῥαφαήλ Kühner γενομένην καὶ μετὰ σημειώσεων ἐκδοθεῖσαν γερμανικὴν μετάφρασιν. Μόνον δὲ εἶχομεν δύο γερμανικὰς ἐκδόσεις ἀξιολόγους οὐχ ἥττον, τὴν μὲν ὑπὸ Carl Nauck (ἐκδ. δευτ. ἐν Βερολίνῳ 1855), τὴν δὲ ἑτέραν ὑπὸ Gustav Lahmeyer (ἐκδ. τρίτη ἐν Λειψίᾳ 1875), ἀμφοτέρας ἐξειργασμένας πρὸς τὴν τῶν σπουδαστῶν ἰδίᾳ χρῆσιν. Μετὰ τὸ τέλος τῆς μεταφράσεως ἐνετύχομεν καὶ δύο γαλλικαῖς ἐκδόσεις, σχετικῶς ἥττονος λόγου ἀξίαις, ἃς ὅπωςδὴποτε κατὰ τὴν

ἀντιγραφὴν ἐπωφελήθημεν, τῇ μὲν ὑπὸ Fr. Dübner (ἐν Παρίσις 1856), τῇ δὲ ἑτέρᾳ τῇ πεντατόμῳ ἐκδόσει πάντων τῶν σωζομένων τοῦ Κικέρωνος μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως, γενομένη ἐν Παρίσις τῷ 1841 ἐπιμελείᾳ τοῦ Nisard. Καὶ τίνα μὲν ἐκ τῶν βοηθημάτων τούτων ἤρυσάμεθα, τούτου πρόχειρος ἔσται ἔλεγχος ἢ ἀντιπαραβολή· εἰς ὃ, τι δὲ αὐτοὶ μάλιστα ἐπεστήσαμεν τὴν προσοχὴν, τὴν ἐξ Ἑλλήνων ἰδίᾳ συγγραφέων ἀντιπαραθέσιν συγγενῶν καὶ σχετικῶν χωρίων, ταῦτα ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων εἶναι ἡμετέρα προσθήκη. Καὶ ἐὰν μὲν τις ἄλλος προλαβὼν ὁμοίον τι ἐποίησεν, ὡς μὴ ἔχοντες ἅπαντα τὰ περὶ τοῦ ἔργου τούτου ἐκδεδομένα βοηθήματα ἀγνοοῦμεν· ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτοὶ ἀφ' ἑαυτῶν ἐπειράθημεν καὶ ἀνεζητήσαμεν τοιαῦτα χωρία, θαρρούντως λέγομεν τὴν ἐργασίαν ταύτην ὅλως ἡμετέραν. Ἐὰν μὴ μάτην ἐκοπιάσαμεν, ἐν τῷ τοιούτῳ ἡμῶν κόπῳ ἀπολαμβάνομεν καὶ τὴν μόνην ἀμοιβὴν ἣν ἐπιζητοῦμεν.

*Ἔγγραφον ἐν Περαιᾷ Κωνσταντινοπόλει
μηνὶ Ἰουλίῳ 1878.*

B. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1. Τοῖς σπουδαίοις ἀνδράσιν ἀπάντων τῶν τοῦ βίου ἀγαθῶν ἡδιστον ὁμολογουμένως ἐστὶν ἡ πνευματικὴ ἐνασχόλησις καὶ θεωρία. Γίνεται δὲ ἡ ἐργασία αὕτη τότε μάλιστα ἀνεκτίμητον αὐτοῖς ἀγαθὸν καὶ οἶονεὶ λιμὴν παραμυθίας, ὅταν αἱ τῶν κακῶν ἀνθρώπων μοχθηρίαι καὶ αἱ τῆς τύχης ἀστασίαι καὶ περιπέτειαι κχθιστῶσι τὸν ἄλλον βίον πικρὸν καὶ ἀφόρητον. Τοιοῦτον ἐν τῇ σπουδῇ καὶ μελέτῃ τῆς φιλοσοφίας λιμένα ἐζήτησεν ὁ Κικέρων, ὅτε μετὰ τὴν τοῦ Καίσαρος ὑπερίσχυσιν τὸ μὲν ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ προτέρου πολυκυμάντου μὲν ἀλλ' ἐνδόξου αὐτοῦ πολιτικοῦ βίου, τὸ δὲ ὁ τῷ 45 π. Χ. συμβὰς θάνατος τῆς προσφιλοῦς αὐτοῦ θυγατρὸς Τυλλίας ἐβύθισαν αὐτὸν εἰς ἄφατον θλίψιν καὶ ἀθυμίαν. Ἐπιθυμῶν δὲ πρὸς τούτοις καὶ διὰ συγγραφῶν ἑαυτὸν τε νὰ δοξάσῃ καὶ τὴν πατρίδα αὐτοῦ νὰ ὤφελήσῃ¹⁾ μετὰ τοσοῦτου ζήλου ἐπεδόθη εἰς συγγραφὴν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων, ὥστε τὰ ἐντὸς διετίας ἀπὸ τοῦ 45 μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 43) ἄλλεπαλλήλως συνταχθέντα καὶ μέχρι τοῦ νῦν σωζόμενα αὐτοῦ φιλοσοφικὰ ἔργα κατὰ τε τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν εἰσιν ἄξια

1) Πρβλ. τὸ περὶ θεῶν φύσεως συγγρ. αὐτοῦ βιβλ. 1, κεφ. 4· περὶ καθήκοντων βιβλ. 1, κεφ. 1, καὶ περὶ μαντικῆς 2, 1, 1.

Θαυμασμοῦ.²⁾ Ἡ τοιαύτη ἐν βραχεὶ χρόνῳ ἀναπτυχθεῖσα τοῦ Κικέρωνος γονιμότης ἐξηγεῖται ἐντεῦθεν, ὅτι ὡς φιλόσοφος ἐκλεκτικός ἐκ τῆς ἀνεξάντλητου πηγῆς τῆς ἐλληνικῆς σοφίας καὶ ἐπιστήμης τὴν ἑαυτοῦ ὕλην ἀντλῶν οὐδὲν ἄλλο κυρίως εἶχε νὰ πράξῃ ἢ νὰ μορφώσῃ αὐτὴν κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ, καὶ νὰ τυπώσῃ αὐτῇ τὸν ῥωμαϊκὸν τύπον.

§ 2. Ταῦτα δέ, καθὰ ἐν τῷ προλόγῳ ἐλέγομεν, σαφῶς καθορῶνται ἐν τῷ περὶ φιλίας τούτῳ διαλόγῳ, ὃς κατὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν διάταξιν καὶ τὴν φράσιν τοιαύτην ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὸν περὶ γήρως διάλογον, ὥστε εὐφυῶς ἀποκαλοῦνται ἀδελφοὶ δίδυμοι. Καὶ ὁ μὲν περὶ γήρως εἶναι πρεσβύτερος, συγγραφείς τῷ 44, πιθανώτατα ἀμέσως μετὰ τὴν Καίσαρος δολοφονίαν ἐν ἔαρι, ὁ δὲ περὶ φιλίας ἐν τῷ θέρει τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ὅπως δὲ τὸν περὶ γήρως, οὕτω καὶ τὸν περὶ φιλίας γράψας ἀπέστειλε πρὸς Τίτον Πομπώνιον τὸν Ἀττικὸν ἐπικαλούμενον, Ῥωμαῖον εὐπατρίδην, μάλιστα τῇ ἐλληνικῇ παιδείᾳ χαίροντα καὶ ἐν Ἀθήναις τὸ πλεῖστον τοῦ βίου διατρίβοντα, μεθ' οὗ καὶ αὐτὸς Ἀθήνησι (τῷ 68) διατρίβων διὰ στενοῦ φιλίας δεσμοῦ εἶχε συνδεθῇ. Καὶ ἐὰν ἡ στενὴ αὕτη *φιλία* ἐγένετο ἡ ἄμεσος ἀφορμὴ πρὸς συγγραφὴν τοῦ βιβλίου, ὁ κύριος ὅμως σκοπὸς αὐτοῦ ἦν ἡ τῶν πολλῶν *ὡφέλεια*³⁾. Ἦδη ἀπὸ τοῦ δευτέρου π. Χ. αἰῶνος εἶχον εἰσδύσει κατ' ὀλίγον εἰς Ῥώμην τὰ διάφορα ἐν Ἑλλάδι ἀναρρανέντα φιλοσοφικὰ συστήματα,

2) Τοιαῦτα φιλοσοφικὰ αὐτοῦ ἔργα φέρονται ἐπτὰ μὲν ἐκτενῆ· 1) ὁ ἀκαδημαϊκός· 2) περὶ τῶν ὁρίων τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ· 3) οἱ τουσκληνοὶ διάλογοι· 4) περὶ καθηκόντων· 5) περὶ θεῶν φύσεως· 6) περὶ μαντικῆς· 7) περὶ εἰμασμένης· καὶ δύο συντομώτερα, Κάτων ὁ πρεσβύτερος ἢ περὶ γήρως, καὶ ὁ ἡμέτερος Λαίλιος. — 3) καίμ. § 4.

ἐξ ὧν τινα, μάλιστα τὰ τῶν μεταγενεστέρων Ἐπικουρείων⁴⁾, ὡς περὶ ἄλλων ζητημάτων, οὕτω καὶ περὶ φιλίας πολὺ ταπεινὰς καὶ ἀγενεῖς ιδέας μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων εἶχον ἐξάπλωσαι. Τὰς τοιαύτας λοιπὸν δοξασίας καταπολεμῶν προτίθεται ὁ Κικέρων νὰ ὁρίσῃ μὲν τὴν ἀληθῆ οὐσίαν καὶ σημασίαν τῆς φιλίας, διὰ δὲ διαφόρων περὶ αὐτῆς ὁδηγιῶν καὶ παραγγελλμάτων νὰ καταστήσῃ τὸ καθ' ἑαυτὸ ἀγαθὸν τῆς φιλίας κτῆμα καὶ χρήσιμον ἐκάστῳ ἰδίᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ καθόλου.

§ 3. Ἵνα δὲ δώσῃ ταῖς ιδέαις αὐτοῦ μεῖζον κύρος καὶ βαρύτητα, δὲν παρουσιάζει αὐτάς ὡς ἰδίας ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅπως ἐν τῷ περὶ γήρως βιβλίῳ τὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου γνώμας αὐτοῦ ἐμβάλλει εἰς τὸ στόμα ἀνδρὸς διασημοτάτου ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἱστορίᾳ ὑπάρχαντος, Κάτωνος τοῦ πρεσβυτέρου, οὕτω καὶ ἐνταῦθα εἰσάγει περὶ φιλίας ὁμιλοῦντα ἄνδρα ἄλλως τε ὀνομαστότατον γεγεννημένον καὶ ἐπὶ φιλίᾳ μέγιστον ἀρχόμενον κλέος, τὸν Λαίλιον. Ἦν δὲ ὁ Λαίλιος οὗτος υἱὸς τοῦ τῷ 190 ὑπατεύσαντος Λαιλίου, γεννηθεὶς πιθανῶς ἐπὶ τῆς ὑπατείας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὡς δὲ ὁ πατήρ ἦν στενὸς φίλος τοῦ κατὰ τὸν δεύτερον καρχηδονικὸν πόλεμον νικητοῦ τοῦ Ἀννίβη Σκιπίωνος Ἀφρικανοῦ τοῦ πρεσβυτέρου, οὕτω καὶ αὐτὸς ἦν ἄκρος φίλος τοῦ κατὰ τὸν τρίτον καὶ τελευταῖον καρχηδονικὸν πόλεμον τὴν Καρχηδὸνα κατασκέψαντος Σκιπίωνος Ἀφρικανοῦ τοῦ νεωτέρου, ὅστις υἱὸς μὲν ἐνδόξου πατρὸς, Λευκίου Αἰμιλίου Παύλου τοῦ Μακεδονικοῦ (γεννηθεὶς τῷ 185), θετὸς δὲ γενόμενος υἱὸς Σκιπίωνος, τοῦ υἱοῦ Ἀφρικανοῦ τοῦ πρεσβυτέρου, νέος μόλις δεκαεπταέτης εἶχεν ἤδη διακριθῇ παρὰ τῷ

4) Περὶ τῶν ὁρίων ἀγ. κ. κακοῦ κεφ. 26.

πατρὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐν Πύδνῃ μάχην⁵). Ὅτε δὲ τῷ 155 ὡς πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων ἦλθον εἰς Ῥώμην οἱ φιλόσοφοι Διογένης, Καρνεάδης καὶ Κριτόλαος, ἀμφοτέρω οἱ φίλοι τῇ προτροπῇ αὐτῶν ἐπεδόθησαν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἀκροαταὶ γενόμενοι τοῦ ἐκ Ῥόδου στωϊκοῦ φιλοσόφου Παναιτίου αὐτοὶ τε ἐλληνιστὶ ἐπαιδεύθησαν καὶ μάλιστα πάντων διὰ τοῦ ἑαυτῶν παραδείγματος συνετέλεσαν εἰς τὴν παρὰ τοῖς συμπολίταις αὐτῶν εἰσαγωγὴν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων⁶). Μετ' αὐτῶν δὲ συνηνώθησαν φιλικῶς καὶ πάντες οἱ τῶν Μουσῶν ἐρασταί, ἐν οἷς ὀνομαστότεροι ἦσαν ὁ ἐκ Βρεντησίου διάσημος τραγικὸς ποιητὴς Μάρκος Πακούβιος καὶ ὁ ἐκ Καρχηδόνος χαριέστατος κωμικὸς Πόπλιος Τερέντιος, ὁ Λίβυς ἐπικαλούμενος⁷).

Οὐ μόνον δὲ κατὰ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἔτι μᾶλλον κατὰ τὸν πολιτικὸν βίον οἱ δύο φίλοι στενῶς συνέδεσαν τὸ ἑαυτῶν ὄνομα μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἑαυτῶν πατρίδος. Ἀμφοτέρω διὰ σπουδαίων ἀξιομαχῶν διελθόντες ἡξιώθησαν τῆς ὑπατείας, ἀπαξ μὲν ὁ Λαίλιος τῷ 140⁸), δις δὲ ὁ Σκιπίων, τὸ μὲν πρῶτον πρὸ τῆς νομίμου (43 ἔτους) ἡλικίας τῷ 147, ὅτε συνοδευόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ Λαιλίου μεταβὰς εἰς Ἀφρικὴν κατέλυσε διὰ παντὸς τῷ 146 τὸν πρὸς Καρχηδονίους πόλεμον, τὸ δὲ δεύτερον τῷ 134, ὅτε τῷ ἐπομένῳ ἔτει καταλαβὼν καὶ κατασκάψας⁹) τὴν ὀχυρὰν καὶ πολεμιοτάτην τῇ Ῥώμῃ ἰσπανικὴν πόλιν Νουμαντίαν προσέλαβε πρὸς τῷ τοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ τὸ τοῦ Νουμαντίνου ἐπώνυμον. Καὶ ἐσωτερικῶς δὲ εἰς τὴν τῶν ἀριστοκρατικῶν τάξιν ἀνήκοντες μετὰ πολλῆς ἀμφοτέρω γενναιότητος καὶ περισκέψεως εἰργάσθησαν

5) Ἰδ. κειμ. § 11 καὶ Λίβιον 44, 44. — 6) τουσκλανοὶ διάλογοι 4, 3, 5. — 7) κειμ. § 14. 24. 89. — 8) αὐτόθ. § 96 — 9) αὐτόθ. § 11.

κατὰ παντὸς δημοκρατικοῦ καὶ δημαγωγοῦ ζητοῦντος νὰ διασείσῃ καὶ διαταράξῃ τὴν πολιτείαν¹⁰). Καίτοι δὲ διὰ ταῦτα ὡς τοῦ δήμου πολέμιοι εἰς πολλὰς ἐξετέθησαν κατὰ κραυγὰς, καὶ ἐντεῦθεν πάντως προῆλθεν ὁ τῷ 129 συμβὰς μυστηριώδης¹¹) τοῦ Ἀφρικανοῦ θάνατος, ἐν τούτοις διὰ τὸ ἀκέραιον τοῦ χαρακτῆρος, τὴν στρατηγικὴν ἱκανότητα, τὴν πολιτικὴν σύνεσιν, τὸν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἔρωτα, καὶ ἰδίᾳ διὰ τὴν στενοτάτην πρὸς ἀλλήλους φιλίαν ἀπῆλθον μεγίστης ὑπολήψεως καὶ σεβασμοῦ παρὰ τοῖς συγχρόνοις αὐτῶν, καὶ ὁ Λαίλιος μάλιστα εἶχεν ἀξιώθῃ τῆς ἐπωνυμίας τοῦ σοφοῦ¹²). Εἰς τοιούτου λοιπὸν ἀνδρὸς τὸ στόμα ἐμβάλλει ὁ Κικέρων τὰς περὶ φιλίας ιδέας αὐτοῦ, καὶ δὴ τοὺς ἐκείνου λόγους ἐκφέρει οὐχὶ ἐν μορφῇ διηγήσεως εἴτε τῶν ἀκουσάντων αὐτῶν, εἴτε ἄλλων κατὰ τὴν παρ' αὐτηκόων διήγησιν διηγουμένων, ἀλλ' αὐτὸν ἀμέσως εἰσάγων τὸν Λαίλιον ὀλίγον μετὰ τὴν τοῦ φίλου αὐτοῦ τελευτήν (τῷ 129) περὶ φιλίας διαλεγόμενον πρὸς τοὺς δύο αὐτοῦ γαμβροὺς¹³), Κόϊντον Μούκιον Σκαιόλαν καὶ Γάϊον Φάννιον Μάρκου. Καὶ περὶ μὲν τοῦ Φαννίου τοσοῦτο μόνον γινώσκουμεν, ὅτι τῷ μὲν 146 ἡγωνίσθη ὑπὸ τὸν Σκιπίωνα πρὸς τῆς Καρχηδόνος, τῷ δὲ 142 διεκρίθη ἐν τῷ πολέμῳ πρὸς τὸν ἐν Λυσιτανίᾳ (Πορτογαλ.) ληστήν Οὐϊρίαθον, καὶ ὅτι ὡς συγγραφεὺς συνέταξε χρονικὰ ἀπολωλότα περὶ τοῦ τρίτου καρχηδονικοῦ πολέμου, περὶ τῶν κατορθωμάτων

10) Αὐτόθ. § 37. 39. 96. — 11) αὐτόθ. § 12. πιθανώτατον εἶναι ὅτι ἐδολοφονήθη ὑπὸ νῆς ἀντιπάλου μερίδος· ὑποβῆαι δὲ ὑπῆρχον περὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Σεμπρονίας, ἀδελφῆς τῶν Γράκχων, καὶ μάλιστα περὶ τοῦ Γαίου Παπιρίου Κάρβωνος. Ἰδ. κειμ. § 41. — 12) αὐτόθ. § 1. 7. παρβλ. καὶ περὶ ὁρίων 1, 8, 24. — 13) αὐτόθ. § 3.

Σκιπίωνος τοῦ νεωτέρου καὶ περὶ τῆς τῶν Γράκχων στα-
σεως. Χαρακτηρίζεται δὲ ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος τραχὺς τό τε
ῥηθὸς καὶ τὴν φράσιν τοῦ λόγου¹⁴⁾. Ὁ δὲ Σκαιοῖλας ἦν πολ-
λῶ ὀνομαστότερος, καὶ πρὸς διάκρισιν ἄλλου ὁμωνύμου¹⁵⁾
ἐλέγετο οἰωνοσκόπος ὡς μέλος τοῦ συλλόγου τῶν οἰωνο-
σκόπων, οἵτινες ἐκ τῆς πτήσεως καὶ τῆς φωνῆς τῶν πτη-
νῶν ἠρμήνευον τὰς βουλάς τῶν θεῶν καὶ προανήγγελλον τὸ
μέλλον. Ἀπὸ τοῦ 117 ἐγένετο ὕπατος καὶ διεκρίνετο ὡς
ἄριστος νομομαθὴς καὶ τοὺς τρόπους προσηνέστατος, καθὰ
λέγει ὁ Κικέρων¹⁶⁾, ὃς νέος ὢν εἶχε παραδοθῇ αὐτῷ ὑπὸ
τοῦ πατρός, ἵνα χειραγωγηθῇ εἰς τὸν πολιτικὸν βίον. Ἡ ἐν
τῷ διαλόγῳ μετοχὴ τῶν δύο γαμβρῶν εἶναι τοσοῦτον ἀσῆ-
μαντος, ὥστε κυρίως μόνος ὁ Λαίλιος ὁμιλεῖ καὶ ἀναπτύσ-
σει τὸ θέμα τοῦ λόγου, ἐκεῖνοι δὲ πεντάκις μόνον καθ' ὅλον
τὸν διάλογον ἀναφαίνονται, καὶ τοῦτο οὐχὶ ἄλλως ἢ ἀφορ-
μὴν τῇ διαλέξει διδόντες καὶ τὸν Λαίλιον παρακινούντες
εἰς τὴν τοῦ λόγου ἐξακολούθησιν.

§ 4. Ἐξαιρουμένου δὲ τοῦ προλόγου (κεφ. α'), ἐν ᾧ ἀνα-
τιθεῖς ὁ συγγραφεὺς τὸ βιβλίον αὐτοῦ τῷ Ἀττικῷ ἐκτίθησιν
αὐτῷ τὴν ἀφορμὴν, τὸν σκοπὸν καὶ τὴν μέθοδον τῆς πραγ-
ματείας, ὁ λοιπὸς διάλογος διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, τὴν
εἰσαγωγὴν (κεφ. β'—δ'), καὶ τὸν λόγον τοῦ Λαιλίου (κεφ.
ε'—κζ').

Α'. Εἰσαγωγή.— Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σκιπίω-
νος ἐλθόντες οἱ δύο γαμβροὶ πρὸς τὸν Λαίλιον ἀναγγέλλου-
σιν αὐτῷ, ὅτι μετὰ πολλῆς οἱ ἄνθρωποι περιεργίας ἐρωτῶ-
σι, πῶς ἄρά γε ὁ σοφὸς Λαίλιος φέρει τὸν θάνατον τοῦ φί-

14) Κικερ. Βροῦτ., 26, 100.— 15) κειμ. § 1.— 16) Βροῦτ.
358, 212.

λου. Εἰς ταῦτα ἀποκρινόμενος ἐκεῖνος λέγει, ὅτι λυπεῖ-
ται μὲν ἐπὶ τῇ στερήσει τοιοῦτου φίλου, ἀλλὰ καὶ παραμυ-
θεῖται ἀφ' ἑτέρου ἀναλογιζόμενος, ὅτι εἴτε εἶναι ἀθάνατος
ἡ ψυχὴ, ὅπερ καὶ ἀποδέχεται, εἴτε μὴ, οὐδὲν κακὸν συνέβη
τῷ Σκιπίωνι· ἐὰν συνέβη τι κακόν, ἐαυτῷ μᾶλλον συνέβη,
ὅτι ἐπιζῶν αἰσθάνεται τὴν τοῦ φίλου στερῆσιν. Ἀλλὰ μεθ'
ὅλα ταῦτα πολλὴν αἰσθάνεται, λέγει, ἡδονὴν ἀναμνη-
σκόμενος τὴν στενὴν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Σκιπίωνος φιλίαν καὶ
ἐλπίζων, ὅτι ἡ μνήμη αὐτῆς ἔσται αἰδίδιος. Ἐκ τῆς μνείας
δὲ τῆς φιλίας ἀφορμὴν λαβὼν ὁ Φάννιος ἐν ὀνόματι ἑαυτοῦ
τε καὶ τοῦ Σκαιοῖλα παρακαλεῖ τὸν Λαίλιον νὰ ὁμιλήσῃ
αὐτοῖς περὶ φιλίας, ἀναπτύσσων 1) ἐν τίνι συνίσταται ἡ
φιλία, 2) ποία ἡ σημασία καὶ ἀξία αὐτῆς καὶ 3) τίνα περὶ
αὐτῆς παραγγέλματα δίδωσιν. Οὕτω δὲ ἄρχεται

Β'. Ὁ τοῦ Λαιλίου λόγος, ὃν εἰς τρία ἡμεῖς διαιροῦμεν
μέρη, τὸ προοίμιον (κεφ. ε'—ζ'), τὸ σῶμα τοῦ λόγου (η'—
κς') καὶ τὸν ἐπίλογον (κεφ. κζ').

α') Προοίμιον.— Τὸ μέρος τοῦτο τοῦ λόγου κατὰ τοὺς
ῥητορικοὺς λόγους ἐξεταζόμενον οὐδαμῶς φαίνεται βεβαίως
προοίμιον· ἀλλ' ἡμεῖς οὕτως ἐκλαμβάνομεν αὐτὸ καὶ ὀνο-
μάζομεν, ἐπειδὴ παριστῶν ὁ Κικέρων τὸν Λαίλιον ὡς ἀποφεύ-
γοντα μὲν ἐκτενῶς νὰ πραγματευθῇ τὸ τῆς φιλίας ζήτημα,
μόνον δὲ συντόμως καὶ γενικῶς ὁμιλοῦντα, ὅτι ἡ φιλία, ἐξ-
αιρουμένης τῆς σοφίας, προτιμητέα πάντων τῶν ἀνθρωπί-
νων ἀγαθῶν καὶ ὡς καθ' ἑαυτὴν καλὴ, ὡς προῖον καὶ ἐκ-
δήλωσις τῆς ἀρετῆς, καὶ ὡς ἀναγκαιοτάτη καὶ ὠφελιμωτά-
τη, καὶ ὡς ἔμφυτος καὶ οἰκεία τῷ ἀνθρώπῳ, οὕτω, λέγομεν,
γενικῶς ὁμιλοῦντα τὸν Λαίλιον εἰσάγων ὁ Κικέρων οὐδὲν
ἄλλο καθ' ἡμᾶς ποιεῖ ἢ δείκνυσι μὲν τὴν σπουδαιότητα τοῦ

ἐξεταζομένου ζητήματος, τίθησι δὲ τὰ κύρια κεφάλαια τοῦ μετὰ ταῦτα ἀνελιχθησομένου λόγου.

β') Τὸ σῶμα τοῦ λόγου.— Ἐνταῦθα ἐξετάζεται κατὰ πρῶτον ἡ ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς ἀληθοῦς φιλίας, ὅτι οὐχὶ λόγοι συμφέροντος καὶ ὠφελείας, ἀλλ' ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ τοῖς ἀνθρώποις ἔμφυτον αἶσθημα τῆς ἀγάπης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ καὶ ἐν τοῖς ἐχθροῖς θαυματούμενη καὶ ἀγαπωμένη ἀρετὴ, τὰ δύο ταῦτα κυρίως συνυπάρχοντα γεννῶσι τὴν ἀληθεῖ φιλίαν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ ἐξ αὐτῆς πηγάζοντα ὠφελήματα, ταῦτα δὲν γεννῶσι τὴν φιλίαν, ἀλλ' ἐπικολουθοῦσιν αὐτῇ καὶ μόνον συντελοῦσιν ὡς εἰς τὴν σύσφιγξιν τοῦ δεσμοῦ αὐτῆς. Καὶ ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι πιστὴ εἰς ἐαυτὴν καὶ ἀμεταβάλητος, διὰ τοῦτο αἱ ἀληθεῖς φιλίαι εἰσὶν αἰώνιαι (κεφ. η'—θ'). Εἶτα δὲ μεταβαίνων ὁ λόγος ἀπὸ τῶν θεωρητικωτέρων εἰς τὰ πρακτικώτερα δίδωσι διαφόρους κανόνας καὶ παραγγέλματα (κεφ. ι'—ιγ') περὶ τῶν συχνάκις ἐν τῷ βίῳ παρουσιαζομένων κινδύνων καὶ σκοπέλων τῆς φιλίας (κεφ. ι'), ὅτι δὲν πρέπει μήτε περὶ μέγα τι ἀμαρτάνουσι τοῖς φίλοις νὰ χαριζώμεθα καὶ ὑπηρετῶμεν (κεφ. ια'), μήτε πράγματα αἰσχυρά νὰ ἀπαιτῶμεν παρὰ τῶν φίλων ἢ αὐτοὶ ἀπαιτούμενοι νὰ πράττωμεν (κεφ. ιβ'), ἀλλ' ἀγαθὰ τούναντίον καὶ τίμια νὰ ζητῶμεν παρὰ τῶν φίλων καὶ τοιαῦτα ζητούμενοι πάσῃ προθυμίᾳ καὶ πάσῃ θυσίᾳ νὰ ὑπηρετῶμεν αὐτοῖς (κεφ. ιγ'). Γινόμενος δὲ καὶ αὖθις θεωρητικώτερος ὁ λόγος ἀναπτύσσει πάλιν τὴν ἤδη ἐξενεχθεῖσαν ἰδέαν, ὅτι τῆς ἀρετῆς ἐστὶ προῖόν καὶ ἐκδήλωσις ἡ ἀγάπη καὶ φιλία, καὶ ὅτι ἀνεξαίρετως μεταξὺ τῶν ἀγαθῶν καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίων ἀναγκαιῶς γεννᾶται ἡ φιλία, ἥκιστα δὲ ἐξ ἀπορίας καὶ ἐνδείας καὶ ἐλπίδος βοηθείας (κεφ. ιδ'), καὶ διὰ τοῦτο ἀντί-

πάντων τῶν τοῦ βίου ἀγαθῶν καὶ πάσης θυσίας ἐπιζητητέον ἀληθεῖ φιλίαν καὶ ἀληθεῖς φίλους, μόνον βέβαιον καὶ ἀσφαλές καὶ μόνιμον κτῆμα (κεφ. ιε'). Μεταβαίνων δὲ πάλιν ἀπὸ τῆς θεωρίας εἰς τὴν πράξιν ἐξετάζει τὰ ὅρια, τὸν βαθμὸν καὶ τὴν ἔντασιν τῆς πρὸς τοὺς φίλους ἀγάπης (κεφ. ις'—ιζ', 61), δίδει αὖθις κανόνας καὶ παραγγέλματα περὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν φίλων (κεφ. ιζ', 62—ιη', 66), περὶ τῆς προτιμήσεως τῶν παλαιῶν φιλιῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰς νέας (§ 66—68), περὶ τῆς μεταξὺ τῶν φίλων ἀναγκαιᾶς ἰσότητος (ιβ', 69—κ', 73), περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἀληθῶν φιλιῶν (§ 74), καὶ περὶ τοῦ μὴ ἐξ ὑπερβολῆς ἀγάπης παραβιάζειν μέγιστα τῶν φίλων ἀγαθὰ (§ 75). Μέχρι δὲ τοῦδε πραγματευόμενος ὁ λόγος τὴν φιλίαν τῶν σοφῶν καὶ ἀγαθῶν καὶ σπουδαίων, ἐντεῦθεν μεταβαίνει εἰς τὰς φιλίας τῶν κοινῶν καὶ φαύλων ἀνθρώπων, καὶ περὶ τούτων δίδωσιν ἰδιαιτέρας ὁδηγίας καὶ παραγγέλματα (κα'—κς'), περὶ τῆς ἀνάγκης πολλῆς περισκέψεως ἐν τε τῇ διαλύσει, ὅταν καταστῇ ἀναπόφευκτος, τῶν φιλιῶν καὶ ἐν τῇ ἐκλογῇ (κα'—κβ'), περὶ ἐπιμελείας καὶ φροντίδος πρὸς ἀπόκτησιν πράγματος οὕτω πολυτιμοτάτου καὶ ἀναγκαιοτάτου, (κεφ. κγ'), καὶ τέλος περὶ παρρησίας μὲν καὶ φιλαληθείας, ἀποφυγῆς δὲ πάσης κολακείας (κεφ. κδ'—κς').

γ') Ὁ ἐπίλογος.— Ἐνταῦθα μετὰ πολλῆς ἐπιτάσεως ἐπαναλαμβάνει ὁ Λαίλιος τὴν πολλάκις πρότερον ἐξενεχθεῖσαν ἰδέαν, ὅτι ἡ ἀρετὴ τίκτει καὶ συνέχει τὴν φιλίαν, καὶ ὅτι ἄνευ ἀρετῆς ἀδύνατος φιλία ἀληθείας. Δι' ἄλλων τε παραδειγμάτων καὶ τῆς τοῦ Σκιπίωνος καὶ ἐαυτοῦ φιλίας ἐπικυρῶν ταῦτα κατακλείει τὸν λόγον, προτρέπων τοὺς γαμβροὺς καὶ τῆς ἀρετῆς νὰ ἐπιμελῶνται καὶ τὴν φιλίαν νὰ προτιμῶσιν ἀντὶ τῶν ἀγαθῶν πάντων.

§ 5. Ἐάν μὲν πράγματι μεταξύ Λαιλίου καὶ τῶν γαμβρῶν αὐτοῦ διάλογός τις ἐγένετο περὶ φιλίας, ἢ παντάπασιν εἶναι πλαστὰ τὰ περὶ τούτου λεγόμενα τοῦ Κικέρωνος, οὐδὲν ἔχομεν νὰ εἴπωμεν. Ἀλλ' ἀναντίρρητον ὑπάρχει, ὅτι γράφων τὸν λόγον τοῦτον ὁ Κικέρων ἱκανὰ ἐπωφελήθη συγγραμμάτα ἐλληνικὰ. Ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου μ. Χ. αἰῶνος ἀκμάσας Λατίνος συγγραφεὺς Γέλλιος λέγει ¹⁷⁾, ὅτι ὁ Κικέρων ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ἐπωφελήθη πολλὰ ἔκ τινος ἀπολεσθείσης περὶ φιλίας πραγματείας Θεοφράστου τοῦ ἐξ Ἐρέσου τῆς Λέσβου, μαθητοῦ δὲ καὶ διαδόχου τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀναντίρρητον δὲ ἐπίσης θεωρητέον, ὅτι πολλὰ ἠρύσατο καὶ ἐκ τοῦ ὁμοίως ἀπολεσθέντος περὶ φιλίας λόγου τοῦ πολυγραφωτάτου Χρυσίππου, τοῦ κυρίως ἀρχηγοῦ καὶ θεμελιωτοῦ τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, ἀφ' οὗ ἐν ἄλλοις αὐτοῦ συγγραμμάσι πολλὰ ἤντλησεν ἐξ ἐκείνου καὶ ἱκανὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ φέρουσι καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τῶν ἐκείνου πραγματειῶν ¹⁸⁾. Ἐκ δὲ τῶν σωζομένων περὶ φιλίας πραγματειῶν ὅτι ἔσχεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τοῖς ἀπομνημ. τοῦ Ξενοφώντος (ἐν βιβλ. Β', κεφ. 4—10) περὶ αὐτῆς λεγόμενα, ἱκανὰ ἐν οἰκείῳ τόπῳ παρατεθησόμενα χωρία μαρτυροῦσι σαφῶς. Βεβαίον δὲ ὄντος ὅτι ὁ πλατωνικώτατος Κικέρων ἐγίγνωσκε τὰ ἐν Φαίδρῳ μὲν καὶ Συμποσίῳ περὶ ἔρωτος καθόλου, ἐν Λύσιδι δὲ περὶ φιλίας ἰδίᾳ τῷ Πλάτῳ εἰρημένα, ἀμυρσθητήσιμόν ἐστιν ἐὰν ἐπωφελήθη ὅσα ὁ Ἀριστοτέλης ἀρίστα ἐν τοῖς ἠθικοῖς αὐτοῦ (Νομομάχει. βιβλ. Η' καὶ Θ') περὶ φιλίας πραγματεύεται. Ἀληθὲς μὲν, ὅτι ἱκαναὶ τοῦ Ἀ-

¹⁷⁾ Ἀττικ. νυκτ. 1, 3, 10 κ. ἐξ. — ¹⁸⁾ ὡς τὸ περὶ μαντικῆς, τὸ περὶ εἰμαρμένης, τὸ περὶ καθηκόντων.

ριστοτέλους ιδέαι ἐνίοτε καὶ ἐπὶ λέξεως ἀπαντῶσιν ἐν τῷ Λαιλίῳ· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Κικέρων ἐπωφελήθη συγγραμμάτα μεταγενέστερα τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ δὴ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Θεοφράστου, διὰ τοῦτο τῶν συγγραμμάτων ἐκείνων ἀπολωλότων, ἀδύνατον νὰ ὁρισθῇ, ἂν αἱ ιδέαι ἐκεῖναι λαμβάνωνται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὅσα δὲ ὁ ἀπὸ σκηνῆς φιλόσοφος Εὐριπίδης σποράδην ἐν ταῖς τραγωδίαις αὐτοῦ ὀρθῶς τε καὶ μὴ φιλοσοφεῖ, καὶ ταῦτα δὲν φαίνονται ἄγνωστα τῷ Κικέρωνι, καθὰ δύναται τις νὰ κρίνῃ ἐξ ὧν παρατίθεμεν χωρίων. Καὶ αἱ ἀπὸ τοῦ Πλουτάρχου, μεταγενεστέρου συγγραφέως, ἀντιπαραθέσεις κεῖνται οὐχὶ ἀπλῶς πρὸς κατὰδειξιν ὁμοιότητος καὶ συμφωνίας, ἀλλ' οἰοῦναι χωρία ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων· διότι γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ Πλούταρχος, μὴ γνωρίζων καλῶς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ¹⁹⁾, εἰς ὅσα περὶ φιλίας ἔγραψε δὲν ἐπωφελήθη τὸν Κικέρωνα, πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐν πολλοῖς μεγάλῃς ὁμοιότητος καὶ συμφωνίας ἡμεῖς παραδεχόμεθα, ὅτι ἐκ τῶν αὐτῶν ἀμφοτέροι ἠρύσαντο πηγῶν.

¹⁹⁾ Καθὼς ὁμολογεῖ ἐν τῷ Δημοσθένους βίῳ (2, 5) λέγων· Ἡμεῖς δὲ μικρὰν οἰκοῦντες πόλιν, καὶ ἵνα μὴ μικροτέρα γένηται φιλοχωροῦντες, ἐν δὲ Ῥώμῃ καὶ ταῖς περὶ τὴν Ἰταλίαν διατριβαῖς οὐ σχολῆς οὐσης γυμνάζεσθαι περὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν διάλεκτον. . . . ὁπότε καὶ πόρρω τῆς ἡλικίας ἠρξάμεθα Ῥωμαῖκοῖς γράμμασιν ἐντυγχάνειν. Καὶ πρᾶγμα θαυμαστὸν μὲν, ἀλλ' ἀληθὲς ἐπάσχομεν· οὐ γὰρ οὕτως ἐκ τῶν ὀνομάτων τὰ πράγματα συνιέναι καὶ γνωρίζειν συνέβαινεν ἡμῖν, ὥς ἐκ τῶν πραγμάτων ἀμωσγέπως εἴχομεν ἐμπειρίας ἐπακολουθεῖν διὰ ταῦτα καὶ τοῖς ὀνόμασι.

ΜΑΡΚΟΥ ΤΥΛΛΙΟΥ ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ

ΛΑΙΛΙΟΣ

Η

ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΦΙΛΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΤΙΤΟΝ ΠΟΜΠΩΝΙΟΝ ΑΤΤΙΚΟΝ.

- 1 α'. Πολλὰ Κοῖντος Μούκιος ὁ οἰωνοσκόπος ἀπὸ στόμα-
τος καὶ ἡδέως εἰώθει διηγεῖσθαι περὶ Γαίου Λαίλιου τοῦ πεν-
θεροῦ, οὐδ' ὤχνει ἐν παντὶ λόγῳ τὸν σοφὸν αὐτὸν ἀποκαλεῖν.
Ἐγὼ δ' εἰς ἐφήβους τελέσας οὕτω τῷ πατρὶ παρὰ τὸν Σχαιό-
λαν ἡγμην, ὥς μήποτε, ἐφ' ὅσον ἂν δυναίμην καὶ ἐξείη,
τοῦ γέροντος ἀποστῆναι. Πολλὰ τοίνυν ἐκείνῳ φρονίμως ἐξ-
ητασμένα, πολλὰ δὲ βραχέως καὶ προσφόρως εἰρημένα τῇ
μνήμῃ παρεδίδουν, καὶ τῇ 'κείνου φρονήσει σοφώτερος γί-
γνεσθαι προύθυμούμην. Ἐπεὶ δ' ἐκεῖνος ἐτελεύτησε, παρὰ
Σχαιόλαν ἀπῆα τὸν ἀρχιερέα, ὃν ἔγωγ' οὐκ ἂν ἀποκνοίην
εὐφυῖ τε καὶ δικαιοσύνην τὸν κράτιστον προσεῖπεν τῆς
πόλεως τῆς ἡμετέρας. Ἀλλὰ τοῦτου μὲν περὶ ἐσαυθις· νῦν δ'
2 ἐπὶ τὸν οἰωνοσκόπον ἐπάνειμι. Περὶ γὰρ πολλῶν τε πολλὰ-

§ 1. Εἰς ἐφήβους τελέσας] ὥς μετὰ τὸ 16 ἔτος τῆς ἡλικίας
ἢ εἰς ἐφήβους κατὰ τάξιν τῶν παί- μετὰ τινος ἐπισημότητος ἐν τῇ ἀ-
δων παρὰ Ῥωμαίοις ἐγένετο συνή- γορᾷ, ἐνθα ἀποδύμενοι τὴν τῶν

M. TULLII CICERONIS

LÆLIUS

SIVE

DE AMICITIA DIALOGUS

AD T. POMPONIUM ATTICUM.

I. Q. Mucius augur multa narrare de C. Lælio socero 1
suo memoriter et iucunde solebat, nec dubitare illum in
omni sermone appellare *sapientem*. Ego autem a patre
ita eram deductus ad Scævolam sumpta virili toga, ut,
quoad possem et liceret, a senis latere nunquam disce-
derem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa
etiam breviter et commode dicta memoriæ mandabam,
fierique studebam eius prudentia doctior. Quo mortuo
me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum nostræ
civitatis et ingenio et iustitia præstantissimum audeo dice-
re. Sed de hoc alias; nunc redeo ad augurem. Quum 2

παίδων περιπόρφυρον τήβεννον (to- νόμου οἰωνοσκόπου τὸ τοῦ ἀρχιε-
ga prætexta) ἐνεδύοντο τὴν ἀν- ρέως ὄνομα φέρων, ἣν ἱεροφάντης
δρικτὴν ἀπόρφυρον τήβεννον (toga (pontifex maximus) δηλ. πρῶ-
virilis ἢ pura). — Σχαιόλαν τος τοῦ ἀνωτάτου τῶν ἱερέων συλ-
τὸν ἀρχιερέα] Κοῖντος Μούκιος λόγου τοῦ ἐπιτηροῦντος τὰ τῆς θρη-
Σχαιόλας, πρὸς διάκρισιν τοῦ ὁμο- σκαίας. Ἐγένετο ὕπατος τῷ 95 π. X.

κίς διαλεγόμενον καὶ δῆποτ' ἐφ' ἡμικυκλίου, ὥσπερ εἰώ-
 θει, οἵκοι καθήμενον, ἐμοῦ τε παρόντος καὶ πάνυ τινῶν ὀλί-
 γων ξυνήθων, μέμνημαι αὐτὸν εἰς ἐκείνον ἐμπεσόντα τὸν λό-
 γον, ὃς τότε σχεδὸν τι πᾶσι διὰ στόματος ἦν. Μέννησαι
 γὰρ δῆπου, ὦ Ἀττικέ, ὅσῳ περ πολλὰ Ποπλίῳ Σουλπικίῳ
 ἐχρῶ, ἡνίκα δῆμαρχος ὢν χαλεπῶ μίσει διεφέρετο πρὸς
 Κοῖντον Πομπηῖον τηνικαῦθ' ὑπατεύοντα, καὶ μάλα πρό-
 τερον οἰκείως αὐτῷ καὶ φιλικῶς συνών, μέμνησαι τοίνυν, ὅπό-
 3 ση ἦν ἡ τῶν πολλῶν εἴτ' οὖν ἐκπληξίς εἶτε μέμψις. Τότ' οὖν
 ἐπιμνησθεὶς ὁ Σκκιόλας τῆς διαφορᾶς ἐκείνης διεζῆει ἡμῖν
 τὸν λόγον τοῦ Λαιλίου τὸν περὶ φιλίας, ὃν πρὸς τε ἑαυτὸν ἐ-
 ποιήσατο καὶ τὸν ἕτερον γαμβρὸν Γάϊον Φάννιον τὸν Μάρκου
 οὐ πολλαῖς ἡμέραις ὕστερον τῆς Ἀφρικανοῦ τελευτῆς. Τοῦ
 λόγου τοίνυν ἐκείνου τὰς διανοίας εἰς μνήμην καταθέμενος
 ἐν τῷδέ σοι τῷ βιβλίῳ κατὰ τοῦμοι δόξαν διεξελέλυθα· οἷον
 γὰρ αὐτοὺς πεποίηκα διαλεγόμενους, ἵνα μήτ' ἐκείνα συχνὰ
 παρεμβάλληται, «ἦν δ' ἐγώ», «ἦ δ' ὅς», καὶ ὥσπερ ὑπὸ πα-
 4 ρόντων αὐτῶν ὁ λόγος δόξη γίγνεσθαι. Ἐπειδὴ γὰρ μοι
 πολὺς ἐνέκεισο περὶ φιλίας τι γράψαι αἰτῶν, τῆς τε τῶν
 πάντων γνώσεως καὶ τῆς ἡμετέρας οἰκειότητος ἄξιον εἶναι
 τὸ πρᾶγμ' ὥθήην καὶ ἄσμενός σοι ἐποίησα, ἵνα τῇ ἀπὸ σοῦ
 αἰτήσῃ πλείους ὠφελοῖην. Ἀλλ' ὥσπερ ἐν Κάτῳ τῷ πρε-
 σβυτέρῳ, ὃν σοι περὶ γήρως γράψας πέπομφα, τὸν Κάτωνα
 εἰσήγαγον γέροντα διαλεγόμενον, οὐδενὶ πω περὶ ταυτη

§ 2. Ἡμικυκλίῳ] ἦν ἀνά- στοκρατορικῆς μερίδος, εἴτα δὲ τῷ
 κλιντρον (καναπὲς) ἐν σχήματι ἡ- 88 π. X. γενόμενος δῆμαρχος συν-
 μιχυκλίου. — Ποπλίῳ Σουλ- ηνώθη μετὰ τοῦ Μαρίου καὶ τῆς
 πικίῳ] εἰς τῶν διακεκριμένων δημοκρατικῆς μερίδος, καὶ ἐντεῦ-
 τῆς Ρώμης ῥητόρων καὶ στρατη- θεν ἀπέβη ἄσπονδος ἐχθρὸς τῶν ὑ-
 γῶν, τὸ πρῶτον ἦν ὑπὲρ τῆς ἀρι- πάτων τοῦ ἔτους ἐκείνου Κοῖντου

sæpe multa, tum memini domi in hemicyclio sedentem, ut
 solebat, quum et ego essem una et pauci admodum fami-
 liares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere
 multis erat in ore. Meministi enim profecto, Attice, et eo
 magis, quod P. Sulpicio utebare multum, quum is tribu-
 nus plebis capitali odio a Q. Pompeio qui tum erat con-
 sul dissideret, quocum coniunctissime et amantissime
 vixerat, quanta esset hominum vel admiratio vel querela.
 Itaque tum Scævola, quum in eam ipsam mentionem in- 3
 cidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, ha-
 bitum ab illo secum et cum altero genere C. Fannio M.
 F. paucis diebus post mortem Africani. Eius disputatio-
 nis sententias memoriæ mandavi, quas hoc libro exposui
 arbitrato meo; quasi enim ipsos induxi loquentes, ne
 «inquam» et «inquit» sæpius interponeretur, atque ut
 tamquam a præsentibus coram haberi sermo videretur.
 Quum enim sæpe mecum ageres ut de amicitia scribe- 4
 rem aliquid, digna mihi res quum omnium cognitione tum
 nostra familiaritate visa est. Itaque feci non invitus, ut
 prodessem multis rogatu tuo. Seb ut in Catone Maiore
 feci, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi

Πομπηίου Ρούφου καὶ Λευκίου sor, ἐξ οἷ καὶ Censorius λέγε-
 Κορνηλίου Σύλλα, μεθ' ὧν πρό- ται). Ἦν διασημότερος τῆς Ρώ-
 τερον ἦν στενῶς συνδεδεμένος. μης ἀνὴρ, καὶ ὡς τοιοῦτος μέγα

§ 4. Κάτωνα] Μάρκος Πόρ- εἶχεν ὄνομα παρὰ τοῖς μεταγενε-
 κιος Κάτων, πρεσβύτερος λε- στέροις· τῷ ὀνόματι τούτου ἐπι-
 γόμενος πρὸς διάκρισιν τοῦ νεω- γράφεται ὁ περὶ γήρως λόγος τοῦ
 τέρου Κάτωνος τοῦ Ἰτυκαίου, Κικέρωνος. — γέροντα διαλε-
 γεννηθεὶς τῷ 234 καὶ ἀποθανὼν γόμενον] διότι εἰσάγει ὁ Κικέρ-
 τῷ 149 π. X. Τῷ 195 ἐγένετο ρων τὸν Κάτωνα ποιούμενον τὸν
 ὕπατος, τῷ δὲ 184 τιμητῆς (Cen- περὶ γήρως λόγον ἐν ἔτος πρὸ τοῦ

- τῆς ἡλικίας διαλέγεσθαι ἐκείνου μᾶλλον ἀρμόπτειν ἡγησά-
μενος, ὅς μάλα τε πρεσβύτης ἦν καὶ τηλικούτος δ' ὢν τῇ
ἀκμῇ καὶ τῇ εὐδαιμονίᾳ τῶν ἄλλων περιῆν, οὕτω δὲ, ἐπει-
δὴ τὴν Γαίου Λαίλιου καὶ Ποπλίου Σκιπίωνος φιλίαν ἀξιο-
λογωτάτην παρὰ τῶν πατέρων παρηλείφαμεν γεγонуῖαν,
Λαίλιον ἐπιτήδειον εἶναι ἐνόμισα διεξιέναι περὶ φιλίας ὅσα
περ ἐμέμνητο Σκαϊόλας ἐκείνῳ εἰρημένα. Οἱ δὲ τοιοῦτοι
τῶν λόγων, τῷ ἀξιώματι περιβεβλημένοι τῶν παλαιῶν,
καὶ τούτων ἐπιφανῶν, οὐκ οἶδ' ὅπως μείζον ἔχοντες φαίνον-
ται κύριος. Αὐτὸς γοῦν οὕτως ἔσθ' ὅτε τὰ μαυτοῦ ἀναγιγνώ-
σκων διατίθεμαι, ὥστε Κάτωνα οἶομαι διαλέγεσθαι καὶ
5 οὐκ αὐτὸν ἐμέ. Ἀλλὰ μὴν καθάπερ τότε γέροντι γέρονι περὶ
γῆρας, οὕτως ἐν τῷδε τῷ βιβλίῳ φίλῳ φίλτατος περὶ φιλίας
γέγραφα. Τότε μὲν Κάτων διελέχθη, οὐ γ' οὐδείς που οὔτε πρε-
σβύτερος ἐν τῷ τότε χρόνῳ οὔτε φρονιμώτερος ἦν· νῦν δὲ Λαί-
λιος σοφός τε νομιζόμενος καὶ ἐπὶ φιλίᾳ μέγιστον ἀράμενος
κλέος διαλέζεται περὶ φιλίας. Σὺ οὖν μικρὸν ἀπ' ἐμοῦ τὸν
νοῦν ἀπόστρεψαι, καὶ αὐτὸν νόμιζε τὸν Λαίλιον διαλέγε-
σθαι. Γάτος Φάννιος καὶ Κόϊντος Μούκιος ἔρχονται παρὰ
τὸν πενθερὸν μετὰ τὴν Ἀφρικανοῦ τελευτήν· οὗτοι κατάρ-
χουσι τοῦ λόγου, Λαίλιος ἀποκρίνεται, οὗ ὁ πᾶς περὶ φι-
λίας ἐστὶ λόγος, ὃν δὴ ἀναγιγνώσκων αὐτὸς σεαυτὸν γινώσκει.
6 β'. ΦΑΝΝΙΟΣ. Ἔστι ταῦτα, Λαίλιε· οὔτε γάρ τις τοῦ
Ἀφρικανοῦ γέγονεν ἀνὴρ ἀμείνων οὔτ' ἐπιφανέστερος. Ἀλλ'
εἰδέναι σε χρὴ ὅτι πρὸς σέ μόνον οἱ πάντες ἀποβλέπουσι
σοφὸν τε προσαγορεύοντες καὶ ἡγούμενοι. Ἐλέγετο μὲν
γὰρ τοῦτ' ἐναγχος Κάτων ὁ πρεσβύτερος, ἴσμεν δὲ καὶ Λεύ-
κιον Ἀτίλιον σοφὸν ἐπὶ τῶν πατέρων τῶν ἡμετέρων καλού-
θανάτου αὐτοῦ, ὅτε ἦν 84 ἐτῶν. § 6. Λεύκιον Ἀτίλιον]

senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona
quæ de illa ætate loqueretur quam eius, qui et diutissime
senex fuisset et in ipsa senectute præter cæteros floruis-
set: sic, quum accepissemus a patribus maxime memo-
rabilem C. Lælii et P. Scipionis familiaritatem fuisse, i-
donea mihi Lælii persona visa est, quæ de amicitia ea ipsa
dissereret, quæ disputata ab eo meminisset Scævola. Ge-
nus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum
auctoritate, et eorum illustrium, plus nescio quo pacto
videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens sic ad-
ficior interdum, ut Catonem, non me, loqui existimem.
Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad 5
amicum amicissimus scripsi de amicitia. Tum est Cato
locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo
prudentialior: nunc Lælius et sapiens (sic enim est habi-
tus) et amicitiae gloria excellens de amicitia loquatur.
Tu velim a me animum parumper avertas, Lælium loqui
ipsum putes. C. Fannius et Q. Mucius ad socerum veni-
unt post mortem Africani: ab his sermo oritur, respon-
det Lælius, cuius tota disputatio est de amicitia, quam
legens te ipse cognoscas.

II. FANNIUS. Sunt ista, Læli; nec enim melior vir 6
fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes
omnium oculos in te esse coniectos unum: te sapientem
et appellant et existimant. Tribuebatur hoc modo M. Ca-

ἦν ὀλίγῳ προγενέστερος τοῦ Κά-
τωνος, φημιζόμενος ὡς ἄριστος πέμπτου π. Χ. αἰῶνος ὑπὸ τῆς
ἐξηγητῆς τῆς ἀρχαίας δωδε-
καδαρχίας συνταχθείσης (Κι-
καδέλου (xii tabulæ) νο-
κέρ. περὶ νομ. 2, 23, 59.).—

μενον· ἀλλὰ κατ' ἄλλον ἐκεῖνοί γε λόγον, Ἀτίλιος μὲν ἔμπειρός τε τῶν πολιτικῶν νόμων καὶ ἐπιστήμων νομιζόμενος, Κάτων δὲ ἐξ ἧς ἐκέκτητο πολυπειρίας· πολλὰ γὰρ ἐκεῖνος διεμνημονεύετο ἐν τε τῇ βουλῇ καὶ τῇ ἀγορᾷ ἥτοι φρονίμως προβεβουλευμένος καὶ προνενοηκώς, ἢ εὐτόνως εἰρηκώς, ἢ ὀξέως καὶ εὐστόχως ἀποκεκριμένος, ἐφ' οἷς δὴ τὸ τῆς σοφίας ὄνομα οἷον ἐπωνυμίαν ἤδη ἐν γήρᾳ εἶχε. Σὲ δ' ἐτέρῳ λόγῳ σοφὸν ἡγοῦνται, οὐ τῇ φύσει μόνον καὶ τῷ τρόπῳ, ἀλλὰ καὶ τῇ μελέτῃ καὶ μαθήσει, οὐδ' ὥσπερ οἱ πολλοί, ἀλλ' ὥς οἱ πεπαιδευμένοι σοφὸν εἰώθασιν ἀποκα-
 7 λεῖν, οἷον ἐν μὲν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι οὐδένα (τοὺς γὰρ ἐπὶ τὰ λεγομένους οἱ ταῦτ' ἀκριβέστερον σκοποῦντες οὐ καταλέγουσι τῶν σοφῶν), Ἀθήνῃσι δ' ἓνα παρειλήφαμεν μόνον, καὶ τοῦτόν γε τῇ τοῦ Ἀπόλλωνος μαντεῖα σοφώτατον κεκριμένον· οἶονταί γάρ σοι ταύτην εἶναι τὴν σοφίαν, ὥς τε σε ἡγεῖσθαι πάντα μὲν τὰ γαθὰ παρὰ σεαυτῷ κείσθαι, πάσας δὲ ἥττους εἶναι τῆς ἀρετῆς νομίζειν τὰς ἀνθρωπίνας τύχας. Τοιγαροῦν πυνθάνονται παρ' ἐμοῦ, οἶμαι δὲ καὶ τοῦ Σκαιόλα τουτουῖ, τίνα ποτὲ φέρεις τρόπον τὸν Ἀφρικανοῦ θάνατον, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον, ὅσῳ περ ταῖς πρόσθεν νώναις,

ἐφ' οἷς δὴ τὸ τῆς σοφίας ὄνομα... ἐν γήρᾳ εἶχεν] πρὸς ταῦτα τὰ ὑπὸ Σειράχ 25, 4, λεγόμενα· «ὡς ὠραῖον πολιτικῆς κρίσεως καὶ πρεσβυτέροις ἐπιγινῶναι βουλήν· ὡς ὠραία γερόντων σοφία καὶ δεδοξασμένοις διανόημα καὶ βουλή· στέφανος γερόντων πολυπειρία».

§ 7. Τῇ τοῦ Ἀπ... σοφώτατον κεκριμένον] ὡς αὐ-

τὸς ὁ Σωκράτης ἐν τῇ ἀπολογίᾳ (Πλατ. 21 α. β.) αὐτοῦ διηγείται, ὅτι ὁ Χαιρεφῶν ἐλθὼν εἰς Δελφοὺς ἤρετο, «εἴ τις ἐμοῦ εἴη σοφώτερος· ἀνέβλεν οὖν ἡ Πυθία μὴδ' ἓνα σοφώτερον εἶναι». σῶζεται δὲ ὁ χρησμὸς οὗτος ἐν τοῖς σχολίοις εἰς τὰς νεφέλας τοῦ Ἀριστοφ. «σοφὸς Σοφοκλῆς, σοφώτερος Εὐριπίδης· ἀνδρῶν δὲ πάντων Σωκράτης σοφώτατος». —

toni, scimus L. Atilium apud patres nostros appellatum esse sapientem; sed uterque alio quodam modo: Atilius, quia prudens esse in iure civili putabatur, Cato, quia multarum rerum usum habebat: multa eius et in senatu et in foro vel provisa prudenter vel acta constanter vel responsa acute ferebantur, propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo, non solum natura et moribus, verum etiam studio et doctrina esse sapientem, nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in reliqua Græcia 7 neminem (nam qui septem appellantur, eos qui ista subtilius quærunt in numero sapientium non habent), Athenis unum accepimus, et eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum: hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo ex hoc item Scaevola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod proximis nonis,

οἶονταί γάρ σοι ταύτην εἶναι τὴν σοφίαν κτλ.] εἶναι τῶν Στωϊκῶν διδασκαλία, καθ' ἣν ὁ κατ' αὐτοὺς τέλειος ἀνὴρ, ὁ σοφός, εἶναι πάντῃ ἐλεύθερος καὶ αὐτάρχης, ζητῶν τὴν εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα οὐχὶ ἐν τοῖς ἐκτὸς πράγμασιν, ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ καὶ τῇ ἀρετῇ, πάντων μὲν τῶν ἐκτὸς ἑαυτοῦ ὄντων ὀλιγωρῶν, πασῶν δὲ τῶν τῆς τύχης ἀστασιῶν καὶ περιπετειῶν ἀνώτερος τιθέμενος (στωϊκὴ ἀπάθεια). — ταῖς πρόσθεν νώναις] παρὰ Ῥωμαίοις διη-

ρεῖτο ὁ μὲν εἰς τρία μέρη, καὶ ἡ ἀρίθμησις τῶν ἡμερῶν ἐκάστου τμήματος ἐγένετο κατὰ τρία τοῦ μηνὸς σημεῖα, τὰς καλένδας, τὰς νώνας καὶ τὰς εἰδούς. αἱ καλένδαι ἦσαν ἡ πρώτη τοῦ μηνός· αἱ εἰδοὶ (idus) συνεπίπτον τῇ 15 μὲν Μαρτίου, Μάρου, Ἰουνίου καὶ Ὀκτωβρίου, 13 δὲ τῶν λοιπῶν· αἱ δὲ νῶναι ἦσαν ἡ ἐνάτη πρὸ τῶν εἰδῶν ἡμέρα, συμπίπτουσα ἐν μὲν τοῖς ἀνωτέρω μηνὶ τῇ ἐβδόμῃ αὐτῶν, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις τῇ πέμπτῃ.

ἡμῶν, ὡς ἔθος, εἰς τοὺς κήπους Δεκίμου Βρούτου τοῦ οἰωνο-
σκόπου ὡς βουλευσομένων συνεληλυθότων, σὺ δ' οὐ παρῆ-
σθα, ὅς γε αἰεὶ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπιμελῶς τε πάνυ παραγί-
γνεσθαι καὶ τὸ ἔργον ἐκεῖνο ἐπιτελεῖν εἰώθεις.

8 ΣΚΑΙΟΛΑΣ. Πυνθάνονται μὲν οὖν, Λαίλιε, ὡς ἔφη, πολ-
λοί, Φάννιος· ἀλλ' ἐκεῖν' ἐγὼ ὁ δὴ νενόηκα ἀποκρίνομαι,
μετρίως σε τὴν λύπην φέρειν ἐπὶ τῇ τελευτῇ ἀνδρὸς κρατί-
στου τε καὶ φιλτάτου· οὔτε γὰρ ἂν δύναιο μὴ οὐ κατακλᾶ-
σθαι, οὔτε πρὸς τῆς σῆς ἂν εἴη τοῦτο πρᾶξις καὶ φιλαν-
θρωπίας· τοῦ δὲ μὴ σε ταῖς νύκτας ἐν τῷ ἡμετέρῳ παρεῖναι
ξυλλόγῳ τὴν τοῦ σώματος αἰτίαν γεγονέναι φημί καχεξίαν
καὶ οὐ τὴν ἀνίαν.

9 ΛΑΙΛΙΟΣ. Ὅρθῳς σύγε, Σκαϊόλα, καὶ ὡς ἀληθῶς· οὔτε
γὰρ ἐμὲ χρῆν διὰ ξυμφορὰν ἰδίαν ἐκείνου ἀπειργεσθαι τοῦ
ἔργου, ὅπερ αἰεὶ ὑγιαίνων ἐπετέλουν, οὔτ' ἂν οἶμαι δύνα-
σθαι τοὺς σπουδαίους καὶ βεβαίους τῶν ἀνθρώπων οὐδεμιᾶ
τύχῃ παθεῖν τι τοιοῦτο, διαλιπεῖν τὰ δέοντα πράττοντας.
Σὺ δέ, Φάννιε, τοσοῦτόν μοι ἀπονέμεσθαι φάσκων, ὅσον
οὔτ' ἀποδέχομαι αὐτὸς οὔτ' ἀξιῶ, φιλίως μὲν ποιεῖς, οὐ μὲν-
τοι, ὡς γ' ἐμοὶ δοκεῖς, Κάτωνος περὶ ὁρθῶς γιγνώσκεις. Ἦ
γὰρ οὐδεὶς, ὃ καὶ μᾶλλον ἐμαυτὸν πείθω, ἢ εἴπερ τις καὶ
ἄλλος ἐκεῖνος ἦν σοφός. Πῶς γὰρ, ἵνα τᾶλλα ἐάσω, τὸν θάνα-
τον ἤνεγκε τοῦ υἱοῦ! Μεμνήμην μὲν τοῦ Παύλου, ἐωράκειν δὲ
τὸν Γάλλον· ἀλλ' οὔτοι μὲν παίδων ὄντων, Κάτων δὲ τε-

Κατὰ τὰς νύκτας δὲ ἐκάστου μη- τοῦ 138 καὶ εἰς τῶν τὰ μάλιστα
νὸς ὁ τῶν οἰωνοσκόπων σύλλογος περὶ τὰ ἐλληνικά γράμματα κα-
ἐπιεῖτο τὰς συνεδριάσεις αὐτοῦ ταγινόμενων.
ἐκτὸς τῆς Ρώμης. — Βρούτου] § 9. Παύλου. . . . Γάλλον]
Δέκιμος Ἰούνιος Βροῦτος, Καλλι- ὁ μὲν Παῦλος εἶναι ὁ Ἀφρικανὸς
κὸς ἐπονομαζόμενος, ὕπατος ἀπὸ τοῦ νεωτέρου πατρός (ἴδ. εἰσαγ.

quum in hortos D. Bruti auguris commentandi causa,
ut adsolet, venissemus, tu non adfuisti, qui diligentissime
semper illum diem et illud munus solitus esses obire.

SCÆVOLA. Quærent quidem, C. Læli, multi, ut est a 8
Fannio dictum; sed ego id respondeo, quod animum ad-
verti, te dolorem, quem acceperis quum summi viri tum
amicissimi morte, ferre moderate: nec potuisse non com-
moveri nec fuisse id humanitatis tuæ; quod autem nonis
in collegio nostro non adfuisses, valetudinem respondeo
causam, non mæstitiam fuisse.

LÆLIUS. Recte tu quidem, Scævola, et vere; nec enim 9
ab isto officio, quod semper usurpavi quum valerem,
abduci incommodo meo debui, nec ullo casu arbitror hoc
constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio
fiat officii. Tu autem, Fanni, quod mihi tantum tribui di-
cis, quantum ego nec agnosco nec postulo, facis amice,
sed, ut mihi videris, non recte iudicas de Catone. Aut
enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam,

§ 3), ἔχων καὶ τρεῖς ἄλλους υἱ- μάχης ἐκείνης ἔχουσιν, προα-
οὺς, ὧν τοὺς δύο νεωτέρους ἀπώ- ναγγείλας τοῖς στρατιώταις ἐκλει-
λεσεν ἐντὸς ἐπτὰ ἡμερῶν, τὸν μὲν ψὶν τινὰ τῆς σελήνης, γενομένην
δεκατετράτῃ πέντε ἡμέρας πρότε- τῇ προτεραίᾳ τῆς μάχης, καὶ
ρον, τὸν δὲ δωδεκατέτῃ δύο ἡμέρας προλαβὼν οὕτω τὸν ἐντεῦθεν φό-
μετὰ τὸν θρίαμβον, ὃν ἐτέλεσεν ἐπὶ βον (Κικέρ. περὶ γήρων § 49. καὶ
τῇ ἐν Πύδνᾳ τῷ 168 νίκη αὐτοῦ Λίβ. 44, 37.). ἐγένετο ὕπατος τῷ
κατὰ τοῦ Περσέως· ὁ δὲ Γάιος 166, καὶ ἦν εἰδήμων καὶ ζηλω-
Σουλπίκιος Γάλλος ἦν φίλος τοῦ τῆς τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων.
Παύλου καὶ ὑπ' αὐτὸν ὡς χιλιάρ- — Κάτων δὲ τελείου ἀν-
χος ἐν τῷ κατὰ τοῦ Περσέως πο- δρὸς καὶ δοκίμου] ἦν ὁμώ-
λέμῳ ὑπηρετῶν διὰ τῶν ἀστρονο- νομος τῷ πατρὶ καὶ ὑπὸ τὸν πεν-
μικῶν αὐτοῦ γνώσεων τὰ μάλιστα θερὸν αὐτοῦ Παῦλον εἶχε διαπρέψει
συνετέλεσεν εἰς τὴν εὐτυχίᾳ τῆς ἐν τῷ κατὰ τοῦ Περσέως πολέμῳ,

10 λείου ἀνδρὸς καὶ δοκίμου. Ὡστε πρὸ τοῦ Κάτωνος ὄρα μὴδ' αὐτὸν προέλῃ ἐκείνον, ὃν, ὥς γε φῆς, σοφώτατον κέκρικεν Ἀπόλλων· τούτου μὲν γὰρ οἱ λόγοι ἐπαινοῦνται, Κάτωνος δὲ τὰ ἔργα. Ἐμοῦ δὲ πέρι, ὥς νῦν πρὸς ἀμφοτέρους ὑμᾶς διαλέξομαι, οὕτω τὴν γνώμην ἔχετε.

γ'. Ἐγὼ γὰρ εἰ ἔξαρνος εἶην τῷ Σκιπίωνος πόθῳ μὴ δάκνεσθαι τὴν καρδίαν, ὅποσον μὲν ὀρθῶς αὐτὸ πράξω, οἱ σοφοὶ ἂν ἴδοιεν, ἀλλὰ γὰρ δήπου ψεύσομαι. Δάκνομαι γὰρ καὶ ἀλγῶ τοιοῦτου ἐστερημένος φίλου, οἷον οὐδένα μὲν οὐδέποτ' ἔσσεσθαι δοκῶ, οὐδὲ μὴν οὐδὲ γεγονέναι πῶ διισχυρίζεσθαι ἔχω. Οὐ μέντοι φαρμάκων ἀπορῶ· αὐτὸς γὰρ ἐμαυτὸν παραμυθοῦμαι, καὶ τοῦτο μάλιστα τὸ παραμύθιον, ὅτι τῆς πλάνης ἀπήλλαγμα ἐκείνης, ἥ γε τῇ τῶν φίλων τελευτῇ ἀδημονεῖν εἰώθασιν οἱ πολλοί. Οὐδὲν γὰρ οἶμαι δεινὸν Σκιπίωνι γεγονέναι· ἐμοὶ γοῦν γέγονεν εἴ τι γέγονε· τὸ δ' αὐτὸν ταῖς αὐτοῦ ξυμφοραῖς βκρέως ἀλγεῖν οὐ τὸν φίλον, ἀλλ' 11 ἑαυτὸν ἐστὶ φιλοῦντος. Ἐκείνον δὲ τίς οὐκ ἂν φαίη μὴ οὐ θαυμαστὰ καὶ πάγκαλα πεπονθέναι; Εἰ μὴ τι γὰρ οἶοιτο ἀθανασίαν οἱ δεῖν εὐχεσθαι, ὃ δὴ ἥκιστ' ὤφετο, τίνος οὐκ ἔτυχεν ὧν σφίσι θέμις εὐχεσθαι τοῖς ἀνθρώποις; ὅς γε τὰς μεγίστας τῶν πολιτῶν ἐλπίδας, ἃς παῖδα ἔτι εἰς αὐτὸν εἶχον, εὐθύς ἔφηβος γενόμενος θαυμαστῇ τινι ὑπερεβόλετο ἀρετῇ· καὶ ὑπατεύειν μὲν οὐποτ' ἐπεθύμησεν, ὑπατος δὲ δις ἐγένετο, τὸ μὲν πρῶτον πρὸ τοῦ χρόνου τοῦ τεταγμένου, αὐθις δ' ἑαυτῷ μὲν ἐν καιρῷ, τῇ δὲ πολιτείᾳ ὅψε σχεδόν· δύο δὲ καθελὼν πόλεις τῇ ἡμετέρᾳ ἀρχῇ πολεμιοτήτας, οὐ τοὺς παρ-

ἀπέθανε δὲ τῷ 152 ὡς πραιτῶρ. γίως ἐλέγχεται ἡ τῶν Στωϊκῶν περὶ

§ 10. Ὅποσον μὲν ὀρθῶς.. οἱ ἀπαθείας διδασκαλία ὡς παρὰ φύσιν. σοφοὶ ἂν ἴδοιεν] διὰ τούτων πλα- § 11. Ἀθανασίαν οἱ δεῖν

ille sapiens fuit. Quo modo, ut alia omittam, mortem filii tulit! Memineram Paulum, videram Gallum, sed hi in pueris, Cato in perfecto et spectato viro. Quam ob rem 10 cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum iudicavit; huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, ut iam cum utroque vestrum loquar, sic habetote.

III. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam viderint sapientes, sed certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo umquam erit, ut confirmare possum, nemo certe fuit. Sed non egeo medicina: me ipse consolor, et maxime illo solacio, quod eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solent. Nihil mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit; suis autem incommodis graviter 11 angi non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo vero quis neget actum esse præclare? Nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non adeptus est quod homini fas esset optare? qui summam spem civium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adolescens incredibili virtute superavit; qui consulatum petivit numquam, factus [consul] est bis,

εὐχεσθαι] ἀθανασίαν ἐνταῦθα σκεῖν αὐτοὺς (τοὺς γονεῖς), ὅτι ὧν ἐννοεῖ οὐχὶ τῆς ψυχῆς, οὐδὲ τοῦ κλέους, ἀλλὰ τὸ ἀεὶ ἐν τῷ ὑπῆρχοι γεγονασιν· οὐ γὰρ ἀθανάτους σφίσι παῖδας εὐχοντο γενέσθαι, ἀλλ' ἀγαθοὺς καὶ εὐκλεεῖς, ὧν ἔτυχον, μεγίστων ἀγαθῶν ὄντων». — εὐθύς ἔφηβος γενόμενος κτλ.] τὰ περὶ τούτων ἴδ. εἰσαγ. § 3. (Μενέξ. σελ. 247, δ.) «ἀναμνη-

όντας μόνον κατέλυσε πολέμους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐσομένους. Τί δ' εἶπω τῶν τρόπων πέρι τῶν εὐκολωτάτων, τῆς πρὸς μητέρα εὐσεβείας, τῆς εἰς ἀδελφὰς μεγαλοδωρίας, τῆς πρὸς οἰκείους ἐπιεικείας, τῆς εἰς ἅπαντας δικαιοσύνης; Γνώριμα γὰρ ὑμῖν ταῦτα. Τῇ δὲ πόλει πόσον ἦν προσφιλέως, τὸ πένθος ἔδειξε τὸ ἐπὶ τῇ ἐκφορᾷ γενόμενον. Τί οὖν αὐτὸν ὀλίγα προστιθέμενα ἂν ὠφελοῖν ἔτη; Καὶ γὰρ μὴ ἦ τὸ γῆρας βαρύ, καθάπερ μέμνημαι Κάτωνος τῷ προτέρῳ ἢ τέθνηκεν ἔτι πρὸς τ' ἐμὲ καὶ τὸν Σκιπίωνα διαλεγόμενου, ὅμως δὲ τοῦ σώματος ἀφαιρεῖται τὴν ἀκμὴν ἐκείνην, ἣν περ τότε ἐτύγχανεν ἔτι ἔχων Σκιπίων. "Ωςθ' ὁ μὲν βίος αὐτῷ τοιοῦτος εἴτ' εὐδαιμονία εἴτ' εὐκλεία γέγονεν, οἷον μὴ δύνασθαι προστεθῆναι μηδέν· τοῦ θανάτου δὲ τὴν αἴσθησιν τὸ τάχος ἀφείλετο. Καὶ τίνα μὲν τέθνηκε θάνατον, δυσχερὲς εἰπεῖν· ὁρᾶτε γοῦν οἱ ὑποπτεύουσιν οἱ πολλοί· τοῦτο μέντοι ἀληθὲς εἰπεῖν ἔστιν, ὅτι τῶν πολλῶν ὧν ἐωράκει πανηγυρικωτάτων ἐν τῷ βίῳ καὶ φαιδροτάτων ἡμερῶν ἐκείνη μάλιστα ἐπιφανεστάτη αὐτῷ ἐγένετο, ἡνίκα τῆς γερουσίας διαλυθείσης πρὸς ἐσπέραν οἴκαδε προϋπέμπετο ὑπὸ τε τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου καὶ τῶν ξυμμάχων καὶ τῶν Λατίνων, τῇ προτεραίᾳ τῆς τελευτῆς· ὥςτ' ἐκ τηλικούτου ἀξιώματος πρὸς τοὺς οὐρανίους μᾶλλον δοκεῖν αὐτὸν ἀφικέσθαι θεοὺς ἢ περ πρὸς τοὺς χθονίους.

13 δ'. Οὐδὲ γὰρ ξύμφημι τοῖς ἑναγχος ταῦτ' ἀποφαίνεσθαι

§ 12. Καὶ τίνα μὲν τέθνηκε θάνατον, δυσχερὲς εἰπεῖν] ἴδ. εἰσαγ. § 3. σημ. 11. — ἐκείνη μάλιστα ἐπιφανεστάτη κτλ.] διότι τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ σφοδρῶς καὶ ἐπιτυχῶς κα-

ταπολεμήσαντα τὸν ὑπὸ Γαίου θνήσκε θάνατον, δυσχερὲς εἰπεῖν] ἴδ. εἰσαγ. § 3. σημ. 11. — ἐκείνη μάλιστα ἐπιφανεστάτη κτλ.] διότι τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ σφοδρῶς καὶ ἐπιτυχῶς κα-

primum ante tempus, iterum sibi suo tempore, rei publicæ pæne sero; qui duabus urbibus eversis inimicissimis huic imperio non modo præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis, de pietate in matrem, liberalitate in sorores, bonitate in suos, iustitia in omnes? Nota sunt vobis. Quam autem civitati carus fuerit, mærore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio iuvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno ante quam est mortuus mecum et cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam nunc erat Scipio. Quam ob rem vita quidem talis fuit vel fortuna vel gloria, ut nihil posset accedere; moriundi autem sensum celeritas abstulit: quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur videritis; hoc vere tamen licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, quum senatu dimisso domum ad vesperum reductus est a patribus conscriptis, populo Romano, sociis et Latinis, pridie quam excessit e

κτὶ δὲ ἐκείνη παρασκευάζων ἄλλον λόγον κατὰ τοῦ νόμου τοῦ Γράχχου ἐδολοφονήθη ὑπὸ τῆς ἀντιπάλου μερίδος. — τῶν ξυμμάχων καὶ τῶν Λατίνων] περὶ τούτων προβλ. γενικὴν ἱστορ. Παπαρηγ. βιβλ. Α'. σελ. 318. — πρὸς τοὺς χθονίους] ἐννοεῖ οὐχὶ θεοὺς, ἀλλὰ τὰς ἐν ἔδου ψυχὰς τῶν τεθνεώτων.

§ 13. Τοῖς ἑναγχος ταῦτ'

ἀποφαίνεσθαι κτλ.] ὁ λόγος περὶ τῶν Ἐπικουρείων, οἵτινες ἤρ- νοῦντο τὴν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν, ἐν' οὕτως ἀπαλλαττόμενοι τοῦ φό- βου τῆς ἀνταποδόσεως καὶ τῶν ἐν ἔδου βασάνων διατηρῶσι τὴν τῆς ψυχῆς γαλήνην καὶ ἀθροῦθητον ἔχουσι τὴν ἡδονήν. Τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐπεδίωκεν ὁ σύγχρονος τοῦ Κικέρωνος ποιητῆς Λουκρήτιος ἐν τῷ ποιήματι αὐτοῦ περὶ

ἀρξαμένοις, ἅμα τοῖς σώμασι καὶ τὰς ψυχὰς συναπόλλυσθαι καὶ πάνθ' ὑπὸ θανάτου ἀφανίζεσθαι. Πλείον δὲ παρ' ἐμοὶ τὸ ἀξίωμα δύναται τῶν παλαιῶν· ἦτοι τῶν προγόνων τῶν ἡμετέρων, τσαῦτα τοῖς τεθνεῶσιν ὅσι' ἀποδεδωκότων, οὐδὲν γε πεποιηκότων ἂν τοιοῦτον, εἰ μὴδὲν αὐτοῖς τούτων προσήκειν ἐνόμισαν· ἢ τῶν ἐν ταύτῃ τε τῇ χώρᾳ διατριψάντων καὶ τὴν μεγάλην Ἑλλάδα, τότε μὲν ἀνθοῦσαν, νυνὶ δὲ καθρημένην, τοῖς ἑαυτῶν νόμοις καὶ παραγέλμασι παιδευσάντων· ἢ τοῦ τῇ Ἀπόλλωνος μαντεῖα σοφωτάτου κεκριμένου, οὐχ, ὥς περ ἐν τοῖς πλείοσιν ἐφίλει ζητήμασιν, ἄλλοτ' ἄλλα νομίζοντος, ἀλλὰ ταῦτόν αἰεὶ, θείας τε τὰς τῶν ἀνθρώπων εἶναι ψυχὰς καὶ τοῦ σώματος αὐταῖς ἐξιούσαις ἀνεῶχθαι τε τὴν εἰς οὐρανοὺς ἐπάνοδον καὶ ῥᾶ-
 14 στήν ταῖς ἀρίσταῖς οὖσαις καὶ δικαιοτάταις ὑπάρχειν. Ταῦτά δ' ἐνόμιζε Σκιπίων, καὶ, ὥς περ εἰ προαισθανόμενος, ὀλίγαις πάνυ πρὸ τῆς τελευτῆς ἡμέραις, Φίλου τε καὶ Μανιλίου καὶ ἄλλων παρόντων πλείστων, καὶ σοῦ δὲ, Σκαιόλα, μετ' ἐμοῦ παραγενομένου, ἐπὶ ἡμέρας τρεῖς πολλὰ περὶ πολιτείας διελέχθη, ὧν τὰ τελευταῖα δὴ περὶ ἀθανασίας ἦν ψυχῶν, ὅσα καθ' ἡσυχίαν ἐν ἐνυπνίῳ τοῦ Ἀφρικανοῦ ἔλεγεν ἀκηκοέναι. Εἰ τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔχει, παντὸς ἀρίστου καὶ βελτίστου τὴν ψυχὴν ἐν τῷ θανάτῳ ῥᾶστα καθάπερ ἐκ

τῆς τῶν ὄντων φύσεως. — τῶν ἐν ταύτῃ τε τῇ χώρᾳ κτλ.] ἐννοεῖ τοὺς Πυθαγορείους, ὧν ἡ περὶ μετεμψυχώσεως διδασκαλία προϋποτίθησι τὸ τῆς ψυχῆς ἀθάνατον. — ἄλλοτ' ἄλλα νομίζοντος] τοῦτο λέγει ὁ Κικέρων περὶ τοῦ Σωκράτους, διότι οὐδέποτε δογματικῶς καὶ ὀρισμένως τι ἀπεφαίνετο, ἀλλ' αἰετοτε ἄγνοιαν προσποιούμενος ἐζήτει διὰ τῆς συζητήσεως νὰ ὀρισθῇ τὸ ζητούμενον. — θείας τε τὰς τῶν ἀνθρώπων εἶναι ψυχὰς κ.τ.λ.] τὰς περὶ ἀθανασίας ψυχῆς δοξασίας αὐτοῦ εἰσάγεται ἀνα-

vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur deos potius quam ad inferos pervenisse.

IV. Neque enim adsentior iis, qui hæc nuper disserere 13
 cœperunt, cum corporibus simul animos interire atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum auctoritas valet; vel nostrorum maiorum, qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt, quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur; vel eorum, qui in hac terra fuerunt magnamque Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tum florebat, institutis et præceptis suis erudierunt; vel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus, qui non tum hoc tum illud, ut in plerisque, sed idem semper, animos hominum esse divinos iisque, quum ex corpore excessissent, reditum in cælum patere, optimoque et iustissimo cuique expeditissimum. Quod idem Sci- 14
 pioni videbatur: qui quidem, quasi præ sagiret, perpaucis

πτύσσων ὁ Σωκράτης κυρίως ἐν Φαίδωνι· πρὸς τὰ ἐνταῦθα προβλ. τὰ ἐν σελ. 63, 6. γ. «ἐγὼ... εἰ μὲν μὴ ᾤμην ἦξειν πρῶτον μὲν παρὰ θεοὺς ἄλλους σοφοὺς τε καὶ ἀγαθοὺς, ἔπειτα καὶ παρ' ἀνθρώπους τετελευτηκότας ἀμείνους τῶν ἐνθάδε, ἡδίκουν ἂν οὐκ ἀγανακτῶν τῷ θανάτῳ· νῦν δὲ εἴ ἴστε ὅτι παρ' ἀνδράς τε ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθοὺς· καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν πάνυ διςχυρισαίμην· ὅτι μέντοι παρὰ θεοὺς δεσπότης πάνυ ἀγαθοὺς ἦξειν, εἴ ἴστε ὅτι εἴπερ τι ἄλλο τῶν τοιούτων διςχυρισαίμην ἂν καὶ τοῦτο· ὥστε διὰ ταῦτα οὐχ ὁμοίως ἀγανακτῶ, ἀλλ' εὐελπίς εἰμι εἶναι

τι τοῖς τετελευτηκόσι, καὶ ὥς περ γε καὶ πάλοι ἐλέγετο, πολὺ ἀμεινον τοῖς ἀγαθοῖς ἢ τοῖς κακοῖς». § 14. Φίλου τε καὶ Μανιλίου] ὁ μὲν πρῶτος Λεύκιος Φούριος Φίλος, ὕπατος ἀπὸ τοῦ 136, ἦν φίλος τοῦ Λαίλιου καὶ τοῦ Σκιπίωνος· ὁ δὲ Μάνιος Μανίλιος, ὕπατος ἀπὸ τοῦ 149, ἦν διάσημος ῥήτωρ καὶ νομικός. — πολλὰ περὶ πολιτείας διελέχθη, ὧν... τοῦ Ἀφρικανοῦ ἔλεγεν ἀκηκοέναι] τοιοῦτον περὶ πολιτείας διάλογον ἐν 6 βιβλίοις συνέγραψεν ὁ Κικέρων, οὗ τεμάχια μόνον περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς· ἐν τῷ ἔκτῳ δὲ βιβλίῳ ἐμπεριείχετο

δεσμοτηρίου καὶ δεσμῶν ἐκ τοῦ σώματος ἐκπέτεσθαι, τίνι ῥῶ τὸν εἰς τοὺς θεοὺς γεγονέναι φήσομεν δρόμον ἢ Σκιπίωνι; Διόπερ τῇ ἐκείνου τύχῃ ταύτῃ ἀνιᾶσθαι δέδοικα μὴ φθονοῦντος ἢ μᾶλλον ἢ φιλοῦντος. Εἰ δ' ἐκεῖνα ἀληθέστερα, τὴν αὐτὴν τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων εἶναι φθοράν, μηδὲ τινα παρὰ μένειν αἴσθησιν, δῆλον ὅτι ὥσπερ οὐδὲν ἐστὶν ἀγαθὸν ἐν τῷ θανάτῳ, οὕτω δὴ οὐδὲ δεινὸν οὐδὲν τῆς γὰρ αἰσθήσεως ἐκλιπούσης ταὐτὸ γίνεται ὥσπερ ἂν εἴ τις παντάπασιν μὴ γεγένητο. Τῷ μέντοι ἐκεῖνον γεγενῆσθαι καὶ ἡμεῖς χαίρομεν καὶ ἡ πόλις ἔστ' ἂν ἡ αὕτη εὐφρανεῖται. Ὡς τε τὰ ἐκείνου μὲν, ὡς ἔφθην εἰπὼν, ἄριστα γέγονε· τὰ δ' ἐμὰ χαλεπώτερον, ὃς δικαιοτέρος ἦν, καθάπερ πρότερος εἰς ἡμᾶς, οὕτω καὶ πρότερος ἐξιέναι τοῦ βίου. Ἀλλὰ μέντοι τῆς ἀναμνήσεως οὕτως ἀπολαύω τῆς ἡμετέρας φιλίας, ὥς τε μοι εὐδαίμονα δοκῶ βεβιωκέναι βίον, ὅτι τῷ Σκιπίωνι συνεβίων, ᾧ κοινὴ μὲν τῶν πολιτικῶν μοι καὶ τῶν ἰδίων ἐγένετ' ἐπιμέλεια, κοινὸς δ' ὁ βίος οἴκοι τε καὶ ἐπὶ στρατείας, καί, τὸ μέγιστον, ἐν ᾧ ἡ πᾶσα τῆς φιλίας ἐστὶ δύναμις, μεγίστη τῶν τε προαιρέσεων καὶ σπουδῶν καὶ γνωμῶν ξυμφωνία. Οὐχ οὕτω τοίνυν ἡ τῆς σοφίας, ἥς ἄρτι Φάννιος ἐμνημόνευσε, τέρπει με φήμη, ἄλλως τε καὶ ψευδὴς οὖσα, ὡς ὅτι τῆς φι-

καὶ περιεσώθη ὁλόκληρον τὸ ἐνύπνιον τοῦ Σκιπίωνος, ἐν ᾧ παραίσταται, ὅτι δύο ἔτη πρὸ τῆς καταστροφῆς τῆς Καρχηδόνης εὐρισκόμενος ἐν Λιβύῃ βλέπει ἐμφανισθέντα αὐτῷ Σκιπίωνα τὸν πρεσβύτερον (ἴδ. εἰσαγ. § 3.) καὶ ἀναλαβόντα αὐτὸν εἰς τὰς οὐρανίους μονὰς καὶ διδάσκοντα περὶ ἀρετῆς καὶ ἀθανασίας. — εἰ δ' ἐ-

κεῖνα ἀληθέστερα κτλ.] τοιοῦτον περὶ τοῦ θανάτου διλημματικὸν συλλογισμόν ποιεῖται καὶ ὁ Σωκράτης ἐν τῇ ἀπολογία αὐτοῦ (Πλάτ. σελ. 40 γ—41 γ). «Δυσὲν θάτερόν ἐστι τὸ τεθνάναι· ἢ γὰρ οἷον μὴδὲν εἶναι, μὴδ' αἰσθῆσιν μηδεμίαν μὴδενὸς ἔχειν τὸν τεθνεῶτα, ἢ κατὰ τὰ λεγόμενα μεταβολὴ τις τυγχάνει οὖσα καὶ μετοίκησις τῇ

ante mortem diebus, quum et Philus et Manilius adesset et alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum venisses, triduum disseruit de re publica, cuius disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum, quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facillime evolet tamquam e custodia vinculisque corporis: cui censemur cursum ad deos faciliorem fuisse quam Scipioni? Quocirca mærere hoc eius eventu vereor ne invidi magis quam amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum et corporum, nec ullus sensus maneat, ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali; sensu enim amisso fit idem, quasi natus non esset omnino. Quem tamen esse natum et nos gaudemus et hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quam ob rem cum illo quidem, ut supra dixi, actum 15 optime est; mecum incommodius, quem fuerat æquius, ut prius introieram, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiae sic fruor, ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixerim, quocum mihi coniuncta cura de publica re et de privata fuit, quocum et domus fuit et militia communis et, id in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sententiarum summa

ψυχῇ τοῦ τόπου τοῦ ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον· καὶ εἴτε δὴ μηδεμίαν αἰσθησίαν ἐστὶν, ἀλλ' οἷον ὕπνος, ἐπειδὴν τις καθεύδων μὴδ' ὄναρ μὴδὲν ὁρᾷ, θαυμασίον κέρδος ἂν εἴη ὁ θάνατος· ... εἰ δ' αὖ οἷον ἀποδημῆσαι ἐστὶν ὁ θάνατος ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον, καὶ ἀληθῆς ἐστὶ τὰ λεγόμενα, ὡς ἄρα ἐκεῖ εἰσὶν ἅπαντες οἱ τεθνεῶτες, τί

μεῖζον ἀγαθὸν τούτου ἂν εἴη»;

§ 15. Καί, τὸ μέγιστον, ἐν ᾧ ἡ πᾶσα τῆς φιλίας ἐστὶ δύναμις κτλ.] πρὸς Πλουτάρχ. (πῶς ἂν τις διακρί. τὸν κόλ. τοῦ φίλ.) «τὸ μάλιστα φιλίας ἀρχὴν συνέχον καὶ συνιστάνον ὁμοιότης ἐστὶν ἐπιτηδευμάτων καὶ ἡθῶν, καὶ ὅλως τὸ χαίρειν τοῖς

λίαν τῆς ἡμετέρας αἰδίων ἔσεσθαι τὴν μνήμην ἐλπίζω· καὶ τοῦτό μοι τοσούτῳ μᾶλλον ἔστιν ἡδομένῳ, ὅσῳ περ ἐξ ἀπα-
σῶν τῶν γενεῶν τρία μόγισ ἢ τέτταρα φίλων μνημονεύεται
Ζεύγη, ἐν οἷς ἐλπίζειν μοι δοκῶ καὶ τὴν Σκιπίωνος καὶ Λαι-
λίου φιλίαν γινώριμον ἔσεσθαι τοῖς ἐπιγιγνομένοις.

16 **ΦΑΝΝΙΟΣ.** Ταῦτα μὲν, ὦ Λαίλιε, οὕτως ἀνάγκη· ἐπεὶ δὲ
φιλίας ἐμνήσθης καὶ σχολὴν δ' ἔχομεν, πάνυ μοι κεχαρι-
σμένα ποιήσεις, οἶμαι δὲ καὶ τῷ Σκαιόλῳ, καθάπερ εἰώθας
περὶ τῶν ἄλλων, εἴ τις σ' ἔροιτο, οὕτω περὶ φιλίας διεξιὼν
ἡμῖν, τίνα μὲν ἔχεις γινώμην, ποίαν δὲ τίνα νομίζεις καὶ
τίνα παραγγέλματα δίδως.

ΣΚΑΙΟΛΑΣ. Ἐμοὶ γε· καὶ γὰρ αὐτό με τοῦτο παραιτή-
σασθαί σ' ἐπιχειροῦντα προέφθασε Φάννιος· ὥστ' ἀμφοτέ-
ροις μάλα πεποιηκὼς ἔσει κεχαρισμένα.

17 **Ε'. ΛΑΙΛΙΟΣ.** Ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν ὤκνου, εἴπερ ἐμαυτῷ ἐ-
πεποιθεῖν· καὶ γὰρ πάγκαλον τὸ χρῆμα καὶ σχολὴν, ὥς
ἔφη Φάννιος, ἄγομεν. Ἀλλὰ τίς ἐγὼ ἢ τίς ἔστ' ἐν ἐμοὶ δύ-
ναμις; Τῶν σοφῶν δὲ τὸ ἔθος τουτί, καὶ ταῦθ' Ἑλλήνων, ἐ-
θέλειν σφίσι προτίθεσθαι περὶ ὧν ἂν ὅτι μάλιστα ἐξ ὑπογύου
λέξωσι. Μέγα γὰρ τοῦργον καὶ οὐ σμικρὰς δεόμενον ἀσκή-
σεως. Διόπερ τὰ περὶ φιλίας δυνατὰ λέγεσθαι παρ' ἐκείνων
ὑμῖν ζητητέα εἶναι φημι τῶν ταῦτ' ἐπαγγελλομένων· ἐγὼ
δ' ὅσον παρακελεύεσθαι μόνον ὑμᾶς ἔχω, τὴν φιλίαν ἀντὶ

αὐτοῖς καὶ τὸ ταῦτ' αὐτοῖς φεύγειν. —
τρία μόγισ ἢ τέτταρα...
Ζεύγη] Θησέως καὶ Πειρίθου,
Ἀχιλλέως καὶ Πατρόκλου, Ὀρέ-
στου καὶ Πυλάδου, Φιντίας καὶ
Δάμωνος, ἔτι δὲ Ἐπαμεινώνδου
καὶ Πελοπίδα.

§ 17. Τῶν σοφῶν δὲ τὸ ἔθος
τουτί, καὶ ταῦθ' Ἑλλήνων,
κτλ.] οὕτως ἐν Γοργία τοῦ Πλάτ.
(σελ. 447 γ. δ. καὶ 462 α.) ὁ Γορ-
γίας καὶ ὁ ἕτερος σοφιστὴς Πῶλος
ἐπαγγέλλονται ἀποκρίνεσθαι ὅ,τι ἂν
τις ἐρωτᾷ αὐτοὺς βούληται. — τὴν

consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quam modo
Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim,
quam quod amicitiae nostræ memoriam spero sempter-
nam fore; idque eo mihi magis est cordi, quod ex omni-
bus sæculis vix tria aut quattuor nominantur paria ami-
corum, quo in genere sperare videor Scipionis et Lælii
amicitiam notam posteritati fore.

FANNIUS. Istuc quidem, Læli, ita necesse est. Sed 16
quoniam amicitiae mentionem fecisti et sumus otiosi, per-
gratum mihi feceris, spero item Scævola, si quem ad mo-
dum soles de cæteris rebus, quum ex te quærentur, sic
de amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes,
quæ præcepta des.

SCÆVOLA. Mihi vero; atque id ipsum quum tecum a-
gere conarer, Fannius antevortit; quam ob rem utrique
nostrum gratum admodum feceris.

V. LÆLIUS. Ego vero non gravarer, si mihi ipse con- 17
fiderem; nam et præclara res est et sumus, ut dixit Fan-
nius, otiosi. Sed quis ego sum aut quæ est in me facul-
tas? Doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum,
ut iis ponatur de quo disputent quamvis subito. Magnum
opus est egetque exercitatione non parva. Quam ob rem
quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis,
qui ista profitentur; ego vos hortari tantum possum, ut

φιλίαν ἀντὶ τῶν ἀνθρω-
πίνων πάντων προαιρεῖ-
σθαι] πρβλ. τὸ τοῦ Εὐριπ. (Ἡ-
ρακλ. μαιν. στχ. 1425).
«ὅστις πλοῦτον ἢ σθένος μᾶλ-
λον φίλων

ἀγαθῶν πεπᾶσθαι βούλεται, κα-
κῶς φρονεῖ»·
καὶ τὰ τοῦ Σειράχ (6, 14 —
16). «φίλος πιστὸς σκέπη κρα-
ταία, ὁ δὲ εὐρὼν αὐτὸν εὖρε θη-
σαυρόν· φίλου πιστοῦ οὐκ ἔστιν

- τῶν ἀνθρωπίνων πάντων προαιρεῖσθαι. Οὐδέν γάρ οὔτε τῇ φύσει οὕτως ἐστὶν ἀρμόττον οὔτε ταῖς εὐπραγίαις καὶ ταῖς
 18 ξυμφοραῖς οὕτω πρόσφορον, ὥς περ φιλία. Τοῦτο μέντοι γέφημι πρῶτον, ἐν τοῖς ἀγαθοῖς μόνοις οἶόν τ' εἶναι τὴν φιλίαν ὑπάρχειν. Οὐδ' ἄγαν περὶ τῶν ἀγαθῶν ἀκριβολογεῖσθαι βούλομαι, καθάπερ οἱ λεπτότερον ταῦτα πραγματευόμενοι, ἀληθῶς μὲν ἴσως, οὐ πᾶν μέντοι ἐπὶ κοινῇ ὠφελείᾳ· οὐ γάρ φασιν οὐδένα εἶναι ἀγαθὸν ἄνδρα πλὴν ἢ τὸν σοφόν. Εἶεν· ἄλλ' ἐκεῖνο σοφίαν ἐξηγοῦνται, οὐ θνητὸς οὐδείς οὐδέπω τετύχηκεν. Ἡμῖν δὲ τάναντία σκεπτέα, οὐχ ὅσα ἄν τις πλάττοιτο ἢ εὐχοίτο, ἀλλ' ὅσα ἐν τῇ ξυνηθείᾳ ἐστὶ καὶ τῷ κοινῷ βίῳ· τῷ γὰρ ἐκείνων κανόνι ἄνδρας σοφοὺς ὑπὸ τῶν προγόνων τῶν ἡμετέρων κεκριμένους, Γάϊον Φαβρίκιον καὶ Μά-
 νιον Κούριον καὶ Τιθέριον Κορουγκάνιον οὔποτε σοφοὺς γεγονέναι φήσομεν. Διόπερ ἐαυτοῖς ἐχόντων τὸ τῆς σοφίας ὄνομα τὸ ἐπιφθονόν τε καὶ σκοτεινόν· ἡμῖν δὲ τοῦτο ξυγχω-
 ρούντων μόνον, ἀγαθοὺς γεγενῆσθαι τοὺς ἄνδρας τούτους. Οὐδὲ γοῦν τοῦτο ποιήσουσι, τῷ σοφῷ μόνῳ τοῦτο φάσκοντες
 19 ἐξεῖναι παραχωρεῖσθαι. Ὡς τε τούτους μὲν χαίρειν ἐάσωμεν, αὐτοῖ δ' ἀμαθέστερόν πως καὶ ἰδιωτικώτερον πραγματευώμεθα. Ὅσοι τοίνυν οὕτω μὲν προσφέρονται, οὕτω δὲ ζῶσιν, ὥς τ' αὐτῶν δοκιμάζεσθαι τὴν πίστιν, τὸ ἀκέραιον, τὸ ἐπιει-

ἀντάλλαγμα, καὶ οὐκ ἔστι σταθμὸς τῆς καλλονῆς αὐτοῦ· φίλος πιστὸς φάρμακον ζωῆς».

§ 18. Ἐν τοῖς ἀγαθοῖς μόνοις οἶόν τ' εἶναι τὴν φιλίαν ὑπάρχειν] Πλάτ. ἐν Λύσιδι (σελ. 114, δ.) «τοῦτο αἰνίττονται... οἱ τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φίλον λέγον-

τες, ὡς ὁ ἀγαθὸς τῷ ἀγαθῷ μόνος μόνῳ φίλος, ὁ δὲ κακὸς οὗτ' ἀγαθῷ οὗτε κακῷ οὐδέποτε εἰς ἀληθῆ φιλίαν ἔρχεται». ὅτι δ' αὕτη εἶναι ἡ περὶ φιλίας δόξα τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος δείκνυται ἐκ τῶν ἀπορρημ. Ξενοφ. βιβλ. Β', κεφ. 6. Πλάτ. νόμ. βιβλ. Η',

amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiā esse non posse. Neque id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum; negant enim quemquam esse virum bonum nisi sapientem. Sit ita sane; sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu vitaque communi, non ea, quæ finguntur aut optantur, spectare debemus: numquam ego dicam C. Fabricium, M'. Curium, Ti. Coruncanium, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Qua re sibi habeant sapientiæ nomen et invidiosum et obscurum, concedant ut hi viri boni fuerint. Ne id quidem facient: ne-

σελ. 837 α. Οὕτω καὶ Ἀριστοτ. (Νικομ. 8, 3, 6)· «τελεία ἐστὶν ἡ τῶν ἀγαθῶν φιλία καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίων»· καὶ οἱ Στωϊκοὶ παρὰ Διογεν. Λαερτ. (Η, 124) διδάσκουσι «τὴν φιλίαν ἐν μόνοις τοῖς σπουδαίοις εἶναι διὰ τὴν ὁμοιότητα». — ὥς περ οἱ λεπτότερον ταῦτα πραγματευόμενοι] ὁ λόγος περὶ τῶν Στωϊκῶν, οἵτινες θέλοντες νὰ ἀποδείξωσιν, ὅτι ἡ ἀρρηρημένη καὶ ἀπόλυτος ἡθικὴ ἰδέα εἶναι καὶ κατωρθωτὴ, ἐπλάσαν εἰκόνα ἰδανικὴν ἀνδρὸς τελειοτάτου, πάσης μὲν κακίας καὶ ἀμαρτίας ἀπηλλαγμένου, παντὸς δὲ ἀγαθοῦ καὶ πάσης ἀρετῆς ἀνάπλεω, καὶ

μόνον τοῦτον προσηγόρευον σοφὸν καὶ ἀγαθόν. Ἐπειδὴ δὲ τοιαύτη ἰδεώδης καὶ ἀπόλυτος τελειότης δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἄριστοι νομισθέντες, ὡς ὁ Σωκράτης, οὐδ' αὐτοὶ παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς ἠξιοῦντο τῆς προσηγορίας τοῦ σοφοῦ καὶ ἀγαθοῦ. — Γάϊον Φαβρίκιον καὶ Μάνιον Κούριον καὶ Τιθέριον Κορουγκάνιον] ὁ μὲν πρῶτος Γάϊος Φαβρίκιος Λουσκί- νος ἦν ὑπατος τῷ 282 καὶ 278 μετὰ τοῦ Αἰμιλίου Πάπου, καὶ ἐν τῷ κατὰ τοῦ Πύρρου πολέμῳ διεκρίθη μάλιστα ἐπὶ τιμιότητι καὶ ἀκεραιότητι χαρακτῆρος· ὁ δὲ Μά-

κές, τὸ ἐλευθέριον, μὴδ' ἐνεῖναι αὐτοῖς ἐπιθυμίαν μηδεμίαν, μὴδ' ἀκολασίαν, μὴδὲ θράσος, εἶναι δ' αὐτοὺς πάνυ βεβαίους, ὥςπερ ὧν ἐπεμνήσθην ἄρτι γεγονάσι, τοὺτους ἀγαθοὺς ἄνδρας, καθόπερ ἐνομίσθησαν, οὕτω καὶ καλεῖσθαι χρῆναι ἡγώμεθα, ἅτε, ἐς ὅσον ἀνθρώπῳ δυνατόν, ἀκολούθως τῇ φύσει ζῶντας, ἀρίστῳ ἡγεμόνι τοῦ εὖ τε καὶ καλῶς ζῆν. Οὕτω γὰρ πεφυκότας ἡμᾶς διορᾶν μοι δοκῶ, ὥσθ' ἀπασιν εἶναι τινα κοινωνίαν ἀλλήλοις, μείζω δὲ ὥς ἂν ἕκαστοι ἐγγυτάτῳ γίγνωνται. Τοιγαροῦν κρείττους μὲν τῶν ξένων οἱ ἄσποί, κρείττους δὲ τῶν ἀλλοτρίων οἱ τῷ γένει προσήκοντες, ὥς τούτοις τὴν ἀλλήλων φιλίαν αὐτῆς ἐμποιοῦσης τῆς φύσεως. Ἄλλ' οὐχ ἱκανῶς αὕτη γε φαίνεται βέβαιος οὔσα φιλία· καὶ γὰρ τούτῳ φιλία διήνεγκε συγγενείας, ὅτι τῆς συγγενείας μὲν ἔστιν ἀφελεῖν τὴν εὐνοίαν, τῆς δὲ φιλίας οὐδαμῶς τῆς εὐνοίας γὰρ ἀφαιρεθείσης τὸ ὄνομα τὸ τῆς φιλίας μὲν ἀναιρεῖται, τὸ δὲ τῆς συγγενείας παραμένει. Τὴν δὲ τῆς φιλίας δύναμιν ὅση ἐστὶν ἐκείθεν μάλιστα καταμάθοι ἂν τις, ὅτι ἐν τῇ ἀπείρῳ τοῦ ἀνθρωπείου γένους κοινωνίᾳ, ἣνπερ αὐτὴ ξυνῆψεν ἡ φύσις, οὕτω ξυνέσταλται τὸ πρᾶγμα καὶ εἰς ὀλίγον περιέστηκεν, ὥστ' ἡ δύο ἢ ὀλίγους πάνυ ἀγαπᾶν ἀλλήλους καὶ περὶ πλείστου ποιεῖσθαι.

νιος Κούριος Δεντάτος ἦν ὀνομαστος καὶ ὡς νικητῆς τῶν Σαμνιτῶν (τῷ 290) καὶ τοῦ Πύρρου (τῷ 275), καὶ ὡς ἀφιλοκερδῆς καὶ τὸν βίον ἀπλοῦς· ὁ δὲ Τιβέριος Κορρυκάνιος, διάσημος νομομαθής, ἦν ὑπατος τῷ 280, καὶ πρῶτος ἐγένετο ἱεροφάντης (Ἰδ. § 1.) ἐκ τῆς τάξεως τῶν πλεβείων.

§ 19. Ἀκολούθως τῇ φύ-

σει ζῶντας] καὶ τοῦτο εἶναι ἀξίωμα τῶν Στωϊκῶν, ὡς ἀνωτάτον τέλος τοῦ ἀνθρώπου τιθέντων τὸ ὁμολογουμένως ἢ ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν· ἐνεόουν δὲ διὰ τούτου οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐν τε ταῖς βουλήσεσι καὶ ταῖς πράξεσι συμμορφοῦσθαι πρὸς τοὺς ἐν τῷ σύμπαντι καὶ ἐν ἑκάστῳ

gabunt id nisi sapienti posse concedi. Agamus igitur pingui, ut aiunt, Minerva. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas, nec sit in eis ulla cupiditas, libido, audacia, sintque magna constantia, ut ii fuerunt, modo quos nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus, quia sequantur, quantum homines possunt, naturam optimam bene vivendi ducem. Sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam, maior autem ut quisque proxime accederet. Itaque cives potiores quam peregrini, propinqui quam alieni; cum his enim amicitiam natura ipsa peperit. Sed ea non satis habet firmitatis; namque hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest; sublata enim benevolentia amicitiae nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta 20 autem vis amicitiae sit ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est et adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos aut inter paucos iungeretur.

ιδίᾳ ἐπικρατοῦντας καὶ διέποντας νόμους, πρὸς τὸν λόγον, ὡς ἄριστα ἐρμηνεύει Διογ. ὁ Λαερτ. (Ζ, 88)· «ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν ταῦτόν ἐστι τῷ κατ' ἀρετὴν ἑαυτοῦ καὶ κατὰ τὴν τῶν ὄλων ζῆν, οὐδὲν ἐνεργοῦντας ὧν ἀπαγορεύει ὁ νόμος ὁ κοινός, ὅστις ἐστὶν ὁ ὁρθὸς λόγος ὁ διὰ πάντων ἐρχόμενος, ὁ αὐτὸς ὧν τῷ Δί».

— ἀλλ' οὐχ ἱκανῶς αὕτη γε φαίνεται βέβαιος οὔσα φιλία] πρβλ. τὸ τοῦ Εὐρ. (Ὀρ. 804)·

«τοῦτ' ἐκεῖνο, κτᾶσθ' ἐταίρους, μὴ τὸ συγγενὲς μόνον· ὡς ἀνὴρ ὅστις τρύποισι συντακῇ, θυραῖος ὧν μυρίων κρείσσων ὁμαίμων ἀνδρὶ κεκτησθαι φίλος.

5'. Ἔστι γὰρ οὐκ ἄλλο τι φιλία, ἢ μετ' εὐνοίας καὶ στοργῆς περὶ πάντα ζυμφονία τὰ τε θεῖα καὶ τ' ἀνθρώπεια, τῆς οὐκ οἶδα εἴτι, πλὴν γε τῆς σοφίας, κρεῖττον παρὰ τῶν θεῶν δέδοται τοῖς ἀνθρώποις. Οἱ μὲν τὸν πλοῦτον αἰροῦνται, οἱ δὲ τὴν ὑγίειαν, καὶ ἄλλοι μὲν τὴν ἰσχύν, ἕτεροι δὲ τὰς τιμὰς, πολλοὶ δὲ καὶ τὰς ἡδονάς. Καὶ τουτὶ μὲν τῶν βοσκημάτων ἐστὶ τὸ τελευταῖον· τὰ δὲ πρόσθεν ἐκεῖνα εὐμετάβολά τε καὶ ἐπισφαλῆ, οὐχ οὕτως ἐπὶ ταῖς βουλήσεσιν ὄντα ταῖς ἡμετέραις, ὥς ἐπὶ τῇ τῆς τύχης ἀλογίᾳ. Οἱ δὲ τὴν ἀρετὴν τὸ ἀκρότατον ἀγαθὸν τιθέμενοι, παγκάλλως μὲν οὗτοί γε, ἀλλ' αὐτὴ δὴ αὕτη ἡ ἀρετὴ τίκτει τε καὶ ξυνέχει τὴν φιλίαν, οὐδ' ἔστιν οὐδαμῶς ἀρετῆς ἄνευ γενέσθαι φιλίαν. Τὴν δὲ δὴ ἀρετὴν μὴ τῇ τῶν ὀνομάτων, ὥς περ τινὲς σοφοί, σταθμώμεθα μεγαλοπρεπείᾳ, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ βίου ἐξηγώμεθα ξυνηθείας καὶ τῆς ἡμετέρας ὁμιλίας, καὶ ἄνδρας ἀγαθοὺς λογιζώμεθα τοὺς οὕτω νομιζομένους, Παύλους τε καὶ Κάτωνας καὶ Σκιπίωνας καὶ Φίλους, οὓς ὁ κοινὸς ἑσπερζε βίος· τοὺς δ' οὐδαμοῦ οὐδ' ὅπως τιοῦν εὐρίσκομένους χαίρειν ἐώμεν. Τῶν δὲ τοιούτων ἀνδρῶν ἡ φιλία τοσαῦτ' ἔχει ἀγαθὰ, ὅσα μόγις ἂν τις ἐξείποι. Πρῶτον μὲν γὰρ πῶς ἂν, ὥς περ Ἐννιος ἔφη, βιωτὸς ἂν εἴη βίος ἐν τῇ τῶν φί-

§ 20. Καὶ τουτὶ μὲν τῶν βοσκημάτων ἐστὶ τὸ τελευταῖον] οὕτως ὁ Ἀριστοτ. (αὐτόθ. 1, 5, 2)· «οἱ πολλοὶ καὶ φορτικώτατοι τὴν ἡδονὴν (δηλ. ὑπολαμβάνουσιν ἀγαθὸν καὶ εὐδαιμονίαν)· διὸ καὶ τὸν βίον ἀγαπῶσι τὸν ἀπολαυστικόν. . . οἱ οὖν πολλοὶ παντελῶς ἀνδραποδῶδεις φαίνονται, βοσκημάτων βίον προαι-

ρούμενοι». — τὰ δὲ πρόσθεν ἐκεῖνα εὐμετάβολά τε καὶ ἐπισφαλῆ κτλ.] πρβλ. τὸ τοῦ Εὐριπ. (Ἑκαθ. 956 κ. ἐξ.)· «οὐκ ἔστιν οὐδὲν πιστὸν οὐτ' εὐδοξία, οὐτ' αὖ καλῶς πράσσοντα μὴ πράξειν κακῶς. φύρουσι δ' αὐτὰ θεοὶ πάλιν τε καὶ πρόσω·

VI. Est enim amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate consensio: qua quidem haud scio an, excepta sapientia, quidquam melius sit homini a dis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Beluarum hoc quidem extremum; illa autem superiora caduca et incerta, posita non tam in consiliis nostris, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem; sed hæc ipsa virtus amicitiam et gignit et continet, nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Iam virtutem ex consuetudine vitæ sermonisque nostri interpretemur, nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur, virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est; eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur.

καὶ (Φοιν. στχ. 555)·
«οὗτοι τὰ χρήματ' ἴδια κέκτηνται βροτοί,
τὰ τῶν θεῶν δ' ἔχοντες ἐπιμελούμεθα·
ὅταν δὲ χρήζωσ' αὐτ' ἀφαιροῦνται πάλιν·
ὁ δ' ὄλβος οὐ βέβαιος, ἀλλ' ἐφήμερος.

—οἱ δὲ τὴν ἀρετὴν τὸ ἀκρότατον ἀγαθὸν τιθέμενοι κτλ.] οἱ τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν ἐν μόνῃ τῇ ἀρετῇ τιθέντες ἦσαν ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, οἱ Κυνικοὶ λεγόμενοι φιλόσοφοι καὶ οἱ Στωϊκοί.

§ 21. Μὴ τῇ τῶν ὀνομάτων, ὥς περ τινὲς σοφοί. . .] ὑπαινίσσεται τοὺς Στωϊκοὺς, μεγαλοπρεπῶς ζωφραποῦντας τὴν εἰκόνα τοῦ ἑαυτῶν σοφοῦ. — Παύλους τε κτλ.] εἶναι οἱ ἤδη μνημονευθέντες ἐν § 4. 9. 14.

§ 22. Ἐννιος] λογίζεται ὡς ὁ πατὴρ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐπικῆς ποιήσεως, διὸ καὶ ῥωμαῖος Ὀμηρος λέγεται· ἐγεννήθη τῷ 239 ἐν Ῥωδαίαις, πόλει τῆς Καλαβρίας, καὶ ἀπέθανεν ἐν Ῥώμῃ τῷ 169. Οὐδὲν τῶν ποιημάτων αὐτοῦ σώζεται, καὶ μόνον μικρὰ ἀποσπά-

λων ἐκκατέρων μὴ ἀναπαυόμενος εὐμενεῖς; τί δὲ τοῦ ἔχειν ἡδίων ὅτῳ ἂν ἄπανθ' ὥσπερ σεαυτῷ τολμήσῃς ἀνακοινοῦσθαι; ποία δ' ἂν τις εἴη ἢ τηλικαύτη ἐν ταῖς εὐπραγίαις ἀπόλαυσις τοῖς μηδένα ἔχουσι τὸν ὁμοίως σφίσιν ἐπ' αὐταῖς χαίροντα; τὰς ξυμφορὰς δὲ πῶς ἂν τῷ ῥαδίως εἴη φέρειν, μηδενὸς αὐτῷ ὄντος τοῦ χαλεπώτερον αὐτὰς φέροντος; Ἐπειτα τῶν μὲν ἄλλων, ὧν ἐφιέμεθα, ἕκαστ' εἰς ἓν τι σχεδὸν ἐπιτήδεια τυγχάνει ὄντα· ὁ πλοῦτος, ὥστε χρῆσθαι· τὰ χρήματα, ὥστε θεραπεύεσθαι· αἱ τιμαί, ὥστ' ἐπαινέσθαι· αἱ ἡδοναί, ὥστ' εὐφραίνεσθαι· ἡ ὑγίεια, ὥστ' ἀπηλλάχθαι τε τῶν ἀλγηδόνων καὶ τὰ διὰ τοῦ σώματος ἔργα ἐπιτελεῖν· φιλία δὲ πλεῖστ' ἔχει ὑφ' ἑαυτῇ ξυλλαβοῦσα· ὅποι γὰρ ἂν τις τρέπῃται, παρίσταται, οὐδαμῶθεν ἀποκλείεται, οὐδέ ποτ' ἐστὶν ἄκαιρος, οὐδέ ποτε χαλεπή· καὶ κατὰ τὴν παροιμίαν εἰπεῖν, οὐχ οὕτω πυρὶ καὶ ὕδατι πολλάκις χρώμεθα, ὥσπερ φιλίᾳ. Καὶ οὐ περὶ τῆς κοινῆς μοι νῦν ἢ τῆς μετρίας ὁ λόγος ἐστὶ φιλίας, καίτοι γε καὶ ταύτης εὐφραίνουσης τε καὶ ὠφελούσης, ἀλλὰ περὶ τῆς ἀληθοῦς καὶ τελείας, οἷα δὴ γέγονεν ἢ τῶν ὀλίγων μνημονευομένων. Ἀλλὰ γὰρ οὐ τὰς εὐπραγίας μόνον λαμπροτέρας ἀπεργάζεται φιλία, ἀλλὰ καὶ τὰς ξυμφορὰς κουφοτέρας, μερίζουσά τε καὶ τῷ ἑτέρῳ μεταδιδούσα.

23 Ζ'. Πλεῖστα δὲ καὶ μέγιστα περιέχουσ' ἀγαθὰ φιλία, τούτῳ μάλιστα τῶν ἀνθρωπίνων πάντων διήνεγκεν, ὅτι ἐλπίδας ἀγαθὰς εἰς τὸ ἔπειτα παρέχεται, οὐδ' ἐᾷ ἐκλύεσθαι

σμάτα ἀπαντῶσι τῇδε κάκεῖσε. — § ταύτῃ λεγόμενα τὰ τοῦ Ἀρι-
ποία δ' ἂν τις εἴη ἢ τηλι-
στοτ. (αὐτόθ. 8, 1, 1 καὶ ἐξ.)·
καύτῃ ἐν ταῖς εὐπραγί-
«ἔτι δ' ἀναγκαιότατον (ἢ φιλία)
αἱς κτλ.] παρὲλ. πρὸς τὰ ἐν τῇ
εἰς τὸν βίον· ἄνευ γὰρ φίλων οὐδ-

Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates ha- 22
bet, quantas vix queo dicere. Principio qui potest esse
«*vita vitalis*», ut ait Ennius, quæ non in amici mutua
benevolentia conquiescit? Quid dulcius quam habere
quicum omnia audeas sic loqui ut tecum? Quis esset
tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes qui illis
æque ac tu ipse gauderet? Adversas vero ferre difficile
esset sine eo, qui illas gravius etiam quam tu ferret. De-
nique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt sin-
gulæ rebus fere singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut co-
llare; honores, ut laudare; voluptates, ut gaudeas; vale-
tudo, ut dolore careas et muneribus fungare corporis; a-
micitia res plurimas continet; quoquo te verteris præsto
est, nullo loco excluditur, numquam intempestiva, num-
quam molesta est. Itaque non aqua, non igni, ut aiunt,
pluribus locis utimur quam amicitia. Neque ego nunc de
vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa et delectat et

εἰς ἂν ἔλοιτο ζῆν ἔχων τὰ λοιπὰ καλὰς πράξεις». — οὐχ οὕτω
ἀγαθὰ πάντα· καὶ γὰρ πλουτοῦσι
πυρὶ καὶ ὕδατι πολλάκις
καὶ ἀρχὰς καὶ δυναστείας κεκτη-
χρώμεθ' ὥσπερ φιλίᾳ] ἢ αὐτῇ
μένοις δοκεῖ μάλιστα φίλων εἶναι
παροιμία καὶ παρὰ Πλουτάρχ. (πῶς
χρεῖα· τί γὰρ ὄφελος τῆς τοιαύ-
ἀντις διακρί. τὸν κόλ. τοῦ φίλ. § 5)·
της εὐετηρίας, ἀφαιρεθείσης εὐερ-
«λέγεται πυρὸς καὶ ὕδατος ὁ φίλος
γείας, ἢ γίνεταί μάλιστα καὶ
ἀναγκαιότερος εἶναι». — ἀλλὰ
ἐπαινετωτάτῃ πρὸς φίλους; . . ἐν
γὰρ οὐ τὰς εὐπραγίας μόνον. . . ἀλλὰ καὶ τὰς ξυμ-
πενία δὲ καὶ ταῖς λοιπαῖς δυστυ-
φορὰς κουφοτέρας κτλ.]
χίαις μόνην οἶοντα καταφυγὴν
«ἔστι καὶ ἡ παρουσία αὐτῇ τῶν
εἶναι τοὺς φίλους· καὶ νέοις τε
φίλων ἡδεῖα καὶ ἐν ταῖς εὐτυχίαις
πρὸς τὸ ἀναμάρτητον καὶ πρεσβυ-
καὶ ἀτυχίαις· κουφίζονται γὰρ οἱ
τέροις πρὸς θεραπείαν καὶ τὸ ἐλ-
λυπούμενοι συναλγούντων τῶν φί-
λεῖπον τῆς πράξεως δι' ἀσθένειαν
λων» (Ἀριστ. αὐτόθ. 9, 9, 2.)·
βοηθείας, τοῖς τ' ἐν ἀκμῇ πρὸς τὰς

ταῖς ψυχαῖς ἢ ἀθυμεῖν· ὁ γὰρ ἀληθῆ προσβλέπων φίλον οἶον
 ἑαυτοῦ τινὰ προσβλέπει τύπον. Διὸ καὶ ἀπόντες πάρεσι καὶ
 ἀποροῦντες εὐποροῦσι καὶ ἀσθενοῦντες ὑγιαίνουσι καὶ, τὸ
 χαλεπώτερον εἰπεῖν, τεθνεῶτες ζῶσι· τοσαύτη γὰρ αὐτοῖς
 ἡ τῶν φίλων ἐπακολουθεῖ τιμὴ καὶ μνήμη καὶ πόθος, ὥστ'
 ἐκείνους μὲν τεθνεῶτας εὐδαιμονίζεσθαι, τούτους δὲ ζῶντας
 ἐπαινεῖσθαι. Ἦν δ' ἐκ τῆς τῶν πάντων φύσεως τὸν ἀπὸ
 τῆς εὐνοίας ἐξέλωμεν ξύνδεσμον, οὔτε οἰκία οὐδεμία οὔτε
 πόλις ὀρθῇ ἐστάναι δυνήσεται, οὐδὲ μὴν γεωργία δια-
 μενεῖ. Εἰ δ' ἐκ τούτων μὴ πᾶν κατανοεῖται ὁπόση τῆς φι-
 λίας καὶ ὁμονοίας ἐστὶν ἡ δύναμις, ἐκ τῶν διαφωνιῶν ἂν
 μάλιστα καὶ διχονοιῶν καταμάθοι ἂν τις. Τίς γὰρ οἰκία οὐ-
 τως ἐστὶν ἐδραῖος καὶ τίς πόλις οὕτω βέβαιος, ὥστε μὴ ἂν
 ἄρδην ὑπὸ ἔχθρας καὶ ἔριδος ἀνατρέπεσθαι; Ἐξ οὗ περ δῆ-
 λον ὅσον τῆς φιλίας τὸ ὄφελος. Λέγεται δὲ τις Ἀκραγαν-
 τίνος σοφὸς ἀνὴρ ἐν ἄσμασιν ἐλληνικοῖς τοιάδε χρησιμωδῆ-
 σαι, ὡς ἄρα ὅσα θ' ἐστήκεν ἐν τῇ τῶν πάντων φύσει καὶ τῷ
 κόσμῳ παντὶ καὶ ὅσα κινεῖται, ταῦτα ξυνέχοι μὲν φιλότης,
 διαλύοι δὲ νεῖκος. Καὶ τοῦτο δὲ κατανοοῦσί τε πάντες καὶ
 ἔργῳ ἀποδέχονται. Εἰ γοῦν τίς ποτε εἴτε προκινδυνεύων
 εἴτε ξυγκινδυνεύων χάριν τινὰ τῷ φίλῳ φαίνοιτο χαρίζο-

§ 23. Οἶον ἑαυτοῦ τινὰ παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς
 προσβλέπει τύπον] πρβλ. Θεοῦ διάκονοι... διὰ δόξης καὶ
 τὸ τοῦ Πλάτ. (Φαίδρ. σελ. 255, ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφη-
 δ.). «ὁ ἐρώμενος ὥσπερ ἐν κατόπ-
 τρῳ ἐν τῷ ἐρῶντι ἑαυτὸν ὁρῶν
 λείληθεν». — καὶ ἀπόντες
 πάρεσι καὶ ἀποροῦντες
 εὐποροῦσι κτλ.] ὁμοίαν λαμ-
 πρὰν ἀντίθεσιν ἔχει ὁ ἀπόστολος
 Παῦλος (β'. Κορ. 5', 8.). «ἐν
 δὲ πλουτίζοντες ὡς μηδὲν ἔχον-

prodest, sed de vera et perfecta loquor, qualis eorum,
 qui pauci nominantur, fuit. Nam et secundas res splendi-
 diores facit amicitia et adversas partiens communicansque
 leviores.

VII. Quumque plurimas et maximas commoditates 23
 amicitia contineat, tum illa nimirum praestat omnibus,
 quod bonam spem praelucet in posterum, nec debilitari a-
 nimos aut cadere patitur; verum enim amicum qui intue-
 tur tamquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca et
 absentes adsunt et egentes abundant et imbecilli valent
 et, quod difficiliter dictu est, mortui vivunt: tantus eos
 honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum! ex
 quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis.
 Quod si exemeris ex rerum natura benevolentiae coniu-
 ctionem, nec domus ulla nec urbs stare poterit, ne agri
 quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur quan-

τες, καὶ πάντα κατέχοντες». — ὁ φιλόσοφος, ὅστις τὰς περὶ τῶν
 οὔτε οἰκία οὐδεμία οὔτε ὄντων καὶ τῆς γενέσεως αὐτῶν
 πόλις...] Ἀριστ. (αὐτόθ. 8, θεωρίας αὐτοῦ ἐξέθηκεν ἐν ἐξαμέ-
 1, 4). «ἔοικε δὲ καὶ τὰς πόλεις τροις στίχοις ἐν τῷ περὶ φύσεως
 συνέχειν ἡ φιλία... ἡ γὰρ ὁμό- ποιήματι αὐτοῦ. Τὰ ἐνταῦθα λε-
 νοια ὁμοίον τι τῇ φιλίᾳ ἔοικεν γόμενα εὐρίσκονται ἐν τοῖς περι-
 εῖναι· ταύτης δὲ μάλιστα φρίεν- σωθεῖσιν ἀποσπάσμασι τοῦ ποιή-
 ται, καὶ τὴν στάσιν ἔχθραν οὔσαν ματος, ἐνθα ἐν στίχοις 93—95
 μάλιστα ἐξελαύνουσιν». — τίς περὶ τῆς ἀδικήσου τῶν ὄντων
 γὰρ οἰκία οὕτως ἐδραῖος, καὶ τίς πόλις οὕτω βέ- ἄλλαγῃς λέγει·
 βαιος κτλ.;] πρβλ. τὸ τοῦ Κυ- «καὶ ταῦτ' ἀλλάσσοντα διαμπερὲς
 ρίου (Ματθ. 12, 25.). «πᾶσα οὐδαμὰ λήγει,
 πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυ- ἄλλοτε μὲν φιλότῃ συνερχόμεν'
 τῆς οὐ σταθήσεται». εἰς ἐν ἅπαντα,
 ἄλλοτε δ' αὖ δίχ' ἕκαστα φορεῖ-
 μενα νεῖκος ἔχθει».

§ 24. Ἀκραγαντίνος σο-
 φὸς ἀνὴρ] εἶναι Ἐμπεδοκλῆς

μενος, τίς ἐστὶν ὅστις οὐχὶ ἐπαίνοις τοῖς μεγίστοις ἐξαρεῖ τὸ πρᾶγμα; Οἷον ἑναγχος τὸ θέατρον ἅπαν ἐξεβόων τοῦ νέου διδασκομένου δρχματος τοῦ ἐμοῦ ξένου τε καὶ ἐταίρου Μάρκου Πακουβίου, ἡνίκα τοῦ βασιλέως ἀγνοοῦντος, πότε-
ρος εἴη ὁ Ὀρέστης, Πυλάδης μὲν ὁ Ὀρέστης εἶναι ἔλεγεν, ὡς δὴ τα ὑπὲρ ἐκείνου ἀποθάνοι, ὁ δ' αὖ Ὀρέστης, ὡς περ καὶ ἦν, ὁ Ὀρέστης εἶναι διισχυρίζετο! Ἐστῶτες ἐκρότουν ἐπὶ πλα-
στῷ οὕτω πρᾶγματι· τί ἂν αὐτοὺς οἴομεθα ἐπὶ τῷ ἀληθεῖ ποιῆσαι; Οὕτω δ' ἄρα ῥχδίως αὐτῇ τὴν αὐτῆς ἐδήλου δύνα-
μιν ἢ φύσιν, τῶν ἀνθρώπων ὁρθῶς ὑπὸ τῶν ἄλλων πράττε-
σθαι ὁμολογούντων ὅ,τι ἂν αὐτοὶ πράττειν ἀδυνάτως ἔχοιεν. Μέχρι μὲν οὖν δεῦρο οἷός τε μοι δοκῶ γεγονέναι ἦντινα περὶ
φιλίας ἔχω γνώμην ἀποφῆνασθαι· εἰ δ' ἔστι καὶ ἕτερα παρὰ
ταῦτα (οἶμαι δὲ καὶ πόλλ' εἶναι), ἐκείνων, εἰ δοκεῖ, πυνθάνε-
σθε τῶν ταῦτα πραγματευομένων.

25 ΦΑΝΝΙΟΣ. Ἡμεῖς δὲ σοῦ μᾶλλον· καίτοι κ' ἐκείνων πέ-
πυσμαι πολλάκις καὶ ἐκὼν γε ἀκήκοα· ἀλλὰ μοι ἕτερόν τι
τοῦ λόγου τοῦ σοῦ φαίνεται ὅν τὸ εἶδος.

ΣΚΑΙΟΛΑΣ. Τοῦτο, Φάννιε, τότε ἂν ἔφησθα μάλιστα, εἴ-
περ ἑναγχος ἐν τοῖς Σκιπίωνος παρῆσθα κήποις, περὶ πολι-
τείας τῆς διαλέξεως γενομένης· οἷός τότε ξύνδικος παρέστη
τῆς δικαιοσύνης πρὸς τὸν ἀκριβῆ καὶ ἐσπουδασμένον τοῦ
Φίλου λόγον!

τίς ἐστὶν ὅστις οὐχὶ...] οὐ] ἴδ. εἰσαγ. § 3.— τοῦ βα-
Ἀριστοτ. (αὐτόθ. 8, 1, 5). «οὐμό-
νον δὲ ἀναγκαῖόν ἐστιν (ἢ φιλία),
ἀλλὰ καὶ καλόν· τοὺς γὰρ φι-
λοφίλους ἐπαινοῦμεν· ἢ τε φιλο-
φιλία δοκεῖ τῶν καλῶν ἐν τι εἶ-
ναι». — Μάρκου Πακουβί-
ου] ἴδ. εἰσαγ. § 3.— τοῦ βα-
σιλέως ἀγνοοῦντος] ὁ λό-
γος περὶ τοῦ βασιλέως τῆς Ταυ-
ρικῆς χερσονήσου Θόαντος, ὅστις
ἐλθόντας αὐτόσε τὸν Ὀρέστην καὶ
Πυλάδην πρὸς ἀρπαγὴν τοῦ ἀγά-
ματος τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ συλ-

ta vis amicitiae concordiaeque sit, ex dissensionibus atque
ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabi-
lis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis et discidiis
funditus possit everti? Ex quo quantum boni sit in ami-
citiis iudicari potest. Agrigentinum quidem doctum quem- 24
dam virum carminibus Græcis vaticinatum esse ferunt,
quæ in rerum natura totoque mundo constarent quæque
moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordi-
am. Atque hoc quidem omnes mortales et intelligunt et
re probant. Itaque, si quando aliquod officium exstitit a-
mici in periculis aut adeundis aut communicandis, quis
est qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores
tota cavea nuper in hospitis et amici mei M. Pacuvii nova
fabula, quum ignorante rege uter esset Orestes, Pylades
Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur, Orestes
autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret! Stantes
plauderent in re ficta; quid arbitramur in vera facturos
fuisse? Facile indicabat ipsa natura vim suam, quum ho-
mines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in al-
tero iudicarent.

Hactenus mihi videor de amicitia quid sentirem potu-

ληφθέντας ὑπὸ τῶν ἐγγωρίων § 25. Περὶ πολιτείας
κατὰ τὸ ἔθος τῆς χώρας ἡπεῖλει τῆς διαλέξεως γενομένης]
νὰ θυσιάσῃ τῇ θεῇ. τὸν μῦθον ἴδ. ἀνωτέρω § 14. ἐν τῷ τρίτῳ
τοῦτον πραγματεύεται ἡ τραγω-
δία τοῦ Εὐριπίδου Ἰφιγένεια
ἐν Ταυρίδι. κατὰ μίμησιν δὲ
ταύτης φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ ἀπολε-
σθεῖσα τοῦ Πακουβίου τραγωδία
ἐπιγραφομένη Δουλορέστης. τὴν γνώμην δὲ ταύτην καταπο-

ΦΑΝΝΙΟΣ. Οὐ γὰρ δυσχερές ἦν τοῦτό γε, δικαιοτάτῳ ἀνδρὶ ὑπὲρ δικαιοσύνης ξυνηγορεῖν.

ΣΚΑΙΟΛΑΑΣ. Τί δ' ὑπὲρ φιλίας; ἄρ' οὐ σοι δοκεῖ ῥᾶδιον αὐτῷ εἶναι καὶ ὑπὲρ φιλίας ξυνηγορεῖν, ὅς γε μεγίστη τηρήσας αὐτὴν πίστει καὶ βεβαιότητι καὶ δικαιοσύνῃ μέγιστον ἐπ' αὐτῇ ἤρατο κλέος;

26 **ἦ. ΛΑΙΛΙΟΣ.** Ἄλλ' ἔστι γε τοῦτο βιάζεσθαι· τί γὰρ διαφέρει ὅν τινά με τρόπον ἀναγκάζετε; Ἀναγκάζετε γοῦν· οὐ γὰρ ῥᾶδιον οὐδὲ δίκαιον τῇ τῶν γαμβρῶν ἐνίστασθαι προθυμία, καὶ ταῦτα περὶ τοῦ ὄντος ἀγαθοῦ.

Πλειστάκις οὖν μοι περὶ φιλίας ἐννοοῦντι ἐκεῖνο μάλιστα σκεπτέον μοι δοκεῖ, πότερον δι' ἀσθένειαν καὶ ἀπορίαν ἐπιζητητέα εἶη ἡ φιλία, ἵνα δὴ εὖ ποιοῦντες καὶ πάσχοντες, ὃ ἂν αὐτοὶ ἕκαστοι δι' ἑαυτῶν μὴ δύναιντο, παρ' ἐτέρων λαμβάνοιεν τε καὶ αὖ ἐν τῷ μέρει ἀποδιδόσκειν, ἢ τοῦτο μὲν προσεῖη τῇ φιλίᾳ, ἑτέρα δέ τις τοῦ πράγματος εἶη αἰτία, παλαιτέρα τε καὶ εὐπρεπεστέρα, καὶ ἀπὸ τῆς φύσεως μᾶλλον αὐτῆς πεφυκυῖα· ὃ γὰρ ἔρωσ ἐστὶν ἡγεμῶν τοῦ εὐνοίας ξυνάπτειν. Ὁφελείας μὲν γὰρ καὶ ὑπ' ἐκείνων ὠφελοῦνται ἄνθρωποι, ὧν ἂν τὸ φιλεῖν προσποιοῦμενοι ἐπιμέλονται καὶ

λεμεῖ ὁ Λαίλιος.— τί δ' ὑπὲρ φιλίας] διότι ὁ λόγος οὗτος εἶναι ἀπολογία τις ὑπὲρ φιλίας κατὰ τῶν διαστρόφων περὶ αὐτῆς γνωμῶν (ἴδ. εἰσαγ. § 2.).

§ 26. Πότερον δι' ἀσθένειαν καὶ ἀπορίαν ἐπιζητητέα εἶη ἡ φιλία κτλ.] ὁ Κικέρων πᾶσαν ἄλλην λεγομένην φιλίαν ἀναξίαν τοῦ ὀνόματος τούτου θεωρῶν, καὶ μόνον περὶ τῆς ἀληθοῦς φιλίας διαικῶν ὡς πηγὴν αὐτῆς δὲν ἀποδέχεται λόγους συμφέροντος καὶ ἰδιοτελείας. ὁ Πλάτων (Νόμ. βιβλ. 8, σελ. 837 α—δ) τρία φιλίας εἶδη διακρίνων, τὴν ἐξ ὁμοιότητος κατ' ἄρετήν, τὴν ἐξ ἐνδεείας καὶ τὴν ἐξ ἀμφοτέρων πηγάζουσαν, μόνον τὴν πρώτην ἀποδέχεται ἐν τῇ πολιτείᾳ αὐτοῦ· ὁ δὲ Ἀριστοτέλης (αὐτόθ. βιβλ. 8,

isse dicere; si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote.

FANNIUS. Nos autem a te potius; quamquam etiam 25 ab istis sæpe quæsiui et audiui non invitus equidem; sed aliud quoddam filum orationis tuæ.

SCÆVOLA. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, quum est de re publica disputatum, adfuisses: qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Philii!

FANNIUS. Facile id quidem fuit iustitiam iustissimo viro defendere.

SCÆVOLA. Quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam summa fide, constantia iustitiæque servatam maximam gloriam ceperit?

VIII. LÆLIUS. Vim hoc quidem est adferre; quid enim 26 refert qua me ratione cogatis? Cogitis certe; studiis enim generorum, præsertim in re bona, quum difficile est tum ne æquum quidem obsistere.

Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud considerandum videri solet, utrum propter imbecilli-

κεφ. 2—4) καὶ αὐτὸς διακρίνων τρία εἶδη φιλίας, τὴν διὰ τὸ χρησίμον, τὴν διὰ τὸ ἡδὺ καὶ τὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ κατ' ἄρετήν ὁμοίων, μόνον ταύτην ἀξίαν θεωρεῖ τοῦ ὀνόματος τούτου, τὰς δὲ ἄλλας δύο ὀνομάζει οὕτω μόνον ἀκολουθῶν τῇ συνηθείᾳ· «ἐπεὶ γὰρ οἱ ἄνθρωποι λέγουσι φίλους καὶ τοὺς διὰ τὸ χρήσιμον. . . καὶ τοὺς δι' ἡδονὴν ἀλλήλους στέργον-
τας . . . ἴσως δεῖ λέγειν καὶ ἡμᾶς φίλους τοὺς τοιούτους» (αὐτόθ. κεφ. 4, 4.). — ὁ γὰρ ἔρωσ ἐστὶν ἡγεμῶν τοῦ εὐνοίας ξυνάπτειν] πρβλ. Πλάτ. Συμπ. (142 γ.). «οὐ συμφέρει τοῖς ἀρχουσι φρονήματα μεγάλα ἐγγίγνεσθαι τῶν ἀρχομένων, οὐδὲ φιλίας ἰσχυρὰς καὶ κοινωνίας, ὃ δὴ μάλιστα φιλεῖ τά τε ἄλλα πάντα καὶ ὁ ἔρωσ ἐμποιεῖν».

θεραπεύωσι τοῦ καίρου ἕνεκα· ἐν δὲ τῇ φιλίᾳ οὐκ ἔστιν οὐδὲν οὔτε πλᾶστον οὔτε προςποίητον, ἀλλὰ πάντ' ἀληθῆ καὶ ἐκούσια. Διὰ δὲ τοῦτο ἐκ φύσεώς μοι μᾶλλον ἢ περ ἐξ ἐνδεΐας δοκεῖ γεγενῆσθαι φιλία, καὶ τῆς ψυχῆς αἰσθήσει τινὶ ἔρωτος προσκολλωμένης μᾶλλον ἢ λογιζομένης τὰς ἐκ τοῦτου ὠφελείας. Ποῖον δέ τι τὸ τοιόνδε ἐστὶ καὶ τοῖς θηρίοις πάρεστιν ἰδεῖν, ὧν ἕνια οὕτω χρόνον τινὰ φιλεῖ τε τὰ ἐξ ἐαυτῶν γεγονότα καὶ ἀντιφιλεῖται, ὥστε ῥαδίως αὐτῶν ἢ τοιάδε αἰσθησις κατὰ δὴλος γίγνεται· μακρῷ μὲντοι ἑναργέστερον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ κατὰ δὴλος ἂν τις τοῦτο ἀπὸ τε τῆς τῶν παίδων καὶ τῶν γειναμένων στοργῆς, ἣν οὐκ ἔστιν, εἰ μή τι γε ἀνοσιουργία τινὶ βδελυρᾷ, διαλύεσθαι, καὶ ὅτι παραπλησίαν αἰσθανόμεθ' ἔρωτος αἰσθησιν, ἐπειδὴν τάχιστα ἐντύχωμεν ὅ ἂν τῷ τρόπῳ καὶ τῇ φύσει ξυναρμόττωμεν, ἅτε δὴ χρηστότητος καὶ ἀρετῆς οἶόν τι φέγγος διορᾶν ἐν αὐτῷ δοκοῦντες. Οὐδὲν γὰρ τῆς ἀρετῆς ἐρασμιώτερον οὐδὲ πρὸς τὸ ἀγαπᾶν ἐπαγωγότερον, ὅτε γε δι' ἀρετὴν καὶ χρηστότητα καὶ κείνους ἀμνηστέως ἀγαπῶμεν, οὐς οὐ πώποθ' ἐωράκαμεν. Τίς γὰρ οὐ μνημονεύει μετ' εὐνοίας Γαίου Φαβρικίου καὶ Μανίου Κουρίου, οὐποθ' ἐωρακώς; Τίς δ' οὐ μισεῖ Ταρκύνιον τὸν Ὑπερήφανον, Σπούριόν τε Κάσσιον καὶ Σπούριον Μαίλιον; Πρὸς δύο δὲ στρατηγούς ἐν τῇ Ἰταλίᾳ περὶ τῆς ἀρχῆς διαγωνισάμενοι, Πύρρον καὶ Ἀννίβαν, πρὸς μὲν τὸν ἕτερον διὰ χρηστότητα καὶ φιλάνθρωπίαν οὐ πάνυ δυσμενῶς δια-

§ 27. Ποῖον δέ τι τὸ τοιόνδε ἐστὶ καὶ τοῖς θηρίοις ἔστιν ἰδεῖν κτλ.] πρὸς Ἀριστοτ. (αὐτῷ. 8, 1, 3) «φύσει τε ἐνυπάρχειν ἔοικε (ἢ φιλία) πρὸς τὸ γεγεννημένον τῷ γεννήσαντι· καὶ οὐ μόνον ἐν ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ ἐν ὀρνέοις καὶ ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ζώων καὶ τοῖς ὁμοθεσί πρὸς ἄλληλα, καὶ μάλιστα τοῖς ἀνθρώποις· ὅθεν τοὺς φιλάνθρωπους ἐπαινοῦμεν»· πρὸς Πλάτ. Συμ-

tatem atque inopiam desiderata sit amicitia, ut dandis recipiendisque meritis quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiae, sed antiquior et pulcrior et magis a natura ipsa profecta alia causa. Amor enim, ex quo amicitia nominata est, princeps est ad benevolentiam coniungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur et observantur temporis causa; in amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum, et quidquid est, id et verum et voluntarium. Quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit etiam in bestiis quibusdam animadverti potest, quae ex se natos ita amant ad quoddam tempus et ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat. Quod in homine multo est evidentius: primum ex ea caritate, quae est inter natos et parentes, quae dirimi nisi detestabili scelere non potest; deinde quum similis sensus exstitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus et natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis et virtutis perspicere videamur. Nihil est enim virtute amabi-

πόσ. σελ. 207, α—δ.

§ 28. Ταρκύνιον τὸν Ὑπερήφανον. Σπούριόν τε Κάσσιον καὶ Σπούριον Μαίλιον] ὁ μὲν πρῶτος Λεύκιος Ταρκύνιος Ὑπερήφανος ἐπονυμαζόμενος εἶναι ὁ τελευταῖος βασιλεὺς τῆς

Ῥώμης (534—510 π. X.), διὰ τὴν ἀφόρητον αὐτοῦ τυραννίαν ἐκδιωχθεὶς· οἱ δὲ δύο ἄλλοι Σπούριος Κάσσιος Οὐίσκελῆνος καὶ Σπούριος Μαίλιος ἐκ τῶν πληβείων ὡς ἐπορθαλμιῶντες τῷ βασιλικῷ ἀξιώματι ἐφρονεύθησαν, ὁ μὲν τῷ 485,

κείμεθα, τὸν ἕτερον δ' αἰεὶ ἡ πόλις ἤδε διὰ σκληρότητα μεμίσηκε.

- 29 θ. Τηλικαύτης δὲ τῆς δυνάμεως οὔσης τῆς χρηστότητος, ὥστε καὶ ἐν οἷς οὐποθ' ἐώρακέ τις καί, τὸ μέγιστον, ἐν τοῖς ἐχθροῖς αὐτὴν ἀγαπᾶσθαι, τί θαυμαστὸν εἶπερ αἱ τῶν ἀνθρώπων κινεῦνται ψυχαὶ τὴν ἀρετὴν δοκοῦσαι καὶ τὴν χρηστότητα διορᾶν ἐκείνων, οἷς ἂν τῇ ξυνήθειᾳ συναπτωνται; Καίτοι γε βεβαιοὶ τὸν ἔρωτα καὶ χάρις λαμβανομένη καὶ προθυμία διορωμένη καὶ ξυνήθεια συναπτομένη, ὧν δὴ τῇ πρώτῃ ἐκείνῃ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἔρωτος κινήσει προσαγομένων θαυμαστὸν τι μέγεθος εὐνοίας ἀναφλέγεται. Οἱ δ' ἐξ ἀσθενείας αὐτὴν οἰόμενοι γεννᾶσθαι, ὡς ἄρα ἔχοι δι' οὗ ἂν ἕκαστος ἐπιτύχοι ὅτου τυγχάνοι βουλόμενος, ταπεινὴν γε καὶ ἥμισθ', ὡς εἰπεῖν, γενναίαν τὴν τῆς φιλίας ἐῷσιν ἀρχήν, ἐξ ἀπορίας αὐτὴν καὶ ἐνδείας φάσκοντες πεφυκέναι. Ταῦτα γὰρ εἰ οὕτως ἦν, ὅσον ἂν αὐτὸς ἕκαστος ἥμισθ' οἷός τ' εἶναι ἡγοῖτο, τοσοῦτον ἂν εὐαρμοστώτατα πρὸς φιλίαν εἶχε· τὸ δὲ μακρῶ φαίνεται ἐτέρως ἔχον. "Ὅσωπερ γὰρ ἕκαστος αὐτὸς ἑαυτῷ πλείστα πέποιθε, καὶ ὅσω μάλιστα οὕτως ἀρετῇ καὶ σοφίᾳ τετείχισται, ὥστε μηδενὸς μὲν ἐνδεῖσθαι, πάντα δ' ἡγεῖσθαι τάγαθὰ παρ' ἑαυτῷ κεῖσθαι, τοσούτῳ μάλιστα τῷ ἐπιζητεῖν τε τὰς φιλίας καὶ θεραπεύειν προέχει. Τί γάρ; ἐνεδείτό τι ἐμοῦ Ἀφρικανός; ἥμιστά γε μὰ Δί'· οὐδὲ μὴν ἐγὼ ἐκείνου· ἀλλ' ἐγὼ μὲν τῆς ἀρετῆς ἐκείνον ἀγάμενος, ἐκεῖνος δ' αὖ τάχα τινὰ δόξαν εἰληφώς ἀγαθὴν περὶ τοῦ ἐμοῦ ἥθους ἡγάπησέ με· εἶτα δ' ἡ ξυνήθεια προς-
- 30

δ δὲ τῷ 440 π. X.—διὰ σκληροῦσιν αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι συγγραφοῦ τῆς τα] ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς οὐ φεῖς (Λίβιος 22, 7. 25, 17. 27, 28.).

lius, nihil quod magis adliciat ad diligendum, quippe quum propter virtutem et probitatem etiam eos, quos numquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est qui C. Fabricii, M'. Curii non cum caritate aliqua benevola memoriam usurpet, quos numquam viderit? Quis autem est qui Tarquinius Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Maelium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia est decertatum, Pyrrho et Hannibale: ab altero propter probitatem eius non nimis alienos animos habemus, alterum propter crudelitatem semper hæc civitas oderit.

IX. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, 29 quos numquam vidimus, vel, quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum est, si animi hominum moveantur quum eorum, quibuscum usu coniuncti esse possunt, virtutem et bonitatem perspicere videantur? Quamquam confirmatur amor et beneficio accepto et studio perspecto et consuetudine adiuncta; quibus rebus ad illum primum motum animi et amoris adhibitis admirabilis quædam exardescit benevolentiae magnitudo. Quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quem adsequatur quod quisque desideret, humilem sane relinquunt et minime generosum, ut ita dicam, ortum amicitiae, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset, ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus; quod longe secus est. Ut enim 30 quisque plurimum sibi confidit, et ut quisque maxime

§ 29. Ἐν τοῖς ἐχθροῖς λόγιον· «ἀρετὴν ἀνδρὸς καὶ ἐχθρὸς αὐτὴν ἀγαπᾶσθαι] κατὰ τὸ οἶδε τιμᾶν».

ελθοῦσα τὴν εὐνοίαν ἐπηύξησε· καὶ πολλῶν δ' ἐπακολου-
 θησασῶν καὶ μεγάλων τῶν ὠφελειῶν, ὅμως οὐκ ἀπὸ τῆς
 31 τούτων ἐλπίδος αἱ τοῦ φιλεῖν γεγόνασιν ἀρχαί. Ὡς περ γὰρ
 εὐεργετικοὶ ἐσμεν καὶ ἐλευθέριοι, οὐχ ἵνα κομιζώμεθα χά-
 ριτας· οὐδὲ γὰρ δανείζομεν τὴν εὐεργεσίαν· ἀλλὰ φύσει
 πρὸς τὸ ἐλευθέριον ῥέποντες, οὕτω δὴ οὐκ ἐλπίζομεν μισθοῦ
 32 ἅπας ἐν αὐτῷ ἐστὶ τῷ φιλεῖν. Ταῖς δὴ τοιαύταις δοξαῖς
 σφόδρα πάνυ διαφωνοῦσιν οἱ βοσκημάτων δίκην εἰς τὴν ἡ-
 δονὴν ἅπαντ' ἀναφέροντες. Καὶ θαυμαστόν οὐδέν· οἱ γὰρ
 τοὺς ἑαυτῶν λογισμοὺς ἅπαντας ἐπὶ οὕτως ταπεινὸν πράγ-
 μα καὶ φαῦλον καθέντες εἰς οὐδὲν ἀναβλέψαι δύνανται οὔθ'
 ὑψηλὸν οὔτε μεγαλοπρεπές καὶ θεῖον. Διόπερ τούτους μὲν
 ἀπελάσσωμεν τοῦ λόγου, αὐτοὶ δὲ φύσει γεννᾶσθαι λογιζώ-
 μεθα τὴν τε τοῦ ἀγαπᾶν αἴσθησιν καὶ τὴν εὐνοίαν εὐθὺς
 τῆς χρηστότητος δηλωθείσης· οἱ γὰρ ταύτης ἐπιτεθυμηκό-
 τες ἐγγυτέρω τε γίνονται καὶ προσκολλῶνται, ἵνα τῆς
 ξυνηθείας ἀπολαύωσι καὶ τῶν τρόπων οὗ ἂν ἄρξωνται φι-
 λεῖν· εἰσὶ δ' ἴσοι τε ἀλλήλοις καὶ ὅμοιοι τῷ φιλεῖν, καὶ
 προθυμότεροι πρὸς τὸ εὐεργετεῖν μᾶλλον ἢ χάριτας ἀπαι-
 τεῖν, καὶ αὕτη αὐτοῖς ἀγαθή τις γίγνεται ἁμιλλα. Οὕτω
 τοῖνον καὶ ὠφέλεια ἐκ τῆς φιλίας γενήσονται μέγιστα,
 καὶ ἐκ φύσεως μᾶλλον ἢ ἐξ ἀσθeneίας αὐτῆς ἡ ἀρχὴ οὕσα
 σπουδαιότερα τ' ἐστὶ καὶ ἀληθεστέρα. Εἰ γὰρ ὠφέλεια τὰς
 φιλίας ξυνῆπτεν, ἡ αὐτὴ ἂν καὶ μεταβληθεῖσα διέλυεν· ἐ-

§ 31. Οὐδὲ γὰρ δανεί-
 ζομεν τὴν εὐεργεσίαν] (Λουκ. 6, 34). «ἐὰν δανείζητε
 Ἀριστοτ. (αὐτόθ. 8, 13, 8). «κα-
 λὸν τὸ εὖ ποιεῖν μὴ ἵνα ἀντι-

πάθῃ». πρβλ. καὶ τὸ τοῦ Εὐαγγ.
 (Λουκ. 6, 34). «ἐὰν δανείζητε
 παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία
 ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ ἁμαρ-

virtute et sapientia sic munitus est, ut nullo egeat suaque
 omnia in se ipso posita iudicet, ita in amicitiiis expetendis
 colendisque maxime excellit. Quid enim? Africanus indi-
 gens mei? Minime hercle! ac ne ego quidem illius; sed
 ego admiratione quadam virtutis eius, ille vicissim opi-
 nione fortasse non nulla, quam de meis moribus habebat,
 me dilexit; auxit benevolentiam consuetudo. Sed quam-
 quam utilitates multae et magnae consecutae sunt, non
 sunt tamen ab earum spe causae diligendi profectae. Ut 31
 enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gra-
 tiam; neque enim beneficium feneramur; sed natura pro-
 pensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam non spe mer-
 cedis adducti, sed quod omnis eius fructus in ipso amore
 inest, expetendam putamus. Ab his qui pecudum ritu ad 32
 voluptatem omnia referunt longe dissentiunt. Nec mirum;
 nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere
 possunt, qui suas omnes cogitationes abiecerunt in rem
 tam humilem tamque contemptam. Quam ob rem hos qui-
 dem ab hoc sermone removeamus, ipsi autem intelliga-
 mus natura gigni sensum diligendi et benevolentiae cari-
 tatem, facta significatione probitatis; quam qui appetive-

τωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα
 ἀπολαύωσι τὰ ἴσα».

§ 32. Αὐτοὶ δὲ φύσει
 γεννᾶσθαι λογιζώμεθα.
 τὴν εὐνοίαν εὐθὺς τῆς
 χρηστότητος δηλωθείσης]
 «ἡ εὐνοία δι' ἀρετὴν καὶ ἐπιεί-
 κειάν τινα γίνεται, ὅταν τῷ φα-
 νῇ καλὸς τις ἢ ἀνδρεῖος ἢ τι τοι-
 οῦτον» (Ἀριστ. αὐτόθ. 9, 5, 4.).

— εἰσὶ δ' ἴσοι τε... καὶ
 προθυμότεροι πρὸς τὸ εὐ-
 εργετεῖν κτλ.] «Μᾶλλον δὲ
 τῆς φιλίας οὕσης ἐν τῷ φιλεῖν,
 καὶ τῶν φιλοφίλων ἐπαινουμένων,
 φίλων ἀρετὴ τὸ φιλεῖν ἔοικεν·
 ὥστε ἐν οἷς τοῦτο γίνεται κατ' ἀ-
 ξίαν, οὗτοι μόνιμοι φίλοι καὶ ἡ
 τούτων φιλία» (Ἀριστοτ. αὐτόθ.
 8, 8, 4.).

πεὶ δὲ τὴν φύσιν οὐχ οἶόν τε μεταβαλεῖν, αἱ ἀληθεῖς φι-
λίας αἰδίοι εἰσι. Τὴν μὲν οὖν ἀρχὴν ὁρᾶτε τῆς φιλίας, εἰ μὴ
εἴ τι πρὸς ταῦτα βούλεσθε.

ΦΑΝΝΙΟΣ. Σὺ γε μὴν πρόϊθι, Λαίλιε· ὑπὲρ γὰρ τούτου
δίχαίος εἰμι νεωτέρου ὄντος ἀποκρίνεσθαι.

33 ΣΚΑΙΟΛΑΣ. Ὅρθῳς σύ γε· ὥστ' ἀκούωμεν.

Ι'. ΛΑΙΛΙΟΣ. Ἀκούετε δὴ, ὦ βέλτιστοι ἀνδρῶν, ὅσα περὶ
φιλίας πλειστάκις ἐγὼ τε καὶ Σκιπίων διελεγόμεθον ἀλ-
λήλοιν. Καίτοι γε οὐδὲν ἐκεῖνος χαλεπώτερον εἶναι ἔφα-
σκε τοῦ φιλίαν μέχρ' ἢ τῆς ἐσχάτης τοῦ βίου παραμένειν ἡ-
μέρας· πολλάκις γὰρ ἢ μὴ ταῦτόν ἐκατέροις ζυμβαίνειν
λυσιτελεῖν, ἢ μὴ ταῦτά περὶ τῶν τῆς πόλεως γιγνώσκειν
καὶ τὰ ἤθη δὲ τῶν ἀνθρώπων ἔφη πολλάκις μεταβάλλε-
σθαι, τότε μὲν ὑπὸ τῶν ζυμφορῶν, τότε δὲ ὑπὸ τῆς ἡλικίας
προϊούσης. Τούτων δὲ παράδειγμα τὴν πρώτην ἐλάβανεν
ἡλικίαν, ὡς δὴ τῶν μεγίστων τῶν παίδων ἐρώτων πολλά-
34 κ' ἄμ' αὐτοῖς εἰς ἐφήβους ἐγγραφεῖσιν ἀπολλυμένων. Τοὺς
δ' ἂν καὶ εἰς τὴν νεότητά τ' αὖτε φιλίας παρατείνοντας, ὅμως
καὶ τούτους ἐν τῷ μεταξὺ αὐτὰς χρόνῳ διαλύειν, εἴτε περὶ
συζύγων φιλονεικοῦντας, εἴτε περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἑτέρου, ὃ μὴ
ἂν εἴη ταῦτόν ἐκατέροις κτᾶσθαι δυνατόν. Εἰ δὲ δὴ τινες
καὶ πορρωτέρω τῇ φιλίᾳ προβαῖεν, καὶ τούτους αὐτῆς ἔφη
ἐκπίπτειν, τιμῆς ἂν πέρι εἰς ἀμιλλαν ἐμπεσόντας· οὐδε-
μίαν γὰρ εἶναι μείζω ταῖς φιλίαις φθορὰν ἢ παρὰ μὲν τοῖς

§ 34. Οὐδεμίαν γὰρ εἴ- δύναται, πολλῶν δὲ χρημάτων
ναὶ μείζω ταῖς φιλίαις ἐπιθυμεῖ καὶ διὰ τοῦτο δυσξύμβο-
φθορὰν κτλ.] πρβλ. ἀπομνημ. λός ἐστι, καὶ λαμβάνων μὲν ἡδε-
Ξενοφ. βιβλ. 2, κεφ. 68., ἐνθα ται, ἀποδιδόναι δὲ οὐ βούλεται
ἐρωτᾷ ὁ Σωκράτης τὸν Κριτό- (τοῦτον ποιητέον φίλον); Κριτόβ.
βουλ. «ὅστις χρηματίζεσθαι μὲν ἐμοὶ μὲν δοκεῖ οὗτος ἔτι πονηρό-

runt applicant sese et propius admovent, ut et usu eius,
quem diligere coeperint, fruantur et moribus; suntque
pares in amore et æquales, propensioresque ad bene me-
rendum quam ad repossendum, atque hæc inter eos fit
honesta certatio. Sic et utilitates ex amicitia maximæ
capiuntur, et erit eius ortus a natura quam ab imbecilli-
tate gravior et verior. Nam si utilitas amicitias congluti-
naret, eadem commutata dissolveret; sed quia natura mu-
tari non potest, idcirco veræ amicitiae sempiternæ sunt.
Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid ad hæc forte
vultis.

FANNIUS. Tu vero perge, Læli; pro hoc enim, qui
minor est natu, meo iure respondeo.

SCÆVOLA. Recte tu quidem: quam ob rem audiamus. 33

X. LÆLIUS. Audite vero, optimi viri, ea, quæ sæpis-
sime inter me et Scipionem de amicitia disserebantur.
Quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat quam
amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere; nam
vel ut non idem expediret incidere sæpe, vel ut de re pu-
blica non idem sentiretur; mutari etiam mores hominum
sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingaves-
cente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine ca-
piebat ineuntis ætatis, quod summi puerorum amores
sæpe una cum prætexta toga ponerentur. Sin autem ad 34
adolescenciam perduxissent, dirimi tamen interdum con-
tentione vel uxoriæ condicionis, vel commodi alicuius,
quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui lon-

τερος εἶναι· καὶ κατωτέρω (§ σε, ὃ Κριτόβουλε, ὅτι πολλάκις
17. 20.)· Σωκράτ. ὁ ταράττει ἄνδρας καὶ καλὰ πράττοντας καὶ

πολλοῖς τῶν χρημάτων τὸν ἔρωτα, παρὰ δὲ τοῖς ἀρίστοις
 35 τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης τὴν ἀμιλλαν, ἐξ ἧς μεγίστας πολ-
 λάκις ἐν τοῖς φιλτάτοις ἔχθρας ἀναφαίνεσθαι. Μεγάλας δὲ
 καὶ δικαίας ὡς τὰ πολλὰ διαφορὰς ἔφη φύεσθαι μὴ προς-
 ἥκοντός τινος παρὰ τῶν φίλων αἰτουμένου, ἵνα δὴ ἡ ἀκολα-
 σίας ὑπηρετῇ ἢ ἀδικίας εἴησαν ξυνεργοί· τοὺς μὲν οὖν ταῦτ'
 ἀπαρνούμενους, καίπερ ὀρθῶς γε πράττοντας καὶ προσηκόν-
 τως, ὅμως ὡς τὰ τῆς φιλίας δίκαια παρὰ λαλοῦντας ἐλέγ-
 χεσθαι ὑπ' ὧν ἂν μὴ βούλοιντο πείθεσθαι· τοὺς δ' αὖ τὸν φί-
 λον ὁτιοῦν αἰτεῖν τολμῶντας αὐτῇ δὴ ἔφη τῇ αἰτήσει ἐ-
 τοίμους εἶναι σπᾶς ἐπαγγέλλεσθαι τοῦ φίλου ἐνεχ' ἀπαντα
 ποιεῖν. Ταῖς δὴ τούτων αἰτιάσεσιν οὐ μόνον πολυχρόνιους
 ἀποσθένουσθαι οἰκειότητος, ἀλλὰ καὶ αἰδία φύεσθαι μίσση.
 Ταῦτα δ' οὕτω πᾶλλ' ἔφη καθάπερ τινὰ εἰμαρμένην ἐπιχε-
 μάνουσθαι ταῖς φιλίαις, ὥστε οἱ δοκεῖν ἔφη ἀπανθ' ὑπορυ-
 γεῖν οὐ μόνον σοφίας, ἀλλὰ καὶ τύχης δεῖσθαι ἀγαθῆς.

36 ια'. Διόπερ ἐκεῖνο πρῶτον, εἰδοκεῖ, σκοπῶμεν, εἰς ὅσον
 χρὴ τὸν ἔρωτα προβαίνειν τῶν φιλοῦντων. Μῶν, εἴπερ φίλους
 ἐτύγχανεν ἔχων Κοριολανός, ἔχρην τοῖς φίλοις μετ' ἐκείνου
 ζῶν ὅπλοις ἐπὶ τὴν πατρίδα ἰέναι; μὲν ἔχρην τοῖς φίλοις
 τῆς βασιλείας ἐφιεμένῳ βοηθεῖν τῷ Οὐίσκελίνῳ ἢ Σπουρίῳ

τῶν αἰσχυρῶν ἀπεχρμένους ὁρᾶς ἀλλήλους. . . . εἰ δὲ καὶ οἱ ἀρετὴν
 ἀντὶ τοῦ φίλους εἶναι στασιάζον- ἀσχοῦντες στασιάζουσί τε περὶ τοῦ
 τας ἀλλήλοις καὶ χαλεπώτερον πρῶτευσεν ἐν ταῖς πόλεσι
 χρωμένους τῶν μηδεὶς ἀξίων ἀν- καὶ φθονοῦντες ἑαυτοῖς μισοῦσιν
 θρώπων. — Καὶ οὐ μόνον γ', ἔφη ὁ ἀλλήλους, τίνες κτλ. »
 Κριτόβουλος, οἱ ἰδιῶται τοῦτο ποι- § 36. Κοριολανός] Γνάϊος
 οῦσιν, ἀλλὰ καὶ πόλεις αἱ τῶν τε Μάρκιος Κοριολανός ὀνομαστός ἐν
 καλῶν μάλιστα ἐπιμελόμεναι καὶ τῇ ῥωμαϊκῇ ἱστορίᾳ ὡς κατακτη-
 τὰ αἰσχυρὰ ἥμισυ προσιέμεναι τῆς τῆς πόλεως τοῦ Λατίου Κο-
 πολλάκις πολειμικῶς ἔχρουσι πρὸς ριόλων. ἐξορισθεὶς δὲ ἔπειτα τῆς πα-

gius in amicitia proveci essent, tamen sæpe labefactari,
 si in honoris contentionem incidissent; pestem enim nul-
 lam maiorem esse amicitiiis quam in plerisque pecunie
 cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen et
 gloriæ, ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissi- 35
 mos exstitisse. Magna etiam discidia et plerumque iusta
 nasci, quum aliquid ab amicis quod rectum non esset
 postularetur, ut aut libidinis ministri aut adiutores es-
 sent ad iniuriam; quod qui recusarent, quamvis honeste
 id facerent, ius tamen amicitie deserere arguerentur ab
 iis, quibus obsequi nollent; illos autem, qui quidvis ab a-
 mico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia
 se amici causa esse facturos. Eorum querela inveteratas
 non modo familiaritates exstingui solere, sed odia etiam
 gigni sempiterna. Hæc ita multa quasi fata impendere a-
 micitiiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiæ, sed
 etiam felicitatis diceret sibi videri.

XI. Quam ob rem id primum videamus, si placet, 36
 quatenus amor in amicitia progredi debeat. Numne, si
 Coriolanus haberet amicos, ferre contra patriam arma illi
 cum Coriolano debuerunt? num Viscellinum amici re-
 gnum appetentem, num Sp. Maelium debuerunt iuvare?
 Ti. quidem Gracchum rem publicam vexantem a Q. Tu- 37
 berone æqualibusque amicis derelictum videbamus. At
 C. Blossius Cumanus, hospes familie vestrae, Scævola,

πρίδος καὶ καταρυγῶν τῷ 491 π. λει τὴν ἀχάριστον αὐτοῦ πατρίδα
 X. εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Οὐόλ (ἴδ. § 42). — Οὐίσκελίνῳ ἢ
 σκίων, διὰ στρατοῦ οὐολσκινοῦ ἡπέ- Σπουρίῳ Μαίλιῳ] ἴδ. § 28.

- 37 Μιλίω; Τιθέριον μὲν οὖν Γράκχον διασεῖσαι τὴν πολιτείαν ἐπιχειροῦντα ἐγκραταλειμμένον ἐωρῶμεν ὑπὸ τε Κοίντου Τυβέρωνος καὶ τῶν ἄλλων ἡλικιωτῶν φίλων. Ἀλλὰ μὴν Βλόσσιος ὁ Κυμαῖος, τῆς ἡμετέρας, Σκαιόλα, οἰκίας ξένος, ἡνίκα, ἐπειδὴ Λαίνατι καὶ Ρουπιλίῳ τοῖς ὑπάτοις ἐν τῷ ξυνεδρίῳ παριστάμην, παραιτησόμενος ἦκεν ὡς ἐμέ, ἐκείνο, ἵνα ξυγγνώμην αὐτῷ σχοίην, ἀπελογεῖτο, ὅτι οὕτω περὶ πλείστου πεποιημένος εἶη Τιθέριον Γράκχον, ὥστε οἱ ποιητέον ἡγοῖτο ὅ,τι ἂν ἐκεῖνος βούλοιτο. Τηνικαῦτ' ἐγώ, ἄρ' οὖν καὶ τότε ἂν ἔτι, ἔφην, εἴπερ σε πῦρ εἰς τὸ Καπιτώλιον ἐμβαλεῖν ἐβούλετο; Οὐποτ' ἂν τοῦτό γε, ἔφην, ἐβούλετο· ἀλλ' ἐπειθόμην ἂν, εἴπερ ἐβούλετο. Ὁρᾶτε ὡς μικρὸν τὸ ῥῆμα! Καὶ νῆ Δί' οὕτως ἐποίησε, μᾶλλον δὲ καὶ πλεῖον ἔτι τῶν λεγομένων· οὐ γὰρ ἐκεῖνος γ' ὑπήκουσε τῇ Τιθερίου Γράκχου προπετείᾳ, ἀλλὰ προέστη, οὐδὲ κοινωνῶν ἑαυτὸν τῆς ἐκείνου μανίας, ἀλλ' ἡγεμόνα παρέσχεν. Καὶ διὰ ταυτηνὴ τὴν παραφροσύνην τῇ νέᾳ καταπεπληγμένος ἀνακρίσει ἀποδράς εἰς Ἀσίαν πρὸς τοὺς πολεμίους ἀπῆει, καὶ τελευτῶν δίκας τῇ πόλει βαρείας ἔδωκε καὶ δικαίας. Οὐκ ἔστι τοίνυν οὐδεμία ἀμαρτήματος ἀπολογία τοῖς τῶν φίλων ἔνεκα ἀμαρτάνουσι· τῆς γὰρ ἀρετῆς δόξης τὰς φιλίας ξυναπτούσης, οὐ ῥᾶδιον τῆς ἀρετῆς παραλειπομένης παραμένειν τὴν φιλίαν. Ἦν δὲ καλῶς ἔχειν θῶμεν, θιδόναι τε
- 38

§ 37. Τιθέριον Γράκχον] σάλον ἐν τῇ πολιτείᾳ· ἀμφότεροι Τιθέριος. Σεμπρόνιος Γράκχος, ὡς ἐπέκλυψαν εἰς τὴν ἀριστοκρατικὴν μετὰ ταῦτα καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ μερίδα, ὁ μὲν Τιθέριος τῷ 133, ὁ Γάϊος Σεμ. Γρ., εἰσὶν ὀνομαστοὶ ὡς πολεμήσαντες τὴν διαφθοράν· πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ τὸν κατὰ τῶν ἀριστοκρατικῶν πόλεμον εἶχε φιλκήσαντες ἐκ τούτου οὐκ ὀλίγον

σάλον ἐν τῇ πολιτείᾳ· ἀμφότεροι Τιθέριος. Σεμπρόνιος Γράκχος, ὡς ἐπέκλυψαν εἰς τὴν ἀριστοκρατικὴν μερίδα, ὁ μὲν Τιθέριος τῷ 133, ὁ Γάϊος Σεμ. Γρ., εἰσὶν ὀνομαστοὶ ὡς πολεμήσαντες τὴν διαφθοράν· πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ τὸν κατὰ τῶν ἀριστοκρατικῶν πόλεμον εἶχε φιλκήσαντες ἐκ τούτου οὐκ ὀλίγον

quum ad me, quod aderam Lænati et Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc ut sibi ignoscerem causam adferebat, quod tanti Ti. Gracchum fecisset, ut quidquid ille vellet sibi faciendum putaret. Tum ego: Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet? «Numquam» inquit «voluisset id quidem, sed si voluisset, paruissem.» Videtis quam nefaria vox! Et hercle ita fecit, vel plus etiam quam dixit; non enim paruit ille Ti Gracchi temeritati, sed præfuit, nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentia questione nova perterritus in Asiam profugit, ad hostes se contulit, poenas rei publicæ graves iustasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaveris; nam, quum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si a virtute defeceris. Quod si rectum 38

Τυβέρωνα, ἀδελφιδοῦν Ἀφρικανοῦ τοῦ νεωτέρου, καὶ τὸν Στωϊκὸν φιλόσοφον Γάϊον Βλόσσιον τὸν Κυμαῖον (ἐκ τῆς Κύμης πόλεως τῆς Καμπανίας). καὶ ὁ μὲν Τυβέρων ἀποδοκιμάζων τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ φίλου αὐτοῦ ἀπέστη τῆς φιλίας καὶ ἀντενῆργει· ὁ δὲ Βλόσσιος τοῦναντίον, πρότερον διὰ τῆς ἐπιτροπῆς αὐτοῦ συναργήσας εἰς τὰ σχέδια τοῦ Τιθερίου, διατέλεσε καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὢν πιστὸς ἐκείνου ὁπαδός. Καὶ ὅτε ἐπὶ τῶν ὑπᾶτων τοῦ ἔτους 132 Ποπλίου Ρουπιλίου Λούπου καὶ Ποπλίου Ποπιλίου Λαίνατος ἤρξαντο νέαι ἀνακρίσεις καὶ διωγμοὶ κατὰ τῶν ὁπαδῶν τῶν Γράκχων, ὁ

Βλόσσιος κατῴρθησε νὰ διασωθῇ καὶ κατέφυγεν εἰς Ἀσίαν παρὰ τῷ Ἀριστονίκῳ, μνηστῆρι τοῦ θρόνου τῆς Παργάμου, καὶ μετὰ τὴν ἧτταν αὐτοῦ (τῷ 130 ἢ 131) ἐγένετο αὐτόχειρ. — τῆς γὰρ ἀρετῆς δόξης. . . . τὴν φιλίαν] οὕτω καὶ Ἀριστοτ. (αὐτόθ. 9, 3, 3.)· «ἐὰν δέ (τις) ἀποδέχεται (τὸν φίλον) ὡς ἀγαθόν, γέννηται δὲ μοχθηρὸς ἢ καὶ δοκῇ, ἄρ' ἔτι φιλητέον, ἢ οὐ δυνατόν, εἴπερ μὴ πᾶν φιλητόν, ἀλλὰ τᾶγαθόν; οὔτε δὲ φιλητέον πονηρόν, οὔτε δὲ φιλοπόνηρον γὰρ οὐ γὰρ εἶναι, οὐδ' ὁμοιοῦσθαι φαύλῳ».

τοῖς φίλοις ὃ ἂν βούλωνται, καὶ αὖ τυγχάνειν αὐτῶν ὃ ἂν βουλόμεθα, τελέαν μὲν ἡμῶν σοφίαν κεκτημένων οὐδὲν ἂν ἔχοι δεινὸν τὸ πρᾶγμα· ἀλλὰ γὰρ τούτων ἡμῖν περὶ τῶν φίλων ὁ λόγος, οὓς ἐν ὀφθαλμοῖς ἔχομεν καὶ εἶδομεν ἢ μνήμη παρελάβομεν, οὓς δὴ ὁ κοινὸς ἔγνω βίος. Ἐκ τούτων οὖν ἡμῖν ληπτέα τὰ παραδείγματα, καὶ τούτων γε δὴ τῶν ἐγγυτάτω

39 τῆς σοφίας ἰόντων. Ἴσμεν γὰρ παρὰ τῶν πατέρων παραλαβόντες Πάπον Αἰμίλιον οἰκειὸν γεγονότα Γαίῳ Λουσκίνῳ, δις ἂμ' ἄμφω ὑπάτω καὶ τῇ τιμητείᾳ ξυνάρχοντες· εἴτα τούτοις τε οἰκειοτάτω γεγονότε καὶ ἀλλήλοισιν Μάνιος Κούριος καὶ Τιβερίος Κορουγκάνιος μνημονεύεσθον. Οὐκοῦν οὐδ' ὑποπτεύειν ἡμῖν δυνατόν τουτωνί τινα τοὺς φίλους τι ἀπαιτῆσαι παρὰ τὴν πίστιν ὃν καὶ τοὺς ὅρκους καὶ τὰ τῆς πόλεως πρᾶγματα· ἐκείνων τε γὰρ ἀνδρῶν γενομένων ὁσιωτάτων, ὁμοίως τ' αὖ ἀνόσιον ὃν αἰτεῖν τέ τινα τι τοιοῦτο καὶ αἰτηθέντα ποιεῖν, τί χρή καὶ λέγειν περὶ αὐτῶν, καὶ ἀπαιτοῦντας ἂν οὐκ ἂν τυχεῖν; Καὶ μὴν Τιβερίῳ Γράκχῳ Γάϊός τε Κάρβων ἠκολούθει καὶ Γάϊος Κάτων, ἥμισυ δὲ τότε γοῦν ὁ ἀδελφὸς Γάϊος, ὁ νυνὶ χαλεπώτατος τῶν ἐκείνου ἀκολουθῶν.

40 ιβ'. Οὗτος οὖν περὶ φιλίας κείσθω νόμος, μήτ' αἰτεῖν τι τοὺς φίλους αἰσχροῦν, μήτ' αἰτηθέντας ποιεῖν. Αἰσχροῦν γὰρ

§ 39. Πάπον Αἰμίλιον εἰς ἐντὸς δεκαετίας νὰ λάβῃ... Λουσκίνῳ] περὶ τούτων βῆ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν (Διβ. καὶ τοῦ ἄλλου ζεύγους ἴδ. § 18. 7, 42, 2), ἀπεπειράθη νὰ εἰσαγάγῃ νέον νόμον, τὸν αὐτὸν δὴ μαρχον νὰ ἐκλέγῃ ὁ δῆμος ὁπότε θέλει (πρβλ. § 96). ὁ δὲ Κάτων ἦν ἑγγονος Κάτωνος τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ τῷ 114 ἐγένετο

statuerimus vel concedere amicis quidquid velint, vel impetrare ab eis quidquid velimus: perfecta quidem sapientia si simus, nihil habeat res vitii; sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos vidimus aut de quibus memoria accepimus, quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, et eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt. Videmus Papum Æmilium C. Luscino familiarem fuisse (sic a patribus accepimus), bis una consules, collegas in censura; tum et cum iis et inter se coniunctissimos fuisse M'. Curium, Ti. Coruncanium memoriae proditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus quemquam horum ab amico quidpiam contendisse, quod contra fidem, contra iusiurandum, contra rem publicam esset; nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere, si contendisset, impetratum non fuisse, quum illi sanctissimi viri fuerint, æque autem nefas sit tale aliquid et facere rogatum et rogare? At vero Ti. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, et minime tum quidem Gaius frater, nunc idem acerrimus.

XII. Hæc igitur lex in amicitia sancitur, ut neque ro-

ὑπατος· ἀμφοτέρω δὲ ἦσαν πολέμιοι τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδος καὶ ὁπαδοὶ τοῦ Τιβερίου Γράκχου.

§ 40. Μήτ' αἰτεῖν τι τοὺς φίλους αἰσχροῦν μήτ' αἰτηθέντας ποιεῖν] Ἀριστοτ. (αὐτόθ. 8, 8, 5)· «οἱ κατ' ἀρετὴν ὅμοιοι φίλοι» μόνιμοι ὄντες καθ' ἑαυτοὺς καὶ πρὸς ἀλλήλους μένουσι, καὶ οὕτε δέονται φαύλων οὐδ' ὑπερεταῦτι τοιαῦτα, ἀλλ' ὡς εἰ-

πεῖν, καὶ διακωλύουσι τὸν ἀγαθὸν γὰρ μητ' αὐτοὺς ἀμαρτάνειν μήτε τοῖς φίλοις ἐπιτρέπειν ὑπερεταῖν»· πρβλ. καὶ τὸ τοῦ Εὐριπίδ. (Ἰφιγέν. ἐν Αὐλίδ. στχ. 403, ἔνθα λέγει ὁ Ἀγαμέμνων τῷ Μενελάῳ)· «συσπωφρονεῖν σοι βούλομαι, ἀλλ' οὐ συννοσεῖν»· τοῦ στίχου τούτου μνημονεύων καὶ ὁ Πλούτ. (πῶς ἂν τις διακρ. τὸν κόλ. τοῦ φίλ. 23) ἐπιφέρει.

41 ἡγητέον ἀπολογία καὶ οὐδαμῶς ἀποδεκτέον περὶ τε τᾶλ-
λα ἁμαρτήματα καὶ εἴ τις ἐναντία τῇ πόλει πράξας, εἴτα
φίλων ἕνεκα οὕτω πεποιηκέναι ὁμολογοίη· καὶ γὰρ εἰς τοῦ-
το, Φάννιε καὶ Σκαιόλα, τὰ ἡμέτερα καθέστηκεν, ὥστε
πορρωτέρω προορᾶν ἡμᾶς χρὴ καὶ προσκοπεῖν τὰς τύχας τῆς
πόλεως τὰς μελλούσας. Τὰ γοῦν τῶν προγόνων ἦθη οὐ συμ-
κρὸν ἤδη τῆς αὐτῶν χώρας καὶ τοῦ δρόμου ἔξω ἠνέχθη. Τι-
βέριος γὰρ Γράκχος τῇ τυραννίδι ἐπεχείρησε, καὶ ἐτυράννευσέ
γε μῆνας ὀλίγους. Ἄρ' οὖν ἀκηκόεσάν τι παραπλήσιον ὁ τῶν
Ῥωμαίων δῆμος ἢ ἐωράκεσαν; Τί δὲ οἱ ἐκείνου φίλοι καὶ
ξυγγενεῖς καὶ μετὰ θάνατον ἔτι αὐτῷ ἀκολουθήσαντες εἰρ-
γάζαντο τὸν Πόπλιον Σκιπίωνα, οὐκ ἔστι μοι εἰπεῖν ἀδα-
κρυτί· τὸν μὲν γὰρ Κάρβωνα ὄντινᾶ ποτ' ἔσχομεν τρόπον ἡν-
εσχόμεθα, διὰ τὴν πρόσφατον Τιβερίου Γράκχου τιμωρίαν
τιμωρήσασθαι οὐχ ἡγούμενοι· ἀπὸ δὲ τῆς Γαίου Γράκχου
δημαρχίας ὅ,τι προσδοκῶ μαντεύσασθαι οὐ βούλομαι. Ἄρ-
ξάμενον δ' ἅπαζ ἔρπει τὸν τεῦθεν τὸ πρᾶγμα καὶ μάλα ὀ-
ξέως πρὸς τὸν ὕλεθρον καταφέρεται· ὁρᾶτε γὰρ ἡλικίᾳ περὶ
τὰς ψήφους ἤδη προτοῦ γέγονε διαφθορά, τὸ μὲν πρῶτον
ὑπὸ τοῦ Γαβινίου νόμου, δυοῖν δ' ἔτεσιν ὕστερον ὑπὸ τοῦ
Κασσίου. Ἦδη δέ μοι δοκῶ τὸν μὲν δῆμον κεχωρισμένον ὀ-
ρᾶν τῆς γερούσιας, τὰ δὲ μέγιστα πράγματα κατὰ τὴν
τοῦ πλήθους πραττόμενα δόξαν. Πλείους γε μὴν ἔσονται οἱ
μανθάνοντες ὅπως ταῦτα ποιήσουσιν, ἢ ὅπως τοῦτοις ἀντι-

«συναγεῖν χρὴ τῷ φίλῳ, μὴ συμ-
πανουργεῖν· καὶ συμβουλευεῖν, μὴ
συνεπιβουλευεῖν· καὶ συμμαρτυ-
ρεῖν, μὴ συνεξαπατᾶν· καὶ συν-
ατυχεῖν νῆ Δία, μὴ συναδικεῖν».
§ 41. Τὸν Σκιπίωνα] ἐν-
νοεῖ Ἀφρικανὸν τὸν νεώτερον,
δολοφονηθέντα ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν
τοῦ Γράκχου (ἴδ. εἰσαγ. § 3, σημ.
41). — περὶ τὰς ψήφους. . .
ἐγένετο διαφθορά, πρῶ-
τον μὲν κτλ.] ὁ Κόντιος Γαβί-

gemus res turpes nec faciamus rogati. Turpis enim excu-
satio est et minime accipienda quum in cæteris peccatis,
tum si quis contra rem publicam se amici causa fecisse fa-
teatur. Etenim eo loco, Fanni et Scævolu, locati sumus,
ut nos longe prospicere oporteat futuros casus rei publi-
cæ. Deflexit iam aliquantulum de spatio curriculoque
consuetudo maiorum. Ti. Gracchus regnum occupare co- 41
natus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num
quid simile populus Romanus audierat aut viderat? Hunc
etiam post mortem secuti amici et propinqui quid in P.
Scipione effecerint, sine lacrimis non queo dicere. Nam
Carbonem, quocumque modo potuimus, propter recentem
poenam Ti. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem
tribunatu quid exspectem, non libet augurari: serpit dein-
de res, quæ proclivius ad perniciem, quum semel cœpit,
labitur. Videtis in tabella iam ante quanta sit facta labes,
primo Gabinia lege, biennio autem post Cassia. Videre
iam videor populum a senatu disiunctum, multitudinis
arbitrio res maximas agi. Plures enim discent quem ad
modum hæc fiant, quam quem ad modum his resistatur.
Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quidquam tale co- 42
natur. Præcipiendum est igitur bonis, ut, si in eius modi
amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita
se adligatos, ut ab amicis in magna aliqua re peccanti-

νιος, δῆμαρχος ἀπὸ τοῦ 139, εἰς-
ἡγάγε νόμον ἀντὶ τῆς προτέρας
προφορικῆς διατάσσοντα μυστι-
κὴν ψηφοφορίαν ἐν ταῖς
ἀρχαιρεσίαις, γινομένην
διὰ πινακιδίων (tabella,
καὶ ἐντεῦθεν ὁ νόμος οὗτος lex
tabellaria)· τὴν τοιαύτην δὲ ψη-
φοφορίαν ἐπέετεινε μετὰ ἔτη δύο
ὁ Λεύκιος Κάσσιος καὶ εἰς τὰς
ποινικὰς ὑποθέσεις τὰς δικαζομέ-
νας ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου.

- 42 στήσονται. Διὰ τί δὴ ταῦτα; ὅτι ἐταίρων ὧν ἔρημος ἔργοις οὐδεὶς ἐπιχειρεῖ τοιούτοις. Τοιγαροῦν τοῖς μὲν ἀγαθοῖς παραγγελτέον, εἰς τοιαύτας τύχην τινὲ φιλίας ὑπ' ἀγνοίας ἐμπεσοῦσι, μὴ οὕτω δεδεδεμένους σφᾶς ἡγεῖσθαι, ὥστε μὴ οἷους τ'εῖναι περὶ μέγα τι ἁμαρτανόντων ἂν τῶν φίλων ἀποχωρεῖν· τοῖς δὲ πονηροῖς τιμωρίαν τακτέον, οὐδὲ μὴν ἐλάττω γε τοῖς ἐτέρῳ ἀκολουθήσουσιν, ἢ αὐτοῖς ἐαυτοῦς ἡγεμόνας τῆς ἀσεβείας παρεξομένους. Τίς γὰρ ἐν Ἑλλάδι Θεμιστοκλέους γέγονε λαμπρότερος; τίς δὲ δυνατώτερος; ὅς ἐν τῷ τῶν βαρβάρων πολέμῳ στρατηγὸς ὢν, τῆς δουλείας ἐλευθερώσας τὴν Ἑλλάδα, καὶ διὰ φθόνον φυγὰς γενόμενος, δίκαιος ὢν ἀδικῆσαι τὴν ἀχάριστον πατρίδα οὐκ ἠδίκησεν, ἀλλὰ παρὰ τοὺς πολεμίους ἀπῆει, καθάπερ ἔτεσι πρότερον εἴκοσι ταῦτό παρ' ἡμῖν ἐποίησε Κοριολανός· οὐδέν τι γὰρ ἐπὶ τὴν πατρίδα ζύμναχον εὐρόντες θάνατον ἐαυτῶν κατέγνω-
- 43 σαν. Τοιγάρτοι τὰς τοιαύτας τῶν πονηρῶν ζυμφωνίας οὐχ ὅπως τῇ τῆς φιλίας προφάσει προκαλυπτέον, ἀλλὰ καὶ πάσῃ τιμωρίᾳ τιμωρητέον, ἵνα μὴ τις ἐξεῖναι ἡγήται τοῖς φίλοις ἀκολουθεῖν καὶ πόλεμόν γε τῇ πατρίδι ἐπιφέρουσιν· ὃ δὴ, ἢ τὸ πρᾶγμα ἤρξατο χωρεῖν, οὐκ οἶδα εἰ οὐποτ' ἔσται. Ἐμοὶ δ' ὁμοίως μέλει περὶ τῶν τῆς πόλεως πραγμάτων, ὅποιά τέ τινά ἐστι νυνί, καὶ ποῖα μετὰ τὸν ἐμὸν ἔσται θάνατον.
- 44 ιγ'. Οὗτος τοίνυν πρῶτος τῆς φιλίας κείσθω νόμος, καλὰ μὲν παρὰ τῶν φίλων αἰτεῖν, καλὰ δὲ φίλων ἔνεκα ποιεῖν, μηδὲ μὴν ἕως ἂν αἰτηθῶμεν περιμένειν. Παρέστω μὲν αἰεὶ προθυμία, ἀπέστω δ' ὄκνος· ζυμβουλεύειν δὲ μετὰ παρησιαίας τολμῶμεν· πλείστα δὲ ἐν τῇ φιλίᾳ ἰσχυέτω φίλων

§ 42. Κοριολανός] ἴδ. § 44. Μηδὲ μὴν ἕως ἂν
§ 36. αἰτηθῶμεν περιμένειν]

bus non discedant; improbis autem poena statuenda est, nec vero minor iis, qui sequuti erunt alterum, quam iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle, quis potentior? qui quum imperator bello Persico servitute Græciam liberavisset propterque invidiam in exsilium expulsus esset, ingratæ patriæ iniuriam non tulit, quam ferre debuit: fecit idem quod xx annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inventus est nemo, itaque sibi mortem uterque conscivit. Qua re talis improborum consensio non modo excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius supplicio omni vindicanda est, ut ne quis concessum putet amicum vel bellum patriæ inferentem sequi; quod quidem, ut res ire cœpit, haud scio an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est qualis res publica post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.

XIII. Hæc igitur prima lex amicitiae sancitur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus, ne exspectemus quidem dum rogemur. Studium semper adsit, cunctatio absit; consilium vero dare audeamus libere; plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas, eaque et adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit, et adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam

πρὸς λ. Ἰσοκρατ. (πρὸς Δημ. § 25)· αὐτοῖς ἐν τοῖς καιροῖς βοηθῆς». — «οὕτως ἄριστα χρήσει τοῖς φίλοις, ἀπέστω δ' ὄκνος] «ὄκνος γὰρ ἔαν μὴ προσμένῃς τὰς παρ' ἐκείνων δεήσεις, ἀλλ' αὐταπάγγελτος ὦρε. στχ. 98).

ἀγαθὰ συμβουλευόντων τὸ ἀξίωμα, καὶ τούτῳ οἱ τε φιλοῦντες οὐκ ἐπὶ τὸ φανερώς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐντόνως, εἰ δέοι, παραινεῖν χρήσθωσαν, οἱ τε φιλούμενοι πειθέσθωσαν.

45 Ἀλλὰ γὰρ θαυμαστά τισιν ἅττ' οἶμαι δεδόχθαι, οὓς περ σοφοὺς ἀκήκοα ἐν Ἑλλάδι νομιζομένους· ἀλλ' οὐδέν ἐστι περὶ ὅ,τι οὐ σοφίζονται ἐκεῖνοι. Τοῖς μὲν γὰρ φευκτέον εἶναι δοκεῖ τὰς ὑπερβαλλούσας φιλίας, ἵνα μὴ ἕνα ὑπὲρ πλειόνων ἀνάγκη εἶη φροντίζειν· αὐτὸν γὰρ ἕκαστον ἄδην ἔχειν τῶν ἑαυτοῦ· τὸ δ' ἄγαν τοῖς ἄλλοις ἐμπλέκεσθαι χαλεπὸν δοκεῖν βάρος· ὥς δὲ πλείστα συμβέρειν ἢ δυνατόν· μάλιστα ἀνειμένως τὰς τῆς φιλίας ἔχειν ἡνίας, ὥςθ' ἔλκειν τε καὶ χαλᾶν κατὰ τὸ αἰδοῦν· τοῦ γὰρ εὐδαιμόνως ζῆν κεφάλαιον εἶναι τὸ ἀφροντίστως ἔχειν, οὐ οὐκ ἂν εἶη τὴν ψυχὴν

46 ἀπολαύειν, μίαν ὑπὲρ πλειόνων ὠδίνουσιν. Τοὺς δὲ πολλῶ ἔτι φασὶν ἀπανθρωπότερα λέγειν (ὧν δὴ μικρῶ πρόσθεν καθηψάμεν), οὐκ εὐνοίας καὶ στοργῆς, ἀλλ' ἐπικουρίας ἕνεκα καὶ βοηθείας περιμαχήτους εἶναι τὰς φιλίας, καὶ τοὺς ἥκιστ' ἂν ἀσφαλείας ἔχοντας καὶ δυνάμει μάλιστα τῶν φιλιῶν ἐπιθυμεῖν· ἐκ δὴ τούτου τὰ γυναῖκα μᾶλλον ἢ τοὺς ἄνδρας τὰς ἀπὸ τῶν φιλιῶν ἐπιζητεῖν ἐπικουρίας, καὶ τοὺς ἀποροῦντας μᾶλλον ἢ τοὺς πλουτοῦντας, καὶ τοὺς ταλαιπωρουμένους

§ 45. Ἀλλὰ μὴν θαυμαστά τισιν ἅττ' οἶμαι δεδόχθαι, οὓς περ σοφοὺς κτλ.] διὰ τούτων ὑπαινίσσεται τοὺς ἡδονικοὺς φιλοσόφους, τοὺς Κυρηναίους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους Ἐπικουρείους· διότι ὁ Ἐπίκουρος αὐτὸς καὶ οἱ ἄμεσοι αὐτοῦ μαθηταὶ εἶχον εὐγενεστέρως καὶ ὑψηλοτέρας περὶ φιλίας ἰδέας κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διογένηος τοῦ Λαερτίου (10, 11. 121, 148.). — τοῖς μὲν γὰρ φευκτέον εἶναι δοκεῖ τὰς ὑπερβαλλούσας φιλίας κτλ.] ἐνταῦθα ἔχει ὁ Κικέρων πρὸς δευτερίαν ἐκ τοῦ Ἰππολύτου τοῦ Εὐριπίδου στίχους τινάς (253 καὶ ἐξ.), οὓς

(sed nihil est quod illi non persequantur argutiis): partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus; satis superque esse sibi suarum cuique rerum, alienis nimis implicari molestum esse; commodissimum esse quam laxissimas habenas habere amicitiae, quas vel adducas quum velis vel remittas; caput enim esse ad beate vivendum securitatem, qua frui non possit animus, si tamquam parturiant unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt multo etiam inhumanius 46 (quem locum breviter paullo ante perstinxi) praesidii adiumentique causa, non benevolentiae neque caritatis amicitias esse expetendas; itaque ut quisque minimum firmitatis haberet minimumque virium, ita amicitias appetere maxime: ex eo fieri ut mulierculae magis amicitiarum praesidia quaerant quam viri, et inopes quam opulenti, et calamitosi quam ii qui putentur beati. O praeclaram sapi- 47 entiam! Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt, qua nihil a dis immortalibus melius habemus, nihil iucundius. Quae est enim ista securitas?

λέγει ἡ τροπὴ τῆς Φαίδρας· Χρῆν γὰρ μετρίως εἰς ἀλλήλους φιλίας θνατοὺς ἀνακίρνασθαι, καὶ μὴ πρὸς ἄκρον μυελὸν ψυχῆς. εὐλυτα δ' εἶναι στέργηθρα φρενῶν ἀπὸ τ' ὥστασθαι καὶ ζυντεῖναι. τὸ δ' ὑπὲρ δισσων μίαν ὠδίνειν ψυχὴν χαλεπὸν βάρος, ὥς καὶ γὰρ τῆς δ' ὑπεραλγῶ. οὕτω τὸ λίαν ἡσσαν ἐπαινῶ τοῦ μηδὲν ἄγαν· καὶ συμψήσουσί μοι σοφοί.

τοὺς αὐτοὺς δὲ στίχους ἀναφέρων καὶ ὁ Πλούταρχος (περὶ πολυφιλίας 6, 24) ἀποδοκιμάζει ἐπίσης τὰς ἐν αὐτοῖς ἐκφραζομένας ἰδέας.

§ 46. Ὡς δὴ μικρῶ πρόσθεν καθηψάμεν] ἐν κεφ. ἡ. — τὰ γυναῖκα] περιφρονητικῶς κεῖται τὸ ὑποχωριστικόν· προβλ. τὸ τῆς Γραφῆς (2 Τιμ. 3, 6)· «γυναικάρια συσσωρευμένα ἀμαρτίαις».

μᾶλλον ἢ τοὺς εὐδαίμονας νομιζομένους. Ὡς τῆς θαυμαστῆς
 47 σοφίας! Τὸν γὰρ ἥλιον ἐκ τοῦ κόσμου φαίνονται ἀναιροῦν-
 τεσ οἱ τὴν φιλίαν ἐκ τοῦ βίου ἀφαιροῦντες, ἧς οὐδὲν παρὰ
 τῶν θεῶν οὔτε βέλτιον ἐσχέκαμεν οὔθ' ἡδίων. Ποῖον γάρ
 τι τὸ ἀφρόντιστον τουτί; τῷ μὲν δοκεῖν τερπνόν τι καὶ ἄ-
 ρεστόν, τῷ δ' ὄντι πολλαχῇ ἀπόβλητον. Οὐδὲ γὰρ προσήκει
 μηδὲν ἔργον καλὸν ἢ πρᾶξιν ἢ μηδαμῶς τοῦ γε ἀφροντιστεῖν
 ἔνεκα μὴ οὐκ ἀναδέχεσθαι, ἢ ἀναδεξάμενον ἀποτίθεσθαι. Τοῖς
 γε μὴν τὰς φροντίδας φεύγουσι καὶ τὴν ἀρετὴν φευκτέον,
 ἢ περ ἀνάγκη τὰ ἐαυτῇ ἐναντία ὄντα μετὰ φροντίδος ἀπο-
 τρέπεσθαι καὶ μισεῖν, οἷον τῇ μὲν χρηστότητι τὴν κακίαν,
 τῇ δ' ἐγκρατεῖα τὴν ἀκρασίαν, τῇ δ' ἀνδρίᾳ τὴν δειλίαν.
 Οὕτω δ' ἄν τις ἴδοι ταῖς μὲν ἀδικίαις τοὺς δικαίους μάλιστα
 ἀλγοῦντας, τῇ δ' ἀπραγμοσύνῃ τοὺς ἀνδρείους, ταῖς δ' αἰσ-
 χροurgerαῖς τοὺς σώφρονας. Εὖ ἄρα ψυχῆς ἐστὶ πεφυκυίας ὁ-
 μοίως τε χαίρειν τοῖς ἀγαθοῖς καὶ λυπεῖσθαι τοῖς ἐναντίοις.
 48 Εἰ δὲ καὶ τοῦ σοφοῦ ἄπτονται αἱ τῆς ψυχῆς ἀλγηδόνες,
 ὥς περ καὶ πάντως ἄπτονται, εἰ μὴ τι ἄρα τῆς ἐκείνου ψυ-
 χῆς ἐξαφηρεῖσθαι τὴν φιλάνθρωπίαν οἴομεθα, τίνος ἔνεκα
 τὴν φιλίαν ἄρδην ἐκ τοῦ βίου ἀφαιρήσομεν, ὥς δῆτα μὴ
 τινα διὰ ταύτην ἔχωμεν πράγματα; Τί γάρ, τοῦ τῆς ψυ-
 χῆς ἀρχιρεθέντος παθήματος, ἀλλήλων διήνεγκαν οὐχ' ὅ-
 πως ἄνθρωπος καὶ κτῆνος, ἀλλ' ἄνθρωπος καὶ στέλεχος ἢ
 πέτρα ἢ τι τοιοῦτον; Οὐδὲ γὰρ ἀκουστέον ἡμῖν τῶν σκληρὰν
 τινα καὶ οἷον σιδηρὰν εἶναι τὴν ἀρετὴν φασκόντων, ἢ γε περὶ
 πολλά τε καὶ τῇ φιλίᾳ ἀπαλή τ' ἐστὶ καὶ εὐπλαστος, οἷα
 τοῖς μὲν τοῦ φίλου ἀγαθοῖς ὥς περ διαχεῖσθαι, τοῖς δ' αὖ δει-

§ 47. Εὖ ἄρα ψυχῆς ἐστὶ δαῖος, ἢ σπουδαῖος, ταῖς κατ' ἀρε-
 πεφυκυίας κτλ.] «ὁ σπου- τὴν πράξει χαίρει, ταῖς δ' ἀπὸ

Specie quidem blanda, sed reapse multis locis repudian-
 da. Neque enim est consentaneum ullam honestam rem
 actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere aut sus-
 ceptam deponere. Quod si curam fugimus, virtus fugien-
 da est, quæ necesse est cum aliqua cura res sibi contra-
 rias aspernetur atque oderit, ut bonitas malitiam, tempe-
 rantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus
 iniustis iustos maxime dolere, imbellibus fortes, flagitio-
 sis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene consti-
 tuti, et lætari bonis rebus et dolere contrariis. Quam ob 48
 rem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit,
 nisi ex eius animo exstirpatam humanitatem arbitramur:
 quæ causa est cur amicitiam funditus tollamus e vita, ne
 aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim
 interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem et
 hominem, sed inter hominem et truncum aut saxum aut
 quidvis generis eiusdem? Neque enim sunt isti audiendi,
 qui virtutem duram et quasi ferream esse quamdam vo-
 lunt: quæ quidem est quum multis in rebus tum in ami-
 citia tenera atque tractabilis, ut et bonis amici quasi dif-
 fundatur et incommodis contrahatur. Quam ob rem angor

κακίας δυσχεραίνει, καθάπερ ὁ μου-
 σικὸς τοῖς καλοῖς μέλεσιν ἡδεῖται,
 ἐπὶ δὲ τοῖς φαύλοις λυπεῖται»
 (Ἀριστοτ. αὐτόθ. 9, 9, 6.).
 § 48. Τοῖς μὲν τοῦ φίλου
 ἀγαθοῖς ὥς περ διαχεῖσθαι,
 τοῖς δ' αὖ δεινοῖς συστέλλ-
 λεσθαι] τὴν αὐτὴν εἰκόνα μετα-
 χειρίζεται καὶ ὁ Παῦλος (2 Κορ.
 6, 11 κ. ἐξ.), οὐχὶ ὁμοῦ ὡς ἐνταῦ-
 θα περὶ χαρᾶς καὶ λύπης,
 τῆς μὲν διαστελλούσης καὶ πλα-
 τυνούσης, τῆς δὲ συστελλούσης τὴν
 καρδίαν, ἀλλὰ περὶ στοργῆς
 καὶ ἀστοργίας: «τὸ στόμα ἡ-
 μῶν ἀνέφερε πρὸς ὑμᾶς, Κορίνθιοι,
 ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυν-
 ται· οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν,
 στενοχωρεῖσθε ἐν τοῖς σπλάγχχνοις
 ὑμῶν· τὴν δ' αὐτὴν ἀντιμισθίαν,

νοῖς συστέλλεσθαι. Διὸ ἦν περ ὑπὲρ τῶν φίλων ἀνάγκη πολ-
λάκις ἀνιᾶσθαι ἀνίαν οὐχ οὕτω δύναται, ὥστε τὴν φιλίαν
ἐκ τοῦ βίου ἀνελεῖν, οὐδὲν τι μᾶλλον ἢ τὰς ἀρετὰς περιφρο-
νεῖσθαι, ἐπειδὴ τινὰς φροντίδας καὶ πράγματα παρέχουσιν.

ιδ'. Ξυναπτομένης δ', ὡς πρόσθεν ἡμῖν εἴρηται, τῆς φι-
λίας σημείου τινὸς ἀρετῆς ἀναφαινομένου, ἵνα δὴ προσκολ-
λᾶται αὐτῷ ἡ ὁμοία ψυχὴ καὶ προσάπτηται, τούτου τοίνυν
49 γιγνομένου, ἀνάγκη τὸν ἔρωτα ἐξανθεῖν. Τί γὰρ ἀτοπώτε-
ρον ἢ ἐπὶ μὲν ματαίοις πράγμασι πολλοῖς, τιμῇ καὶ δόξῃ
καὶ οἰκοδομήμασι καὶ ἐσθῇσι καὶ τῇ τοῦ σώματος τέρπε-
σθαι θεραπείᾳ, ζῶν δ' ἀρετῇ κεκοσμημένῳ, τῷ καὶ φιλεῖν
δυναμένῳ καὶ ἀντιφιλεῖν, μὴ πάνυ τι χαίρειν; οὐδὲν γὰρ
ἐστὶν ἡδίων τοῦ τὰς εὐνοίας ἀποδιδόναι καὶ τὰς προθυμίας,
50 καὶ τὰς χάριτας ἀμοιβέσθαι. Τί γάρ; κακείνῳ δέ, ὃ ὀρθῶς ἂν
προσθεῖν, ἐὰν προσθῶμεν, ὡς οὐδὲν οὕτως ἐφέλκεται ὅτι οὖν
εἰς ἑαυτὸ καὶ ἐπισπᾶται, ὥς περ ὁμοιότης εἰς φιλίαν, καὶ τό-
δε ἀληθὲς εἶναι δήπου ξυνομολογηθήσεται, ὅτι οἱ ἀγαθοὶ
τοὺς ἀγαθοὺς ὥς περ ξυγγενεῖς τινὶ καὶ φύσει ξυνεζευγμένους
οὕτως ἀγαπῶσιν τε καὶ οἰκειοῦνται· οὐδὲν γὰρ ἐστὶν οὐτ'
ἐπιθυμητικώτερον τῆς φύσεως οὐθ' ἀρπαγίστερον τῶν ἑαυτῷ
ὁμοίων. Ὡς τε τοῦτό γε, οἶμαι, Φάννιε καὶ Σκαϊόλα, ὁμο-
λογεῖται, τοῖς ἀγαθοῖς πρὸς ἀγαθοὺς οἷον ἀναγκαίαν εἶ-
ναι τὴν εὐνοίαν πηγὴν οὖσαν τῆς φιλίας φύσει καθεστηκυῖαν.
Ἀλλὰ μὴν καὶ ἐς τὸ πλῆθος ἡ τῶν ἀγαθῶν ἀνήκει χρηστό-
της. Οὐ γὰρ ἀπάνθρωπος ἡ ἀρετὴ, οὐδ' ἀγροῖκος, οὐδ' ὑπερ-
οπτική, ἥτις καὶ ἔθνη φιλεῖ ξύμπαντα φυλάττειν καὶ τὰ
βέλτιστ' αὐτοῖς ξυμβουλεύειν· ὃ δὲ οὐκ ἂν δήπου ἐποίει, μὴ

ὡς τέκνοις λέγω, πλατύνητε καὶ ἐν § 32.

ὁμῆϊς». ὡς πρόσθεν εἴρηται] § 50. Οὐδὲν οὕτως ἐφέλ-

iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet,
ut tollat e vita amicitiam, non plus quam ut virtutes,
quia non nullas curas et molestias adferunt, repudientur.

XIV. Quum autem contrahat amicitiam, ut supra dixi,
si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis a-
nimus applicet et adiungat: id quum contingit, amor exo-
riatur necesse est. Quid enim tam absurdum quam dele- 49
ctari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædi-
ficio, ut vestitu cultuque corporis: animo autem virtute
prædito, eo qui vel amare vel, ut ita dicam, redamare
possit, non admodum delectari? Nihil est enim renume-
ratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum offici-
orumque iucundius. Quid? si illud etiam addimus, quod 50
recte addi potest, nihil esse quod ad se rem ullam tam
adliat et tam attrahat quam ad amicitiam similitudo:
concedetur profecto verum esse, ut bonos boni diligant
asciscantque sibi quasi propinquitate coniunctos atque
natura. Nihil est enim appetentius similium sui nec rapa-
cius quam natura. Quam ob rem hoc quidem, Fanni et
Scævola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi ne-
cessariam benevolentiam, qui est amicitiae fons a natura
constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem
pertinet. Non enim est inhumana virtus neque immanis

κεται ὅτι οὖν εἰς ἑαυτὸ καὶ συνάγεται, καὶ τῷ ὁμοίῳ αὐτοῦ
ἐπισπᾶται, ὥς περ ὁμοιότης προσκολληθήσεται ἀνὴρ».

§ 52. Τῶν γὰρ τυράννων οὗτός ἐστιν ὁ βίος, ἐν ᾧ κτλ.
ἀρίστην περιγραφὴν ἔχεις τοῦ βίου
τῶν τυράννων ἐν τῷ Ἰέρωνι τοῦ
(13, 16)· «πᾶσα σὰρξ κατὰ γένος Ξενοφώντος.

51 καὶ τῷ πλήθει εὐμενῶς ἔχουσα καὶ φιλανθρωπῶς. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸν ἐρασμιώτατον ἔμοιγε δοκοῦσι τῆς φιλίας δεσμὸν ἀναίρειν οἱ ὠφελείας ἕνεκα τὰς φιλίας πλαττούμενοι. Οὐ γὰρ ὠφέλεια οὕτω τέρπει ἢ ἀπὸ τοῦ φίλου προσγιγνομένη, ὥς περ αὐτὸς ὁ ἔρως τοῦ φίλου· καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ φίλου προσγιγνόμενον τότε τερπνὸν γίγνεται καὶ ἡδύ, ὅταν μετὰ προθυμίας προσγίγνηται· καὶ τοσοῦτο δέουσι δι' ἔνδειαν θεραπεύεσθαι αἱ φιλίαι, ὥς θ' οἱ χρήμασι καὶ πλούτῳ καί, ἥ γε πλείστη ἔνεστι βοήθεια, τῇ ἀρετῇ τῶν ἄλλων ἥκιστα δεόμενοι οὗτοι μάλιστα μεγαλόδωροί εἰσι καὶ εὐεργετικοί. Οὐδ' ἄν τι προὔργου, ἔμοιγε δοκεῖν, εἴη τὸ μήποτε μηδοτιοῦν τοῖς φίλοις ἐλλείπειν. Ποῦ γὰρ ἂν ἡ ἐμὴ τεθήλει σπουδὴ καὶ προθυμία, μηδέποτε μήτ' οἴκοι μήτ' ἐπὶ στρατείας τῆς ἐμῆς συμβουλῆς καὶ βοηθείας τοῦ Σκιπίωνος μὴ δεομένου; Οὐκ οὖν τῇ ὠφελείᾳ παρηκολούθηκεν ἡ φιλία, ἀλλὰ τῇ φιλίᾳ ἡ ὠφέλεια.

52 ιε'. Οὐκ ἄρα ἀκουστέον ἡμῖν τρυφαῖς διαρρεομένων ἀνθρώπων περὶ φιλίας ποτέ λόγον ποιουμένων, ἣν οὔτε ξυνηθείᾳ ἐγνώκασιν οὔτε λογισμῷ. Τίς γάρ, πρὸς τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, βούλοιτ' ἂν μήτε τινὰ φιλῶν μήθ' ὑπὸ τοῦ φιλούμενος οὕτως εὐπορίᾳ τε πάσῃ περιρρεῖσθαι καὶ ἐν πάσῃ βιώναι ἀφθονίᾳ; Τῶν γὰρ τυράννων οὗτός ἐστιν ὁ βίος, ἐν ᾧ οὔτε πιστεύειν ἐστὶν οὔτε φιλεῖν οὔτ' ἐπὶ βεβαίᾳ εὐνοίᾳ πεποιθέναι, ἀλλ' ὑποψίας αἰεὶ πάντα μεστὰ καὶ φόβου καὶ οὐδαμοῦ φιλία. Τίς γὰρ φιλεῖ ὅν περ ἡ αὐτὸς δέδοικεν ἢ ἐκεῖνον φόβῳ τῷ ἑαυτοῦ ξυνέχεσθαι οἴεται; Προς-

§ 53. Τίς γὰρ φιλεῖ ὅν περ Ξενοφ. (Ἱερ. 1, 38). «τῷ τυράννῳ αὐτὸς δέδοικεν ἢ κτλ.] νῶ οὐ ποτ' ἐστὶ πιστεῦσαι ὡς φι-
πρὸς πρὸς τὰ ἐν τῇ § ταύτῃ τὰ τοῦ λέγεται· ἐπιστάμεθα γὰρ τοὺς διὰ

neque superba, quæ etiam populos universos tueri eisque optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si a caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fingunt amicitias amabilissimum 51 nodum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum quam amici amor ipse delectat, tumque illud fit quod ab amico est profectum jucundum, si cum studio est profectum; tantumque abest ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus et copiis maximeque virtute, in qua plurimum est praesidii, minime alterius indigeant, liberalissimi sint et beneficentissimi. Atque haud sciam an ne opus sit quidem nihil umquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si numquam consilio, numquam opera nostra nec domi nec militiae Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est.

XV. Non ergo erunt homines deliciis diffuentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, proh deorum fidem atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita, in qua nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia; omnia semper suspecta atque sollicita, nullus locus amicitiae. Quis enim aut eum diligat, quem metuat, aut eum, 53

φόβον ὑπηρετοῦντας ὥς ἡ μάλισ- οὐδένων πλέονες τοῖς τυράννοις εἰ-
στ' ἂν δύνωνται ἐξεικάζουσιν αὐ- σὶν ἢ ἀπὸ τῶν μάλιστα φιλεῖν αὐ-
τοὺς ταῖς τῶν φιλούντων ὑπουρ- τοὺς προσποιουμένων».
γίαι· καὶ τοίνυν αἱ ἐπιβουλαὶ ἐξ

ποιήτως γε μὴν κάκεινοι μικρὸν χρόνον θεραπεύονται· ἐπει-
δ' ἂν μέντοι, ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ εἴωθε γίγνεσθαι, πέσωσι, τότε
καθορᾶται ὅσους φίλων ἔρημοι γεγόνασιν· ὃ δὲ Ταρκύνιος
εἰπεῖν λέγεται, τήνικα ἄλλα φεύγων καταμαθεῖν οὐστinas
κεκτῆτο φίλους πιστοὺς καὶ οὐστinas ἀπίστους, ἡνίκα οὐδε-
54 τέροις ἤδη δυνατὸς εἴη χάριν ἀποδοῦναι. Καίτοι γε θαυμά-
ζω εἴ τιν' ἐκεῖνος τῇ ὑπερηφανίᾳ ἐκείνῃ καὶ τῇ τραχύτητι
οἶός τ' ἐγένετο φίλον κεκτῆσθαι. Ὡς περ δὲ οὐχ ἱκανὰ ἦν τὰ
τούτου ἥθη φίλους παρασκευάζειν ἀληθεῖς, οὕτως ἡ πολλῶν
ὑπερεχόντων δύναμις τὰς πιστὰς ἀποκλείει φιλίας. Οὐ γὰρ
αὐτὴ μόνον τυφλὴ ἐστίν ἡ Τύχη, ἀλλὰ καὶ κάκεινους ὥς τὰ
πόλλ' ἀπεργάζεται τυφλοὺς, οὓς ἂν ἀσπάζεταιται. Καὶ γὰρ
οὖν ἐπαίρονται πως ὑπεροψία καὶ αὐθαδεῖα, οὐδ' οἷόν τε
ἀνοήτου εὐδαίμονος οὐδὲν ἀφορητότερον εὑρεῖν. Ἐκ δὲ τού-
του ἴδοι τις ἂν τοὺς πρότερον ῥαδίους ὄντας τοῖς τρόποις
ὑπ' ἀρχῆς καὶ δυνάμεως καὶ εὐτυχίας μεταβαλλομένους, καὶ
τῶν μὲν παλαιῶν φιλιῶν καταφρονοῦντας, ταῖς δὲ νέαις χα-
55 ριζομένους. Τί δ' ἀτοπώτερον ἢ, εὐπορίᾳ μὲν καὶ πλούτῳ καὶ
δυνάμει πλείστα δυναμένους, εἴθ' ἕτερα παρασκευάζειν, ἢ

§ 54. Καὶ γὰρ οὖν ἐπαί-
ρονται πως ὑπεροψία καὶ
αὐθαδεῖα κτλ.] πρβ. τὸ τοῦ
Εὐριπ. (Ἡρακλ. μαιν. στχ. 774
κ. ἐξ.)

ὁ χρυσὸς ἄτ' εὐτυχία
φρονεῖν βροτοὺς ἐξάγει
δύνασιν ἄδικον ἐφέλικον.
ὑπ' ἀρχῆς καὶ δυνάμεως
καὶ εὐτυχίας μεταβαλ-
λομένους κτλ.] οὕτω παρ' Εὐ-
ριπ. (Ἰφιγ. ἐν Αὐλ. στχ. 337 κ.
ἐξ.) ὁ Μενέλαος ἐλέγχων τὸν Ἀ-

γαμέμνονα λέγει·
κἄτ' ἐπεὶ κατέσχευ ἀρχάς, μετα-
βαλὼν ἄλλους τρόπους
τοῖς φίλοις οὐκέτ' ἦσθα τοῖς πρὶν
ὥς πρόσθεν φίλος,
δυσπρόσιτος, ἔσω τε κλήθρων σπά-
νιος· ἄνδρα δ' οὐ χρεῶν
τὸν ἀγαθόν, πράσσοντα μεγάλα,
τοὺς τρόπους μεθιστάναι,
ἀλλὰ καὶ βέβαιον εἶναι τότε μά-
λιστα τοῖς φίλοις,
ἡνίκα ὠφελεῖν μάλιστα δυνατός
ἐστίν εὐτυχῶν.

a quo se metui putet? Coluntur tamen simulatione dum-
taxat ad tempus; quod si forte, ut fit plerumque, ceci-
derint, tum intelligitur quam fuerint inopes amicorum;
quod Tarquinius dixisse ferunt, tum exsulantem se intel-
lexisse quos fidos amicos habuisset quos infidos, quum
iam neutris gratiam referre posset. Quamquam miror, 54
illa superbia et importunitate si quemquam amicum ha-
bere potuit. Atque ut huius, quem dixi, mores veros a-
micos parare non potuerunt, sic multorum opes præpo-
tentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa
Fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos,
quos complexa est. Itaque efferuntur fere fastidio et con-
tumacia, nec quidquam insipiente fortunato intolerabilius
fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos qui antea
commodis fuerint moribus, imperio potestate prosperis
rebus immutari, sperni ab iis veteres amicitias, indulgeri
novis. Quid autem stultius quam, quum plurimum copiis 55
facultatibus opibus possint, cætera parare, quæ paran-

§ 55. Τί δ' ἀτοπώτερον ἢ,
εὐπορίᾳ μὲν καὶ πλούτῳ
...] πρβλ. τὸ τοῦ Ξεν. (ἀπομ. 2, 4,
1—5.) « τοῦτο μὲν δὲ πολλῶν ἔ-
φη (Σωκρ.) ἀκούειν, ὥς πάντων
κτημάτων κράτιστον ἂν εἴη φίλος
σαφῆς καὶ ἀγαθός· ἐπιμελομένους
δὲ παντὸς μᾶλλον ὁρᾶν ἔφη τοὺς
πολλοὺς ἢ φίλων κτήσεως· καὶ
γὰρ οἰκίας καὶ ἀγροὺς καὶ ἀνδρά-
ποδα καὶ βροτῆματα καὶ σκεύη
κτωμένους τε ἐπιμελῶς ὁρᾶν ἔφη
καὶ τὰ ὄντα σώζειν πειρωμένους·

φίλον δέ, ὃ μέγιστον ἀγαθὸν εἶναι
φασιν, ὁρᾶν ἔφη τοὺς πολλοὺς οὐ-
τε ὅπως κτήσωνται φροντίζοντας,
οὔτε ὅπως οἱ ὄντες ἑαυτοῖς σώζων-
ται... Καί τοι πρὸς ποῖον κτῆ-
μα τῶν ἄλλων παραβαλλόμενος φί-
λος ἀγαθός οὐκ ἂν πολλῶν κρείτ-
των φανείη; ποῖος γὰρ ἵππος ἢ
ποῖον ζεῦγος οὕτω χρήσιμον, ὥς-
περ ὁ χρηστὸς φίλος; ποῖον δ' ἄν-
δράποδον οὕτως εὖνουν καὶ παρα-
μόνιμον, ἢ ποῖον ἄλλο κτῆμα οὕ-
τω πάγχρηστον »;

χρήμασι παρασκευάζεται, ἵππους τε καὶ οἰκέτας καὶ ἐσθῆ-
τα λαμπράν καὶ σκεύη πολυτελῆ· φίλους δέ, ὃ ἄριστόν τε
καὶ κάλλιστον, ὡς εἰπεῖν, σκευὸς ἐστὶ τοῦ βίου, μὴ παρα-
σκευάζειν; Καὶ γὰρ τᾶλλα παρασκευάζοντες τίνι τε παρα-
σκευάζουσι καὶ τίνος ἔνεκα ποιοῦσιν οὐκ ἴσασι· τοῦ γὰρ
δυνάμει κρατοῦντος ἕκαστόν ἐστι τούτων· ἡ δὲ τῶν φιλιῶν
κτῆσις ἀσφαλὴς τε καὶ βέβαιος διαμένει. Κάκεινα δ' ἐὰν
παραμένῃ, ἃ ὥσπερ δῶρά ἐστι παρὰ τῆς Τύχης, ὅμως γε
βίος ἀθεράπευτος καὶ φίλων ἔρημος οὐχ οἶός τε τερπνὸς εἶ-
ναι καὶ ἡδύς. Καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταύτη.

- 56 ις'. Ὅριστόν δὲ νῦν ἡμῖν τὰ τῆς φιλίας ὅρια καὶ ὡς εἰ-
πεῖν τέρματα τοῦ φιλεῖν. Τρεῖς δ' ὁρῶν τὰς περὶ τούτων οὐ-
σας γνώμας οὐδεμιᾶ πω προστίθεμαι· μίαν μὲν, ὡς οὕτω πρέ-
ποι διακείσθαι τῷ φίλῳ, ὥσπερ ἂν αὐτοὶ ἑαυτοῖς διακεοίμε-
θα· ἑτέραν δέ, ὡς τὴν εἰς φίλους ἡμετέραν εὐνοίαν ὁμοίως τε
καὶ ἴσως ἀνὰ λόγον εἶναι χρεῖν τῇ ἐκείνων πρὸς ἡμᾶς εὐ-
νοίᾳ· καὶ τρίτην, ὡς περὶ ὅσου ἂν αὐτὸς ἕκαστος ἑαυτὸν
ποιοῖτο, περὶ τοσούτου καὶ τοῖς φίλοις δέοι αὐτὸν ποιεῖ-
57 σθαι. Τουτωνὶ τοίνυν τῶν τριῶν οὐδεμιᾶ πω ζύμφημι. Οὕτε
γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἀληθής, ὡς καθάπερ ἂν ἕκαστος ἑαυτῷ,
οὕτω καὶ τῷ φίλῳ δέοι διακείσθαι. Πλεῖστα γὰρ φίλων ἔνε-

§ 57. Καθάπερ ἂν ἕκα-
στος ἑαυτῷ, οὕτω καὶ τῷ
φίλῳ δέοι διακεῖσθαι.] ἡ
γνώμη αὕτη εἶναι ὁμοία τῇ γρα-
φικῇ ἐντολῇ· «ἀγαπήσεις τὸν πλη-
σίον σου ὡς σεαυτόν». ὡς διάθε-
σις δὲ καὶ φρόνημα λαμβανό-
μενον εἶναι ὀρθότατον τὸ ἄξιωμα
τούτου· ἀλλ' ὁ Κικέρων δὲν ἀποδέ-
χεται αὐτὸ ἀποβλέπων οὐχὶ τόσον

εἰς τὴν διάθεσιν, ὅσον εἰς τὰς ἐ-
ξωτερικὰς πράξεις, αἵτινες κατὰ
τὰς περιστάσεις δύνανται νὰ ᾧσι
διάφοροι. τὴν ὀρθότητα τῆς γνώ-
μης ταύτης ὑποστηρίζουσι καὶ ὁ-
σα λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Νικο-
μαχ. 9, 8. — πλεῖστα γὰρ
φίλων ἔνεκα ποιοῦμεν κτλ.]
τὸ χωρίον φαίνεται ἡμῖν ἀπὸ
χρημα τῶν παρὰ Πλάτ. (Συμπ.

tur pecunia, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pre-
ciosa; amicos non parare, optimam et pulcherrimam vitæ,
ut ita dicam, suppellectilem? Etenim cætera quum pa-
rantur, cui parentur nesciunt nec cuius causa laborent;
eius enim est istorum quidque, qui vicit viribus; amici-
tiarum sua cuique permanet stabilis et certa possessio,
ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona Fortunæ,
tamen vita inculta et deserta ab amicis non possit esse
iucunda. Sed hæc hactenus.

XVI. Constituendi autem sunt qui sint in amicitia fi- 56
nes et quasi termini diligendi. De quibus tris video sen-
tentias ferri, quarum nullam probo: unam, ut eodem
modo erga amicos adfecti simus, quo erga nosmet ipsos;
alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga
nos benevolentiae pariter æqualiterque respondeat; terti-
am, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis.
Harum trium sententiarum nulli prorsus adsentior. Nec 57
enim illa prima vera est, ut, quem ad modum in se quis-
que sit, sic in amicum sit animatus. Quam multa enim,

σελ. 182,ε — 183,6) περὶ τοῦ
οὐρανίου ἔρωτος λεγομένων· «καὶ
πρὸς τὸ ἐπιχειρεῖν ἐλεῖν (τὰ παι-
δικὰ) ἐξουσίαν ὁ νόμος δέδωκε τῷ
ἐραστῇ θαυμαστὰ ἔργα ἐργαζομέ-
νῳ ἐπαινεῖσθαι, ἃ εἴτις τολμῶ
ποιεῖν ἄλλ' ὅτι οὐν διώκων καὶ βου-
λόμενος διαπράξασθαι πλὴν τούτο,
φιλοσοφίας τὰ μέγιστα καρποῖτ'
ἂν ὀνειδῇ· εἰ γάρ, ἡ χρήματα βου-
λόμενος παρὰ τοῦ λαθεῖν ἢ ἀρχὴν
ἄρξαι ἢ τιν' ἄλλην δύναμιν, ἐθέ-
λοι ποιεῖν οἷά περ οἱ ἐρασταὶ πρὸς

τὰ παιδικὰ, ἱκετείας τε καὶ ἀντι-
βολήσεις ἐν ταῖς δεήσεσι ποιούμε-
νοι καὶ ὅρκους ὀμνύντες καὶ κοι-
μήσεις ἐπὶ θύραις καὶ ἐθέλοντες
δουλείας δουλεύειν, οἷας οὐδ' ἂν δοῦ-
λος οὐδεὶς, ἐμποδίζοιτ' ἂν μὴ πράτ-
τειν οὕτω τὴν πράξιν καὶ ὑπὸ φί-
λων καὶ ὑπὸ ἐχθρῶν. . . τῷ δ' ἐ-
ρῶντι πάντα ταῦτα ποιοῦντι χά-
ρις ἔπεστι, καὶ δέδοται ὑπὸ τοῦ
νόμου ἀνευ ὀνειδῶς πράττειν, ὡς
πάγκαλόν τι πρᾶγμα διαπραττο-
μένου».

κα ποιοῦμεν, ἃ ἡμῶν γ' ἕνεκ' αὐτῶν οὐκ ἂν ποτε ποιήσαι-
 μεν· ὥσπερ παραιτεῖσθαι τοὺς ἀναξίους καὶ ἱκετεύειν, ἢ
 δριμύτερόν τε καθάπτεσθαι τινος καὶ βαρύτερον ἐπιτίθε-
 σθαι, ἃ δὴ πάντα περὶ μὲν τὰ ἡμέτερα οὐ πάνυ καλῶς, περὶ
 δὲ τὰ τῶν φίλων ἄριστα γίγνεται· καὶ ἐν ἄλλοις δὲ πολλοῖς
 πολλὰ τῶν σφετέρων ἀγαθῶν ἀποστεροῦσί τε σφᾶς οἱ ἀγαθοὶ
 ἄνδρες καὶ ἀποστερούμενοι ἀνέχονται, ὥστ' αὐτῶν τοὺς φί-
 58 λους μᾶλλον ἢ αὐτοὺς ἀπολαύειν. Ἡ δ' ἑτέρα γνώμη, ἡ εἰς
 ἰσότητα τὴν φιλίαν συστέλλουσα τῶν προθυμιῶν καὶ εὐνοιῶν,
 εὐτελεῖς μάλα καὶ μικρολόγους λογιζεται λογισμούς, ἴσον
 τιθεμένη τὸν λόγον τῶν λαμβανομένων καὶ διδομένων. Ἐ-
 μοὶ γοῦν πλουσιωτέρα τε εἶναι δοκεῖ ἡ ἀληθοῦς φιλία καὶ
 εὐπορωτέρα, οὐδ' ἀκριβῶς παρατηρεῖν ὅπως μὴ τι πλεῖον
 ὦν ἔλαβεν ἀποδῶ. Οὐδὲ γὰρ εὐλαβητέον μὴ τι ἐκπέσῃ ἢ
 μὴ τι εἰς τὴν γῆν κατarruῇ ἢ μὴ τι πλεῖον τοῦ προσήκον-
 τος τῇ φιλίᾳ ξυμφορηθῇ. Ὁ δὲ γε μὴν τρίτος ὅρος χεῖριστος
 ἐκείνος, ὡς περὶ ὅσου ἂν αὐτὸς ἑαυτὸν ἕκαστος ποιοῖτο, περὶ
 τοσούτου καὶ τοῖς φίλοις δέοι αὐτὸν ποιεῖσθαι. Πολλάκις
 γὰρ τινες ἢ ἀθύμως ἔχουσιν ἢ τὰς ἐλπίδας εἰσὶν ἐκλελυμένοι
 τοῦ βελτίῳ ποιῆσαι τὴν ἑαυτῶν τύχην. Οὐκ οὖν πρὸς φίλου
 γ' ἐστὶ τοιοῦτον εἶναι περὶ ἐκείνον, οἷος περὶ ἑαυτὸν ἐστὶν
 ἐκείνος, ἀλλὰ πειρᾶσθαι μᾶλλον καὶ πάντα ποιεῖν ὥστε
 θάρρος ἐμποιῆσαι τῷ ἀθυμοῦντι φίλῳ καὶ εἰς ἀμείνους αὐτὸν
 ἐλπίδας καὶ λογισμοὺς καταστῆσαι. Ἔτερον τοίνυν ὀριοῦ-
 μαί τῆς ἀληθοῦς φιλίας ὅρον, ἐπειδὴν ἐξείπω πρότερον ὅ,τι
 μάλιστ' εἰώθει μέμφεσθαι Σκιπίων. Οὐ γὰρ ἔφη οὐδεμίαν
 οἶόν τ' εἶναι ἐχθίῳ τῇ φιλίᾳ ῥῆσιν εὑρεθῆναι τῆς τοῦ εἰπόν-
 τος, ὅτι δέοι φιλεῖν ὡς μισήσαντα· οὐδὲ μὴν ἀναπείθεσθαι
 ἔφη δύνασθαι, ὡς, καθάπερ νομίζοιτο, τῷ Βίαντι εἶη τοῦτ'

quæ nostri causa numquam faceremus, facimus amico-
 rum! precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in ali-
 quem invehi insectarique vehementius, quæ in nostris
 rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestis-
 sime; multæque res sunt, in quibus de suis commodis
 viri boni multa detrahunt detrahique patiuntur, ut iis
 amici potius quam ipsi fruantur. Altera sententia est, 58
 quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus.
 Hoc quidem est nimis exigue et exiliter ad calculos
 vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum et dato-
 rum. Divitior mihi et adfluentior videtur esse vera
 amicitia, nec observare restricte ne plus reddat quam ac-
 ceperit. Neque enim verendum est ne quid excidat, aut
 ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in a-
 micitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, 59
 ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæ-
 pe enim in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes
 amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici talem
 esse in eum, qualis ille in se est, sed potius eniti et effi-
 cere, ut amici iacentem animum excitet inducatque in
 spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ
 amicitiae constituendus est, si prius, quid maxime repre-
 hendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem
 inimiciorem amicitiae potuisse reperiri quam eius, qui di-
 xisset ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus;
 nec vero se adduci posse, ut hoc, quem ad modum puta-
 retur, a Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus
 esset unus e septem; impuri cuiusdam aut ambitiosi aut
 omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam.

εἰρημένον, τῷ ἀπὸ τῶν ἐπτὰ σοφῶν· μιχροῦ δέ τινος εἶναι τὴν γνώμην ἔφη ἢ δόξης ἐπιθυμοῦντος ἢ εἰς τὴν αὐτοῦ δύναμιν ἀπαντ' ἀναφέροντος. Πῶς γὰρ ἂν τις γένοιτο φίλος ὃ ἂν ἐχθρὸς ἔσσεσθαι νομίζῃ; Ἀλλὰ καὶ ἐπιθυμεῖν τ' ἀνάγκη ἔσται καὶ εὐχεσθαι ὅτι πλειστάκις τὸν φίλον ἀμαρτάνειν, ἵνα πλείους αἰτίαι τοῦ μέμφεσθαι διδῶ· καὶ τοῖς ὀρθῶς δ' αὖ πεπραγμένοις καὶ τοῖς ἀγαθοῖς τοῦ φίλου ἀδημονεῖν ἔ-
 60 σται ἀνάγκη καὶ λυπεῖσθαι καὶ φθονεῖν. Ὡς τε τοῦτο μὲν ὁ-
 του ἂν ἢ τὸ παράγγελμα, πρὸς τὸ ἀναρεῖν εὖ ἔχει τὴν φιλίαν· ἐκεῖνο δὲ μᾶλλον ἐχρῆν παραγγεῖλαι, τοιαύτη χρῆ-
 σθαι ἐπιμελείᾳ περὶ τὸ φιλίας ποιεῖσθαι, οἷα μηδένα μή-
 ποτ' ἄρξασθαι φιλεῖν, ὃν ἂν ποτε δυνατόν εἴη μισῆσαι. Καὶ τοῖς ἀτυχήσασιν δ' ἐν τῷ φιλεῖν ὑπομενετέον εἶναι μᾶλ-
 λον ᾤετο Σκιπίων ἢ τὸν τῆς ἐχθρας χρόνον σκοπεῖσθαι.

ἰζ'. Τούτοις οὖν φημι δεῖν χρῆσθαι τοῖς ὁροις ἐν τῇ φι-
 61 λίᾳ, ὥς ἀκηράτων ὄντων τῶν ἡθῶν τῶν φίλων, πάντων ὁ-
 μοίως τῶνπραγμάτων καὶ προαιρέσεων καὶ βουλήσεων οὕτω
 κοινωνεῖν ἀλλήλοις, ὥστε, κἂν τινι τύχῃ ξυνεργῆσαι δεή-
 ση μὴ πάνυ τισὶ δικαίαις τῶν φίλων ἐπιθυμίαις περὶ ψυ-
 χῆς αὐτοῖς ὄντος ἢ καὶ δόξης τοῦ ἀγῶνος, ὑπουργεῖν τε
 καὶ τῆς εὐθείας ἀποκλίνειν, μόνον τῶν μεγίστων μὴ τι ξυμ-
 βήτω αἰσχυρῶν· ἔστι γὰρ μέχρι τοῦ ξυγγνώμην ἔχειν τῇ φι-
 λίᾳ. Οὐδὲ γὰρ τῆς δόξης ἀμελητέον, οὐδὲ μέτριον εἰς

§ 61. Τὰ ἐν τῇ § ταύτῃ λε-
 γόμενα τοῦ Κικέρωνος παραβάλ-
 λων ὁ Γέλλιος (ἰδ. εἰσαγ. § 5)
 πρὸς τὰ τοῦ Θεοφράστου περὶ τοῦ
 αὐτοῦ πράγματος λεγόμενα (ἀττ.
 νυκτ. 1, 3, 14), ψέγει τὸν Κικέ-
 ρωνα διὰ τὴν γενικότητα καὶ ἀο-
 ριστίαν τῶν λεγομένων. ἀξιωμα-
 πτότερον ἴσως θὰ ἦτο αὐτὸ τὸ ἀξίω-
 μα, ὅτι δὲν πρέπει νὰ συναμαρτά-
 νωμεν καὶ ὑπηρετῶμεν τοῖς φίλοις
 μόνον περιμέγα τι ἀμαρτάνουσι· τὰ

Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit eius, cui se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere et optare, ut quam sæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tamquam ansas ad reprehendendum; rursum autem recte factis commodisque amicorum ne-
 cesse erit angi, dolere, invidere. Qua re hoc quidem præ- 60
 ceptum, cuiuscumque est, ad tollendam amicitiam valet; illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhi-
 beremus in amicitiiis comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minus felices in deligendo fuisset, ferendum id Scipio potius quam inimicitiarum tempus cogitandum putabat.

XVII. His igitur finibus utendum arbitror, ut, quum 61
 emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium
 rerum, consiliorum, voluntatum sine ulla exceptione com-

δὲ ἄλλα ὅταν χρηστοὶ ἄλλως ὄν-
 τες ὑποπέσωσιν εἰς ἀμαρτήματα
 τινα ἀπειλοῦντα τὴν ὑπόληψιν ἢ
 τὴν ζωὴν αὐτῶν, τότε ὀφείλομεν
 νὰ συνηγορῶμεν καὶ βοηθῶμεν αὐ-
 τοῖς καὶ διὰ μέσων ἡθικῶς οὐχὶ
 ὅλως ἀμέεπτων. ἀλλὰ καὶ τὸ ἀ-
 ξίωμα τοῦτο δὲν εἶναι ἀπόβλητον,
 ἀλλ' ἀναγκαῖον κακὸν πηγάζον ἐκ
 τῆς τῶν καθήκοντων συγχρούσεως.
 ὅπως ἔχομεν καθήκον νὰ μὴ κα-
 ταφεύγωμεν ποτε εἰς ψεύδη καὶ ἀ-
 πάτας καὶ δόλους, οὕτως ἔχομεν
 καὶ καθήκοντα πρὸς τοὺς φίλους
 μέγιστα· καὶ ὁσάκις τὰ δύο ταῦ-
 τὰ καθήκοντα δὲν συμβιβάζονται,
 τότε τὸ σχετικῶς μικρότερον παρο-
 ρᾶται χάριν τοῦ μέζονος, καὶ ἀ-
 ναγκάζεται ὁ φίλος τὸ ἀδίκον ἔ-
 σως καὶ τὸ μὴ ὀρθὸν ὑποστηρίζων
 νὰ διασώσῃ τὴν τιμὴν ἢ τὴν ζω-
 ῇν τοῦ φιλουμένου. — οὐδὲ γὰρ
 τῆς δόξης ἀμελητέον] πρβλ. τὸ τοῦ Ἰσοκράτ. (πρὸς Δη-
 μον. § 43)· «μᾶλλον εὐλαβοῦ φό-
 γον ἢ κίνδυνον· δεῖ γὰρ εἶναι φο-
 βερὸν τοῖς μὲν φαύλοις τὴν τοῦ
 βίου τελευτήν, τοῖς δὲ σπουδαίοις
 τὴν ἐν τῷ ζῆν ἀδοξίαν»· καὶ τὸ
 γραφικὸν (Παροιμ. Σολ. 22, 1)·
 αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦ-
 τος πολὺς».

τάς πράξεις ὅπλον τὴν τῶν πολιτῶν εὐνοίαν ἡγητέον, ἣν αἰσχροὺς ὄντας κολακεύοντας καὶ θωπεύοντας πορίζεσθαι, τῆς ἀρετῆς ἐπιμέλῃσθαι χρὴ, ἣ ἀγαπᾶσθαι τε καὶ περὶ πλεί-
 62 στου εἶναι ἔπεται. Ἀλλὰ μὴν πολλάκις (ἐπὶ γὰρ τὸν Σκι-
 πίωνα αὖθις ἐπάνειμι, περὶ φιλίας αἰετὸς τοὺς λόγους ποιούμε-
 νον) πολλάκις οὖν ἐμέμφετο, ὅτι περὶ μὲν τᾶλλα πάντα ἐ-
 πιμελέστεροι εἴησαν οἱ πολλοί· αἰγας μὲν γὰρ καὶ οἷας ὅσας
 τις κεκτῆτο ἔχειν εἰπεῖν· φίλους δ' ὅσους ἔχοιεν ἕκαστοι
 οὐκ ἔχειν εἰπεῖν· καὶ τοῦ μὲν ἐκεῖνα κτᾶσθαι ἐπιμελεῖσθαι
 ἔφη τοὺς πολλούς, τοῦ δὲ τοὺς φίλους αἰρεῖσθαι ὀλιγωρεῖν,
 οὐδ' ἔχειν τινὰ κριτήρια, δι' ὧν ἂν τοὺς πρὸς φίλον ἐπιτη-
 δείους κρίνοινεν. Εἰσὶ δ' οὖν αἰρετέοι οἱ ἀσφαλεῖς καὶ μόνιμοι
 καὶ βέβαιοι, οἷων οὐ σμικρὰ ἐστὶ σπάνις· καὶ κρίνειν δὲ δῆ-
 63 που χαλεπὸν μὴ πειραθέντας, πειρᾶσθαι δ' ἀνάγκη ἐν αὐ-
 τῇ τῇ φιλίᾳ· οὕτω δ' ἄρα προθέουσα τῆς κρίσεως ἡ φιλία
 τὴν ἐξουσίαν ἀφαιρεῖ τοῦ πειρᾶσθαι. Τῶν οὖν φρονίμων ἐστὶ
 τὴν τῆς εὐνοίας ὁρμὴν ὥσπερ τι ἄρμα στῆσαι, καὶ τῶν ἡθῶν
 τῶν φίλων μέρος τι πειραθέντας οὕτω τῇ φιλίᾳ οἷόν τω ζεύ-
 γει χρῆσθαι δεδοκιμασμένῳ. Οἱ μὲν γὰρ ἐν σμικρῇ πολλά-
 κισ ἀργυρίῳ κοῦφοι ὄντες ἐφάνησαν καὶ εὐμετάβολοι· οὓς δ'
 ὀλίγον οὐκ ἴσχυσεν ἀργύριον κινῆσαι, τούτους διὰ πολλοῦ

§ 62. Αἰγας μὲν γὰρ καὶ περὶ τούτων πρβλ. (αὐτόθ. 4, καὶ οἷας ὅσας τις κεκτῆ- 6, 1-5). «ἐδόκει δέ μοι καὶ εἰς τὸ το κτλ.】 «ἔτι δὲ πρὸς τούτοις δοκιμάζειν φίλους, ὁποῖους ἄξιον κτᾶσθαι, φρενοῦν τοιαύτῳ λέγων (ὁ Σωκρ.)· εἰπέ μοι, ἔφη, ὦ Κριτ., εἰ δεοίμεθα φίλου ἀγαθοῦ, πῶς ἂν ἐπιχειροίημεν σκοπεῖν; (ἀφ' οὗ δὲ καταλέγονται τίνες αἰρετέοι καὶ τίνες μὴ, ἐρωτᾷ ὁ Κριτόβ. § 6)· «πῶς οὖν ταῦτα δοκιμάσαιμεν, ὦ

munitas: ut, etiam si qua fortuna acciderit ut minus iu-
 stæ amicorum voluntates adiuvandæ sint, in quibus eo-
 rum aut caput agatur aut fama, declinandum de via sit,
 modo ne summa turpitudine sequatur; est enim quatenus
 amicitiae dari venia possit. Nec vero negligenda est fama,
 nec mediocræ telum ad res gerendas existimare oportet
 benevolentiam civium, quam blanditiis et adsentando col-
 ligere turpe est: virtus, quam sequitur caritas, minime
 repudianda est. Sed sæpe (nam redeo ad Scipionem, cuius 62
 omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quod omnibus
 in rebus homines diligentiores essent; capras et oves quot
 quisque haberet dicere posse, amicos quot haberet non
 posse dicere; et in illis quidem parandis adhibere curam,
 in amicis eligendis negligentes esse, nec habere quasi si-
 gna quædam et notas, quibus eos qui ad amicitiam es-
 sent idonei iudicarent. Sunt igitur firmi et stabiles et
 constantes eligendi, cuius generis est magna penuria; et
 iudicare difficile est sane nisi expertum, experiendum au-
 tem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia iudicium 63
 tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sus-
 tinere ut currum, sic impetum benevolentiae, quo uta-
 mur, quasi equis temptatis, sic amicitia aliqua parte pe-
 riclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pe-

Σώκρατες, πρὸ τοῦ χρῆσθαι; πρβλ. δισσὰς τε φωνὰς πάντας ἀνθρώπους καὶ Εὐρ. (Ἰππόλυτ. 57. 925. κ. ἐξ.) ἔχειν, Φεῦ, χρῆν βροτοῖσι τῶν φίλων τὴν μὲν δικαίαν, τὴν δ' ὅπως τεκμηρίον ἐτύγγανεν, σαφές τι κεῖσθαι καὶ διάγνωσιν ὥς ἡ φρονοῦσα τᾶδικο ἐξηλέγγετο, φρεγῶν, πρὸς τῆς δικαίας, κοῦκ ἂν ἡπα- ὅστις τ' ἀληθὴς ἐστὶ ὅς τε μὴ φίλος· τώμεθα.

ἔγνωμεν. Ἦν δ' αἰσχρόν τινας εὖρωμεν ἡγουμένους πρὸ
 τῆς φιλίας τὰ χρήματα προτιμᾶν, ποῦ εὐρήσομεν τοὺς τὴν
 φιλίαν οὕτω τῶν τιμῶν προαιρουμένους καὶ τῶν ἀρχῶν καὶ
 τῶν στρατηγιῶν καὶ τῶν ἐξουσιῶν καὶ τῶν δυνάμεων, ὥστ',
 εἴποτε ἔνθεν μὲν ταῦτα προτεθείη, ἐτέρωθεν δὲ τὰ τῆς φι-
 λίας δίκαια, μὴ 'κεῖνα μᾶλλον αὐτοὺς προτιμᾶν; Ἀσθενὴς
 γὰρ ἡ ἀνθρωπεία φύσις ὥστε τῆς ἐξουσίας καταφρονεῖν ἥς
 καὶ οἱ τινες τῆς φιλίας ὀλιγορήσαντες τύχωσιν, ὅμως δ'
 ἐπιεικέστερον οἶονται κριθήσεσθαι τὸ πρᾶγμα, ὥς οὐκ ἀπὸ
 64 σμικρᾶς αἰτίας τῆς φιλίας ἀμεληθείσης. Διὸ χαλεπώτατόν
 ἔστι φιλίας εὐρεῖν ἀληθεῖς παρὰ τοῖς περὶ τιμᾶς σπουδᾶ-
 ζουσι καὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα πράττουσι. Ποῦ γὰρ ἄν
 τις τὸν τῆς ἰδίας αὐτοῦ τιμῆς τὴν τοῦ φίλου εὖροι προαι-
 ρούμενον; Τί δέ; ἵνα ταῦτ' ἐάσω, ὥς βαρεῖται τοῖς πολλοῖς
 καὶ δυσχερεῖς εἶναι δοκοῦσιν αἱ τῶν ξυμφορῶν κοινωνίαι!
 ἅς οὐ ῥᾶδιον τοὺς ἀναδεξιμένους εὐρεῖν. Καίτοι δ' ὁρθῶς ὁ
 Ἐννιος·

Φίλος σαφῆς ἐν τοῖς ἀδήλοις δεικνύται·

ὅμως δὲ ταυτὶ τὰ δύο εὐμεταβόλους τε ὄντας καὶ ἀβεβαί-

§ 63. Ἦν δ' αἰσχρόν τινας εὖρωμεν ἡγουμένους πρὸ
 τῆς φιλίας τὰ χρήματα προτιμᾶν] «τίς ἂν αἰσχίων
 εἴη ταύτης δόξαι ἢ δοκεῖν χρή-
 ματα περὶ πλείονος ποιῆσθαι ἢ
 φίλους»; (Πλάτ. Κρίτ. σελ. 44,
 γ.). — ποῦ εὐρήσομεν τοὺς
 τὴν φιλίαν οὕτω τῶν τι-
 μῶν κτλ.] κατὰ τὴν γνωστὴν
 ῥῆσιν· «τὸν μὲν πλοῦτον ἐμίση-
 σαν πολλοί, τὴν δὲ δόξαν οὐδεὶς»
 πρὸβλ. καὶ τὸ τοῦ Ξεν. (Ἰερ. 7,

4.). «οὐδεμία ἀνθρωπίνη ἡδονὴ
 τοῦ θεοῦ ἐγγυτέρω δοκεῖ εἶναι
 ἢ ἡ περὶ τὰς τιμὰς εὐφροσύνη».
 — ἀσθενὴς γὰρ ἡ ἀνθρω-
 πεία φύσις ὥστε τῆς ἐξ-
 ουσίας καταφρονεῖν] πρὸβλ.
 τὸ τοῦ Εὐριπ. κακῶς εἰ-
 ρημένον ἐκεῖνο·

εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρή, τυραν-
 νίδος πέρι
 κάλλιστόν ἀδικεῖν· τᾶλλα δ'
 εὐσεβεῖν χρεὼν (Φοιν. 524).

§ 64. Διὸ χαλεπώτα-

cunia perspiciuntur quam sint leves; quidam autem, quos
 parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Sin e-
 runt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiae sor-
 didum existiment: ubi eos inveniēmus, qui honores, ma-
 gistratus, imperia, potestates, opes amicitiae non antepo-
 nant, ut, quum ex altera parte proposita hæc sint, ex al-
 tera ius amicitiae, non multo illa malint? Imbecilla enim
 est natura ad contemnendam potentiam; quam etiam si
 neglecta amicitia consecuti sint, obscuratum iri arbi-
 trantur, quia non sine magna causa neglecta amicitia sit.
 Itaque veræ amicitiae difficillime reperiuntur in iis, qui in
 honoribus reque publica versantur. Ubi enim istum in-
 venias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? hæc ut
 omittam, quam graves, quam difficiles plerisque videntur
 calamitatum societates! ad quas non est facile inventu
 qui descendat. Quamquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur;

tamen hæc duo levitatis et infirmitatis plerosque convin-

τόν ἐστι φιλίας εὐρεῖν ἀ-
 ληθεῖς παρὰ τοῖς περὶ τι-
 μὰς σπουδάζουσι κτλ.] πρὸβλ.
 τὸ τοῦ Εὐριπ. (Ἐκαβ. 254 κ. ἐξ.)

ἀχάριστον ὑμῶν σπέρμα, ὅσοι
 δημηγόρους
 ζηλοῦτε τιμὰς· μηδὲ γινώ-

σχοιθεῖ μοι

οἱ τοὺς φίλους βλάπτοντες οὐ
 φροντίζετε,

ἦν τοῖσι πολλοῖς· πρὸς χάριν
 λέγητέ τι.

— ὁ Ἐννιος] ἰδ. § 22.—φί-

λος σαφῆς ἐν τοῖς ἀδή-
 λοις δεικνύται] οὕτως Εὐ-
 रिπ. (Ἐκαβ. 1226).

ἐν τοῖς κακοῖς γὰρ ἀγαθοὶ σα-
 φέστατοι
 φίλοι· τὰ χρηστὰ δ' αὖθ' ἕκαστ'
 ἔχει φίλους.

καὶ (Μένανδ. ἀποσπ. 143). «χρυ-
 σὸς μὲν οἶδεν ἐξελέγχεσθαι πυρεῖ, ἢ
 δ' ἐν φίλοις εὖνοια καιρῶ κρίνεται»·
 πρὸβλ. καὶ τὸ τοῦ Σειράχ (6, 7).
 «εἰ κτᾶσαι φίλον, ἐν πειρασμῷ
 κτῆσαι αὐτόν, καὶ μὴ ταχὺ ἐμ-

ους ἐξελέγχει τοὺς πολλοὺς, ἤτοι αὐτοὺς εὐτυχοῦντας τῶν φίλων καταφρονεῖν, ἢ 'κείνους δυστυχοῦντας ἐγκαταλείπειν. Τὸν δὲ καθ' ἐκάτερα σπουδαῖον ἑαυτὸν καὶ βέβαιον καὶ μόνιμον ἐν τῇ φιλίᾳ παρεσχηκότα, τοῦτον ἐκ τοῦ σπανιωτάτου ἀνθρωπείου γένους καὶ σχεδόν τι θείου ἡγητέον.

65 ιη'. Ἔστι δ' ἀσφαλείας καὶ βεβαιότητος τῆς ἐν τῇ φιλίᾳ ἐπιζητούμενης ἡ πίστις ἔρεισμα· τὸ γὰρ ἄπιστον πᾶν καὶ ἀβέβαιον. Ἐπεὶ δὲ ἀπλοῦς θ' αἰρετέον καὶ κοινούς καὶ τοῖς αὐτοῖς ζυμπαθοῦντας, ἃ δὴ πάντα εἰς τὴν πιστότητα τείνει. Οὐ γὰρ οἶόν τε οὔτε φύσιν, πολλαπλὴν καὶ πολύστροφον εἶναι πιστήν, οὔτε μὴν τὸν τοῖς αὐτοῖς μὴ ζυμπαθοῦντα μηδὲ φύσει ὁμοδοξοῦντα πιστὸν εἶναι ἢ μόνιμον. Ἐπειτα πρὸς τοῦτοις μήθ' ὁ φιλῶν αὐτὸς φιλαίτιος ἔστω, μήτε ταῖς ὑπ' ἄλλων ἐπιφερομέναις τῷ φίλῳ αἰτίαις πιστευέτω, ὥς καὶ τούτων ἐπὶ τὴν βεβαιότητα ζυντεινόντων ἐκείνην, ἥς περὶ νῦν ἡμῖν ὁ λόγος. Οὕτω δ' ἄρα ἀληθεύει ὅπερ ἀρχόμενος εἵρηκα, ὅτι ἐν μόνοις τοῖς ἀγαθοῖς οἷα τε γενέσθαι φιλία. Ἀγαθοῦ γὰρ ἐστὶν ἀνδρὸς, ὃν καὶ σοφὸν ἂν ἔγωγ' εἴποιμι, ταυτὶ τὰ δύο ἐν τῇ φιλίᾳ τηρεῖν· πρῶτον μὲν μηδὲν εἶναι πλαστὸν ἢ προσποίητον· τὸ γὰρ ἀναφανδὸν καὶ μισεῖν γεν-

πιστεύσῃς αὐτῷ». — ἤτοι αὐτοὺς εὐτυχοῦντας τῶν φίλων καταφρονεῖν, ἢ 'κείνους δυστυχοῦντας ἐγκαταλείπειν] τὸ ἐναντίον τοῦ ἀληθοῦς φίλου, ὅς ἐαυτὸν τε πράττων εὖ τίθησιν εἰς μέσον, τοῦ δυστυχοῦς τε λαγχάνων οὐκ ἄχθεται» (Πλουτ. περὶ πολυφιλ. 3).

τὸν δὲ καθ' ἐκάτερα σπουδαῖον ἑαυτὸν... τοῦτον ἐκ τοῦ σπανιωτάτου κτλ.] διότι συνήθως «τὰ φίλων οὐδέν, ἢν τις δυστυχῇ» (Εὐριπ. Φαιν. 406). καὶ (Ἡρ. μαινομ. 561)· ἀφίλον... τὸ δυστυχές. § 65. Ἔστι δ' ἀσφαλείας... ἡ πίστις ἔρεισμα] «ἄφιλος γὰρ δὴ πᾶς ὁ γε ἄπιστος» (Πλατ. νόμ. 5, σελ. 730 γ). —

cunt, aut si in bonis rebus contemnunt aut in malis deserunt. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia praestiterit, hunc ex maxime raro genere hominum iudicare debemus et pæne divino.

XVIII. Firmamentum autem stabilitatis constantiae- 65 que est, eius, quam in amicitia quaerimus, fides; nihil est enim stabile, quod infidum est. Simplicem praeterea et communem et consentientem, id est qui rebus eisdem moveatur, eligi par est, quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium et tortuosum, neque vero qui non eisdem rebus movetur naturaque cōsentit, aut fidus aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur aut credat oblati, quæ pertinent omnia ad eam, quam iam dudum tracto, constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia: primum, ne quid fictum sit neve simulatum; aperte enim vel odisse magis ingenui est quam fronte occultare sententiam; deinde non solum ab aliquo adlatas criminationes repellere, sed ne

τὸ γὰρ ἄπιστον πᾶν καὶ ἀβέβαιον] πρβλ. τὸ τοῦ Εὐριπ. (Ἰφιγ. Αὐλ. στχ. 334)· νοῦς δὲ γ' οὐ βέβαιος ἄδικον κτήμα κοῦ σαφὲς φίλοις. — ἀπλοῦς θ' αἰρετέον] «ὁ γὰρ τοῦ φίλου τρόπος ὥςπερ ὁ τῆς ἀληθείας μῦθος ἀπλοῦς ἐστὶ κατ' Εὐριπίδην καὶ ἀφελῆς καὶ ἄπλαστος» (Πλουτ. πῶς... τὸν κόλ.

τοῦ φίλ. 21). — τὸ γὰρ ἀναφανδὸν καὶ μισεῖν γενναίου μᾶλλον ἐστὶν ἀνδρὸς ἢ περ τὰ νοούμενα ἀποκρύπτεσθαι] πρβλ. τὸ δημηρικόν· (Ἰλι. I, 312)· ἐχθρὸς γὰρ μοι κείνος ὁμῶς Ἀΐδαο πύλῃσιν, ὅς γ' ἕτερον μὲν κεύθῃ ἐνὶ φρεσίν, ἄλλο δὲ εἶπη.

- ναίου μάλλον ἐστὶν ἀνδρὸς ἢ περὶ τὰ νοούμενα ἀποκρύπτε-
σθαι· ἔπειτα μὴ μόνον τὰς αἰτίας ἀπωθεῖσθαι τὰς ὑπὸ τοῦ
ἐπιφερομένας, ἀλλὰ μηδ' αὐτὸν ἔχειν καχυπόπτως, ἀεὶ τι
66 τὸν φίλον παραβαίνειν οἰόμενον. Ἐπὶ δὲ τούτοις καὶ χάριν
προσῆκει τινὰ προσεῖναι τοῖς λόγοις καὶ τοῖς τρόποις, οὐ
σμικρὸν ὃν τῆς φιλίας ἡδυσμα. Τὸ δὲ σκυθρωπὸν καὶ ἡ περὶ
πάντ' αὐστηρότης ἔχει μὲν τι καὶ αὕτη σπουδαῖον καὶ ἐμ-
βριθές, ἀλλ' ἀνειμένην μάλλον εἶναι χρή τὴν φιλίαν καὶ ἐ-
λευθερωτέραν καὶ ἡδίω καὶ πρὸς πᾶσαν εὐπροσηγορίαν τε
καὶ εὐκολίαν προπετεστέραν.
- 67 ιθ'. Ἐπεισι δ' ἐνταῦθα ζητῆσαι χαλεπὸν ὑπὸ τι ζήτημα,
εἴπου ἄρα προτιμητέοι τῶν παλαιῶν οἱ νέοι τῆς φιλίας γε
ἄξιοι φίλοι, καθάπερ τῶν γεγηρακότων ἱππῶν τοὺς νεαροὺς
ἐστὶν ἔθος προτιμᾶν. Τοῦ γοῦν ἀνθρώπου ἀνάξιος ἀπορία·
οὐ γὰρ κόρον τῶν φιλιῶν ἐκτέον, ὥς περ τῶν ἄλλων πραγ-
μάτων· καὶ τὰς παλαιοτάτας φιλίας κατὰ τοὺς πολυχρο-
νίους τῶν οἴνων ἡδίστας εἶναι ἀνάγκη· κἀκεῖνο δ' ἀληθές
ἐστὶ τὸ τῆς παροιμίας, ὅτι πολλοὺς ἄλλων μεδίμνους ἅμ' ἐ-
68 δεστέον, ἵνα τὸ τῆς φιλίας ἔργον ἀποτελεσθῇ. Τῶν δὲ νέων
φιλιῶν, εἴ γε, καθάπερ αἱ οὐκ ἀπατηλαὶ τῶν βοτανῶν, ἐλ-
πίδας παρέχοντι καρποφορήσειν, καταφρονητέον μὲν οὐδὲ
τούτων, τὰς μέντοι παλαιὰς ἥ ἐστήκασιν τηρητέον· μεγίστη
γὰρ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ξυνηθείας ἐστὶν ἡ δύναμις. Οὐ μὴν

§ 66. Ἐπὶ δὲ τούτοις ἐν χάριτι, ἄλατι ἡρτυμένος. —
καὶ χάριν προσῆκει τινὰ ἀλλ' ἀνειμένην μάλλον
προσεῖναι τοῖς λόγοις... εἶναι χρή τὴν φιλίαν καὶ
οὐ σμικρὸν ὃν τῆς φιλίας ἐλευθερωτέραν κτλ.] «τὸ
ἡδυσμα] οὕτω καὶ ὁ Ἀπόστολος
παραίνει τοῖς πιστοῖς (Κολοσ.
4, 6). «ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε
ἐνθα ἀνωτέρω 2.).

ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existi-
mantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas 66
quædam oportet sermonum atque morum, haud quaquam
mediocre condimentum amicitiae. Tristitia autem et in
omni re severitas habet illa quidem gravitatem, sed ami-
citia remissior esse debet et liberior et dulcior et ad om-
nem comitatem facilitatemque proclivior.

XIX. Exsistit autem hoc loco quædam quæstio subdif- 67
ficilis: num quando amici novi, digni amicitia, veteribus
sint antepponendi, ut equis vetulis teneros anteponere so-
lemus. Indigna homine dubitatio! Non enim debent esse
amicitiarum, sicut aliarum rerum, satietates; veterrima
quæque, ut ea vina quæ vetustatem ferunt, esse debent
suavissima, verumque illud est, quod dicitur, multos
modios salis simul edendos esse, ut amicitiae munus ex-
pletum sit. Novitates autem si spem adferunt, ut tam- 68
quam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt
illæ quidem repudiandæ, vetustas tamen suo loco conser-

§ 67. Κατὰ τοὺς πολυ-
χρονίους τῶν οἴνων] οὕτω
καὶ ὁ Σειράχ (9, 10). «μὴ ἐγ-
καταλίπης φίλον ἀρχαῖον· ὁ γὰρ
πρόσφατος οὐκ ἔστιν ἔριστος αὐτῷ·
οἶνος νέος φίλος νέος· ἐὰν παλαιω-
θῇ, μετ' εὐφροσύνης πίεσαι αὐ-
τόν». — κἀκεῖνο δ' ἀληθές
ἐστὶ τὸ τῆς παροιμίας,
ὅτι πολλοὺς ἄλλων μεδίμνους
ἅμ' ἐδεστέον, ἵνα τὸ τῆς
φιλίας ἔργον ἀποτελε-
σθῇ] πρὸς τὸ τοῦ Ἀριστοτ.

(Νικ. 8, 3, 3). «ἔτι δὲ προσδεῖ-
ται (ἡ ἀληθὴς φιλία) χρόνου καὶ
συνηθείας· κατὰ τὴν παροιμίαν
γὰρ οὐκ ἔστιν εἰδῆσαι ἀλλήλους
πρὶν τοὺς λεγομένους ἄλλας συν-
ανελῶσαι». καὶ Πλουτ. (περὶ
πολυφιλ. 3). «τὸν φίλον ἡμεῖς μό-
νον μὲν οὐκ ἀξιούμεν εἶναι, μετ'
ἄλλων δὲ τηλύγετός τις καὶ ὀψί-
γονος ἔστω, τὸν θρυλούμενον ἐκεῖ-
νον χρόνον τῶν ἄλλων συγκατεδη-
δοκῶς μεδίμνον».

ἀλλὰ καὶ τῶν ἵππων ὧν ἄρτι ἐπεμνήσθην τίς ἐκὼν, ἣν γε μηδὲν κωλύη, τῷ ἀδαμάστῳ καὶ νέῳ χρῆσθαι μᾶλλον αἰρήσεται ἢ ὧπερ εἴθισται; Οὐ μόνον δὲ περὶ τὰ ζῷα, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ ἄψυχα τὴν τῆς ξυνηθείας ἴδοι τις ἂν δύναμιν, ὅπου γε καὶ ὀρεινοῖς οὔσι καὶ ὑλώδεσι τερπόμεθα τοῖς τόποις, ἐν οἷς ἐπὶ πλεῖστον διετρίψαμεν.

- 69 Ἀλλὰ μὴν μέγιστον ἐν τῇ φιλίᾳ ἐστὶ τὸ ἴσον ἑαυτὸν τοῖς ἥττοσι παρέχειν. Εἰσὶ γάρ τινες πολλάκις ἐν τοῖς φίλοις ὑπερέχοντες, οἷος ἦν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ξυλλόγῳ Σκιπίων. Ἀλλ' οὐποτ' ἐκεῖνος Φίλου καὶ Ρουπιλίου καὶ Μουμμίου προέκρινεν ἑαυτόν, οὐδὲ τῶν ἀπὸ ἐλαττόνων γε τάξεων ὄντων φίλων. Κόιντον δὲ Μάξιμον τὸν ἀδελφόν, ἄριστον μὲν δήπου ἄνδρα, οὐδαμῶς μέντοι οἱ ἴσον, ἅτε τῇ ἡλικίᾳ ὄντα πρεσβύτερον ὥσπερ ἐκρίνω ἑαυτοῦ ἐτίμα, καὶ τοὺς αὐτοῦ πάντας ἐπιφανεστέρους εἶναι δι' ἑαυτοῦ ἐβούλετο. 70 Ὁ δὲ πάντας χρῆ ποιεῖν καὶ μιμεῖσθαι, καὶ τοὺς ἀρετῇ τι καὶ εὐφυίᾳ καὶ εὐδαιμονίᾳ ὑπερέχοντας μεταδιδόναι τε τούτων τοῖς σφετέροις καὶ τοῖς ἐγγυτάτω γένει ἐπικοινωνεῖν· οἱ δὲ γονέων γεγονότες ταπεινῶν, καὶ ξυγγενεῖς κεκτημένοι ἦτοι ταῖς ψυχαῖς ἀθυρότερον ἢ τῇ τύχῃ ἀσθενέστερον ἔχοντας, τούτων τὰς δυνάμεις αὐξανόντων καὶ τιμὴν αὐτοῖς καὶ ἀξίωμα κατασκευάζόντων, καθάπερ ἐν τοῖς μύθοις οἱ χρόνον

§ 68. Ὅπου γε καὶ ὀρεινοῖς οὔσι κτλ.] οὕτως ὁ Τηλέμαχος (Ὀδυσ. δ, 606) τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, τὴν τραχεῖαν Ἰθάκην, ὀνομάζει μᾶλλον ἐπέραστον· ἐν δ' Ἰθάκῃ οὗτ' ἄρ' ὁρόμοι εὐρέες οὔτε τι λειμῶν· αἰγίβοτος καὶ μᾶλλον ἐπήρατος ἵπποβότοιο·

§ 69. Ἀλλὰ μὴν μέγιστον ἐν τῇ φιλίᾳ ἐστὶ τὸ ἴσον ἑαυτὸν τοῖς ἥττοσι παρέχειν] πρβλ. Εὐριπ. (Φοιν. 538)· . . . κεῖνα κάλλιον, ἰσότητα τιμᾶν, ἢ φίλους ἀεὶ φίλοις πόλεις τε πόλεσι συμμάχους τε συμμάχους συνδεῖ· . . .

vanda; maxima est enim vis vetustatis et consuetudinis. Quin etiam in ipso equo, cuius modo feci mentionem, si nulla res impediat, nemo est quin eo quo consuevit libentius utatur quam intractato et novo. Nec vero in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanima, consuetudo valet, quum locis ipsis delectemur, montuosis etiam et silvestribus, in quibus diutius commorati sumus.

Sed maximum est in amicitia parem esse inferiori. 69 Sæpe enim excellentiæ quædam sunt, qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Numquam se ille Philo, numquam Rupilio, numquam Mummio anteposuit, numquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum omnino, sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate tamquam superiorem colebat, suosque omnes per se esse ampliores volebat. Quod faciendum imitandumque est omnibus, ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, imper- 70 tiant ea suis communicentque cum proximis; ut, si pa-

καὶ Ἀριστοτ. (αὐτόθ. 8, 8, 5)· πρῶτον ἴδ. § §. 14. 37· ὁ δὲ «οὕτω δ' ἂν καὶ οἱ ἄνθρωποι μάλιστα εἴεν φίλοι· ἰσάζοντο γάρ· ἡ δὲ ἰσότης καὶ ὁμοιότης φιλότης»· ὁ δὲ ἀπόστολος (Φιλιπ. 2, 3) ἔτι μᾶλλον προβαίνει, ὡς ἀπαίτησιν τῆς ἀγάπης προβάλλει τοῖς πιστοῖς νὰ θεωρῶσιν ἀλλήλους κρείττους ἑαυτῶν· «μηδὲν κατὰ ἐριθείαν ἢ κενοδοξίαν, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν»· — Φίλου καὶ Ρουπιλίου καὶ Μουμμίου] περὶ μὲν τῶν δύο πρῶτον ἴδ. § §. 14. 37· ὁ δὲ τρίτος Σπόριος Μούμμιος (§ 101) ἦν στωϊκὸς φιλόσοφος, ἀδελφὸς Λευκίου Μουμμίου τοῦ Ἀγαθικοῦ τοῦ ἐκπορθήσαντος (τῷ 146) τὴν Κόρινθον, καὶ εἷς τῶν φιλτάτων τοῦ Σκιπίωνος. — Κόιντον δὲ Μάξιμον τὸν ἀδελφόν] Κόιντος Φάβιος Μάξιμος Αἰμιλιανὸς· ὁ πρεσβύτατος τῶν υἱῶν τοῦ Παύλου (ἴδ. § 9), καὶ ἀπὸ τοῦ 145 ὕπατος μετὰ τοῦ Λευκίου Ὀστίλίου Μαρκίνου (§ 96).

τινὰ διὰ γένους καὶ αἵματος ἄγνοιαν ἐν τῇ τῶν οἰκετῶν γεγονότες τάξει, ἐπειδὴν ποτε γνωσθῶσι, καὶ ἦντε θεῶν ἦντε βασιλέων παῖδες ὄντες εὐρεθῶσιν, ὅμως οὐ παύονται ἀγαπῶντες τοὺς ποιμένους, οὓς ἔτη πόλλ' ἤδη πατέρας ἔγνηντο. Ὁ πολλῶ δὴ μᾶλλον περὶ τοὺς ἀληθινοὺς καὶ σαρφεῖς πατέρας ποιητέον· τὴν γὰρ εὐφύαν καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ὑπεροχὴν πᾶσαν τότε μάλιστα καρποῦνται ἄνθρωποι, ὅταν τοῖς ἐγγυτάτῳ οὖσιν εἰσφέρωσιν.

- 71 κ'. Ὡς περ δ' οὖν τοὺς ἐν τοῖς φίλοις καὶ οἰκείοις κρείττους ἐξισοῦσθαι χρὴ τοῖς ἐλάττοσιν, οὕτω καὶ τοὺς ἐλάττους μὴδὲν ἄχθεσθαι εἰ τῶν οἰκείων εἴτ' εὐφύει εἴτε τύχη εἴτ' ἀξιώματι ἡττῶνται. Ἀλλὰ μέντοι αὐτῶν οἱ πλείους αἰεὶ τι μέμφονται ἢ καὶ ὀνειδίζουσι, μάλιστα δὲ εἴπερ ἔχειν οἴονται ὃ ἂν προθύμως σφίσι καὶ φιλίως καὶ μετὰ μόχθου πεπραγμένον ἐπιδείξωνται. Μισητοὶ γοῦν οἱ τὰς εὐεργεσίας ὀνειδίζοντες, ὧν μεμνησθαι μὲν δεῖ τοὺς τυχόντας, ὑπομιμνήσκειν δ' οὐδ' αὖτως τοὺς εὖ ποιοῦντας. 72 Τοιγάρτοι προσήκει τοῖς ἐν τῇ φιλίᾳ κρείττοσιν, ὥς περ ἑαυτοὺς ταπεινοῦν, οὕτω καὶ τοὺς ἡττωμένους τινὰ τρόπον ἐξαίρειν· εἰσὶ γὰρ οἱ ὀχληρὰς ἀπεργάζονται τὰς φιλίας καταφρονεῖσθαι σφᾶς οἰόμενοι· τοῦτο δὲ που μάλιστα ἂν τις ἴδοι πάσχοντας τοὺς καὶ καταφρονητέους σφᾶς ἡγουμένους, οὓς τῆς δόξης ταύτης λόγοις τε καὶ ἔργοις κουφιστέον. 73 Τοσοῦτον δ' ἐκάστῳ δοτέον, ὅσον ἂν αὐτὸς τε δύνηται ὁ διδούς, κἀκεῖνος ἱκανὸς ἢ φέρειν ὁ φιλούμενος καὶ λαμβάνων· οὔτε γὰρ, κἂν πάνυ τις ὑπερέχη, τοὺς αὐτοῦ πάντας οἶός τε εἰς τὰς μεγίστας προ-

§ 71. Μισητοὶ γοῦν οἱ Δημ. (περὶ στεφ. 269)· «τὸ τὰς τὰς εὐεργεσίας ὀνειδίζοντες ὧν κτλ.» πρὸς τὸ τοῦ λέγειν μικροῦ δεῖν ὁμοίον ἐστὶν τῷ

rentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo vel fortuna, eorum augeant opes eisque honori sint et dignitati: ut in fabulis, qui aliquamdiu propter ignorationem stirpis et generis in famulatu fuerint, quum cogniti sunt, et aut deorum aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod est multo profecto magis in veris patribus certisque faciundum; fructus enim ingenii et virtutis omnisque præstantiæ tum maximus capitur, quum in proximum quemque confertur.

XX. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiae coniunctionisque 71 necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores non dolere se a suis aut ingenio aut fortuna aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid aut etiam exprobrant, eoque magis, si habere se putant quod officiose et amice et cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum officia exprobrantium, quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare qui contulit. Quam ob rem ut ii, qui superiores sunt, sub- 72 mittere se debent in amicitia, sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam qui molestas amicitias faciunt, quum ipsi se contemni putant: quod non fere contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur,

ὀνειδίζειν»· καὶ Πλουτ. (πῶς ἂν (Ἰάκ. 1,5) περὶ τοῦ Θεοῦ· «εἰ δέ τις διακρ. τὸν κολ. τοῦ φιλ. § 22)· τις λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἀπλῶς «πᾶσα ὀνειδίζομένη χάρις ἐπαχθῆς καὶ ἄχαρις καὶ οὐκ ἀνεκτὴ»· καὶ μὴ ὀνειδίζοντος»· τὸ ἐναντίον λέγεται ἐν τῇ γραφῇ

ἀγειν τιμὰς, ὥσπερ οὐδὲ Σκιπίων, Πόπλιον Ρουπίλιον ὕπα-
τον ἀποδείξαι δυνηθεῖς, τὸν ἐκείνου ἀδελφὸν Λεύκιον οὐκ ἐ-
δυνάσθη· καὶν δέ τις ὁτιοῦν τοῖς ἄλλοις δυνατὸς ἢ περιποιῇ-
74 σαι, ὅμως τὸ τούτων σκεπτέον, ὅ,τι φέρειν εἰσὶν ἱκανοί. Ὁ-
λως δὲ κριτέον τὰς φιλίας μετὰ ἐπερρωμένην τε καὶ καθε-
στηκυῖαν τὴν φύσιν καὶ τὴν ἡλικίαν, οὐδ' ἀνάγκη τοὺς ἐν τῇ
πρώτῃ ἡλικίᾳ περὶ τὸ θηρᾶν καὶ σφαιρίζειν ἐσπουδακότας οἰ-
κειοὺς ἔχειν οὓς τινὰς περὶ ταῦτά τότε σπουδάζοντας ἐφι-
λησαν· κατὰ γὰρ τοῦτον τὸν λόγον αἱ τιθῆναι καὶ οἱ παι-
δαγωγοὶ παλαιότεροι ὄντες καὶ δικαιότεροι ἔσονται πλεί-
στης εὐνοίας τυχεῖν· καίτοι γε οὐδὲ τούτων ἀμελητέον, οὐ
μέντοι κατὰ τὸν αὐτόν, ἀλλὰ καθ' ἕτερον λόγον· εἰ δὲ μή
γε, μονίμους παραμένειν τὰς φιλίας ἀδύνατον· ἀνομοίοις
γὰρ ἤθεσιν εἰκὸς ἀνομοίους ἐπεσθαι σπουδὰς· τὸ δὲ τούτων
ἀνόμοιον διαλύει τὰς φιλίας. Οὐδὲ γὰρ δι' ἄλλο τι τοὺς
χρηστοὺς καὶ πονηροὺς φίλους ἀλλήλοις γενέσθαι ἀδύνατον,
ἢ διὰ τὸ ὡς μεγίστην ἐν αὐτοῖς εἶναι τῶν ἡθῶν καὶ τῶν προ-
75 αἰρέσεων τὴν διαφοράν. Κάκεινο δ' ὀρθῶς ἄν τις περὶ τῶν φι-
λιῶν παραγγείλῃ, μηδένα ὑπὸ ἀκράτου εὐνοίας, ὥσπερ
πλειστάκις ἔμβοινα εἴωθε, ἐμποδῶν τοῖς φίλοις γίγνεσθαι
μεγάλων ἀγαθῶν. Οὐδὲ γὰρ ἄν, ἔν' ἐπὶ τὸν μῦθον αὖθις ἐ-
πανίω, Νεοπτόλεμος τὴν Τροίαν ἐλεῖν ἐδύνατο, Λυκομήδους

§ 74. «οὐδὲ γὰρ δι' ἄλλο Πλουτ' (περὶ πολυφιλ· 8)· «πῶς
τι τοὺς χρηστοὺς καὶ πο- οἶδ' ὅν τε φιλίαν ἤθεσι διαφόροις ἐγ-
νηροὺς. . . ἀδύνατον κτλ.] γενέσθαι καὶ πάθειν ἀνομοίοις καὶ
«οὐδ' ἂν τοῖς χρηστοῖς οἱ πονηροὶ βίαις ἐτέρως προαιρέσεως ἔχουσιν»;
ποτε συναρμόσειαν εἰς φιλίαν· πῶς § 75. «μηδένα ὑπὸ . . . ἐμ-
γὰρ οἱ τὰ πονηρὰ ποιοῦντες τοῖς δὲ τῶν τοῖς φίλοις γίγνεσθαι
τὰ τοιαῦτα μισοῦσι φίλοι γένοιντ' μεγάλων ἀγαθῶν] διότι
ἄν» (Ξεν· ἀπομ 2, 6, 20); καὶ κατὰ τὸ κοινὸν λόγιον· «φίλος ἐπι-

qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere le-
vandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum, primum 73
quantum ipse efficere possis, deinde etiam quantum ille,
quem diligas atque adiuves, sustinere. Non enim neque
tu possis, quamvis licet excellas, omnes tuos ad honores
amplissimos perducere, ut Scipio P. Rupilium potuit con-
sulem efficere, fratrem eius Lucium non potuit; quod si
etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est
tamen quid ille possit sustinere. Omnino amicitiae cor- 74
roboratis iam confirmatisque et ingeniis et ætatibus
iudicandæ sunt, nec, si qui ineunte ætate venandi aut
pilæ studiosi fuerunt, eos habere necessarios, quos tum
eodem studio præditos dilexerunt. Isto enim modo nutri-
ces et pædagogi iure vestatis plurimum benevolentiae po-
stulabunt; qui negligendi quidem non sunt, sed alio quo-
dam modo. Aliter amicitiae stabiles permanere non pos-
sunt. Disparēs enim mores disparia studia sequuntur,
quorum dissimilitudo dissociat amicitias; nec ob aliam
causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse
non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxi-
ma potest esse, morum studiorumque distantia. Recte e- 75
tiam præcipi potest in amicitiiis, ne intemperata quædam
benevolentia, quod persæpe fit, impediat magnas utilita-
tes amicorum. Nec enim, ut ad fabulas redeam, Troiam

ζήμιος ἐγθρὸς ἀποκαλεῖται». — Σχύρου· ἐπειδὴ δὲ κατὰ τινὰ
Νεοπτόλεμος] πρότερον Πύρ- χρησμὸν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κά-
ρος λεγόμενος, υἱὸς τοῦ Ἀχιλλέως ταληφθῇ ἄνευ αὐτοῦ ἡ Τροία, μετ-
καὶ τῆς Δηϊδαμείας, ἀνατρεφόμενος επέμψατο αὐτὸν ὁ Ὀδυσσεύς, καὶ
παρὰ τῷ Λυκομήδει βασιλεῖ τῆς οὕτως ἐάλω ἡ πόλις.

ἀκούων, ὑφ' ᾧ ἐτέθραπτο, μετὰ πολλῶν δακρύων ἢ μὴ ἰέναι
κωλύοντος· καὶ μέγιστα δὲ πολλάκις ἐμπίπτουσιν ὠφέ-
λειαι, ἀποχωρεῖν ἀναγκάζουσαι τῶν φίλων· ὁ οὖν ταύτας,
ἐπειδὴ οὐ ῥηδίως φέρει τὸν πόθον, ἐμποδίσαι θέλων ἀσθε-
νὴς τ' ἐστὶ καὶ μαλθακός, καὶ αὐτὸ γε τοῦτο οὐ πάνυ περὶ
76 τὴν φιλίαν δίκαιος. Ἐν πᾶσι τοίνυν σκεπτέον τί τε τοὺς
φίλους αἰτήσομεν καὶ τίνων αὐτοῖς τυγχάνειν ἡμῶν ξυγγω-
ρήσομεν.

κα'. Ἐνὶ δ' ὅτε καὶ ξυμφορὰ τις ἔστιν ἄφουκτος ἐς τὴν
τῶν φιλιῶν διάλυσιν· ἥδη γὰρ ἡμῖν ἀπὸ τῆς τῶν σοφῶν οἰ-
κειότητος εἰς τὰς κοινὰς ὁ λόγος καταπίπτει φιλίας. Πολ-
λάκις γὰρ φίλων κακίαι τότε μὲν πρὸς αὐτοὺς ἐκκαίονται
τοὺς φίλους, τότε δὲ πρὸς ἄλλοτρίους, ὧν μέντοι καὶ τούτων
ἡ ἀτιμία τοὺς φίλους κατακλύζει. Τὰς οὖν τοιαύτας φιλίας
κατὰ μικρὸν τὰς ξυνουσίας χαλῶντας ἀποτριπτέον, καί, κα-
θάπερ Κάτωνος ἤκουσα λέγοντος, ἀναλυτέον μᾶλλον ἢ διχ-
σχιστέον, εἰ μὴ τις πάνυ ἀφόρητος ἐκρήγναιτο ἀδικία, ὥστε
μήτ' ὀρθὸν εἶναι μήτε καλόν, μηδὲ μὴν δυνατὸν μὴ οὐ παρα-
77 χρῆμα ἄλλοτριουῖσθαι τοῖς φίλοις καὶ διαζεύγυσθαι. Ἦν
δὲ τῶν ἡθῶν ἢ τῶν προαιρέσεων, οἷα δὴ φιλεῖ συμβαίνειν,
μεταβολὴ τις γένηται, ἢ διαφωνία εἰς τὰς πολιτικὰς ἐπιγέ-
νηται μερίδας (ἥδη γὰρ μοι, ὡς ἔφθην εἰπὼν, οὐ περὶ τῆς
τῶν σοφῶν φιλίας, ἀλλὰ περὶ τῶν κοινῶν ὁ λόγος), ἐὰν τοί-
νυν τοιοῦτο γένηται τι, φυλακτέον ὥστε μὴ πρὸς τῷ ἀποθέ-
σθαι τὰς φιλίας καὶ ἔχθρας ἀνελέσθαι· οὐδὲν γὰρ ἐστὶν αἰ-
σχίον τοῦ μάχεσθαι ὅτῳ τις οἰκείως ξυνεγένετο. Ἐξέστη γάρ,
ἴστε, τῆς φιλίας καὶ ἡλλοτρίωται Σκιπίων ἐμοῦ μὲν ἕνεκα

§ 76. Τοτὲ δὲ πρὸς ἄλλο- των ἡ ἀτιμία τοὺς φίλους
τρίους, ὧν μέντοι καὶ τού- κατακλύζει] κατὰ τὸ ἴσο-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem
erat educatus, multis cum lacrimis iter suum impedi-
tem audire voluisset; et sæpe incidunt magnæ res, ut dis-
cedendum sit ab amicis; quas qui impedire vult, quod
desiderium non facile ferat, is et infirmus est mollisque
natura, et ob eam ipsam causam in amicitia parum iustus.
Atque in omni re considerandum est et quid postules ab 76
amico et quid patiari a te impetrari.

XXI. Est etiam quædam calamitas in amicitis dimit-
tendis non numquam necessaria; iam enim a sapientium
familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra dela-
bitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos ami-
cos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundet
infamia. Tales igitur amicitiae sunt remissione usus elu-
endæ, et, ut Catonem dicere audivi, dissuendæ magis quam
discindendæ, nisi quædam admodum intolerabilis iniuria
exarserit, ut neque rectum neque honestum sit nec fieri
possit ut non statim alienatio disiunctioque faciunda sit.
Sin autem aut morum aut studiorum commutatio quæ- 77
dam, ut fieri solet, facta erit, aut in rei publicæ partibus
dissensio intercesserit (loquor enim iam, ut paullo ante
dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitis),
cavendum erit ne non solum amicitiae depositæ, sed eti-
am inimicitiae susceptæ videantur. Nihil enim turpius
quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris.
Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat, ut

κράτους (πρὸς Δημόν. § 37) πα- ηγόρει· δόξεις γὰρ καὶ αὐτὸς τοι-
ράγγεσμα· «μηδενὶ πονηρῷ πράγ- αὐτὰ πράττειν, εἰ ἂν τοῖς ἄλλοις
ματι μὴτε παρίστατο μὴτε συν- πράττουσι βοηθῆς».

Κοίντῳ Πομπηίῳ, διὰ δὲ τὸ διαφωνεῖν ἐς τὰ πολιτικά τῷ
 ἡμετέρῳ ξυνάρχοντι Μετέλλῳ· ἀλλὰ περὶ ἑκάτερα σπου-
 78 δαίως τ' ἐγένετο καὶ μέτριος, οὐδέ τι ἄχθος καὶ πικρίαν
 ἐνεδείξατο. Διόπερ μάλιστα μὲν ἐπιμελητέον, ὅπως μήποτε
 διαφωνήσουσιν οἱ φίλοι καὶ στασιάζουσιν, ἣν μέντοι γένη-
 ταί τι τοιοῦτον, ὅπως ἀποσβῆναι μᾶλλον ἢ ἀποπνιγῆναι δό-
 ξουσιν αἱ φιλίας. Καὶ φυλακτέον δὲ ὥστε μὴ εἰς ἔχθρας χα-
 λεπὰς μεταβάλλειν τὰς φιλίας, ἐξ οὗ λοιδορίαι γίνονται
 καὶ κακολογίαι καὶ ὕβρεις, ἀλλὰ φορητὰς οὔσας φέρειν, καὶ
 ταυτηνὴ τὴν τιμὴν ταῖς παλαιαῖς φιλίαις ἀπονέμειν, τὸν
 ἀδικοῦντα ἐν αἰτίᾳ εἶναι, μὴ τὸν ἀδικούμενον.

Μία δ' ὡς ἔπος εἰπεῖν ἀπασῶν τῶν κακιῶν τούτων καὶ
 79 δυσχερειῶν ἐστὶ φυλακὴ καὶ πρόνοια, τὸ μήτε ταχέως πάνυ
 μήτε τοὺς ἀναξίους ἄρξασθαι φιλεῖν. Ἀξιοὶ δὲ φιλίας εἰσὶν,
 οἷς αὐτοῖς ἐνεστί δι' ὃ ἂν ἀγαπῶνται. Σπάνιοί γε μὴν οἱ
 τοιοῦτοι· ἀλλὰ γὰρ τὰ κάλλιστα πάντα σπάνια, καὶ οὐδὲν
 ἐστὶ χαλεπώτερον ἢ τι εὑρεῖν ἐν τῷ αὐτοῦ γένει πάντη τέ-
 λεον ὄν. Οἱ δὲ πολλοὶ οὐτ' ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασιν
 οὐδὲν ἀγαθὸν πλὴν ἢ τὸ χρήσιμον ἴσασι, καὶ φίλους ἐκείνους
 μάλιστα ὥσπερ θρέμμαθ' αἰροῦνται, οὓς ἂν μέγιστα καρπώ-
 80 σεσθαι ἐλπίδας ἔχωσιν. Οὕτω δ' ἄρα τῆς καλλίστης ἐκείνης
 καὶ φυσικωτάτης στεροῦνται φιλίας, τῆς καθ' αὐτὴν τε καὶ

§ 77. Κοίντῳ Πομπηίῳ
 ... Μετέλλῳ] ὁ μὲν πρῶτος ἦν
 πάππος τοῦ ἐν § 2 μνημονευθέντος
 Πομπηίου· καὶ ἐν ᾧ πρότερον ὑπο-
 εσχέθη τῷ Σκιπίωνι ὅτι θὰ ὑπο-
 στηρίξῃ τὸν Λαίλιον εἰς τὴν ὑπα-
 πείαν τοῦ 141 π. Χ., ὕστερον ἄθε-
 τήσας τὴν ὑπόσχεσιν ὑπεσπείριζεν

ἑαυτὸν καὶ ἐπέτυχεν· ὁ δὲ δεύτερος
 Κοίντος Καικίλιος Μέτελλος, Μα-
 κεδονικὸς ἐπονομασθεὶς ὡς νι-
 κήσας (τῷ 148) τὸν σφετεριστὴν
 τοῦ μακεδονικοῦ θρόνου Ἀνδρίσκον,
 ἐγένετο ὑπάτος τῷ 143. ἦτο δὲ
 καὶ οὗτος ἀπὸ τοῦ συλλόγου τῶν
 οἰωνοσκόπων καὶ τῶν ἀντιπολι-

scitis, Scipio; propter dissensionem autem, quæ erat in
 re publica, alienatus est a collega nostro Metello: utrum-
 que egit graviter ac temperate et offensione animi non
 acerba. Quam ob rem primum danda opera est ne qua 78
 amicorum discidia fiant; sin tale aliquid evenerit, ut ex-
 tinctæ potius amicitiae quam oppressæ esse videantur.
 Cavendum vero ne etiam in graves inimicitias convertant
 se amicitiae, ex quibus iurgia, maledicta, contumeliae gi-
 gnuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferundæ sunt,
 et hic honos veteri amicitiae tribuendus, ut is in culpa sit
 qui faciat, non qui patiat iniuriam.

Omnino omnium horum vitiorum atque incommodo-
 rum una cautio est atque una provisio, ut ne nimis cito
 diligere incipiant neve non dignos. Digni autem sunt a- 79
 micitia quibus in ipsis inest causa cur diligentur. Rarum
 genus! et quidem omnia præclara rara, nec quidquam
 difficilior quam reperire quod sit omni ex parte in suo
 genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis
 quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit, et a-
 micos tamquam pecudes eos potissimum diligunt, ex qui-

τευομένων τοῦ Σκιπίωνος.

§ 78. ὥστε μὴ εἰς ἔχθρας
 χαλεπὰς μεταβάλλειν τὰς
 φιλίας, ἐξ οὗ λοιδορίαι
 γίνονται κτλ.] πρβλ. τὸ τοῦ
 Εὐριπ. (Μηδ. 517).

δεινὴ τις ὀργὴ καὶ δυσίατος
 πέλει

ὅταν φίλοι φίλοις συμβάλωσ'
 ἔρην. —
 μήτε ταχέως πάνυ μήτε

τοὺς ἀναξίους ἄρξασθαι
 φιλεῖν] «βραδέως μὲν φίλος γί-
 γνου, γενόμενος δὲ πειρῶ διαμέ-
 νειν» (Ἰσοκρ. πρὸς Δημ. § 24).
 καὶ «φίλους μὴ ταχὺ κτῶ· οὓς δ'
 ἂν κτήσῃ, μὴ ἀποδοκίμαζε» (Σό-
 λων παρὰ Διογ. Λαερ. 1, 60). —
 ἀλλὰ γὰρ τὰ κάλλιστα
 πάντα σπάνια] Ἀριστ. (αὐ-
 τόθ. 2, 9). «ὅπερ ἐστὶ τὸ εὖ, καὶ
 σπάνιον καὶ ἐπαινετὸν καὶ καλόν».

δι' ἐαυτὴν ποθεινῆς, οὐδ' αὐτοὶ ἐαυτοῖς παρὰδειγμα τούτου γίνονται, ποῖα τις καὶ πόση αὕτη τῆς φιλίας ἡ δύναμις. Αὐτὸς γὰρ ἕκαστος φιλεῖ ἐαυτὸν οὐχ ὡς μισθὸν ἐαυτὸν τῆς αὐτοῦ φιλίας ἀπαιτήσων, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἕκαστος προσφι-
 81 λῆς ἐστὶν αὐτῷ. ὃ ἐὰν μὴ ταύτὸν ἐν τῇ φιλίᾳ γένηται, οὐδέποτ' ἔσται φίλον εὐρεῖν ἀληθῆ· ὁ γὰρ ἀληθοῦς φίλος ἑτε-
 ρός ἐστιν αὐτός. Εἰ δὲ τὰ ζῶα πάντα, τὰ τε πετεινὰ καὶ τὰ θαλάττια καὶ τὰ χερσαῖα ἐαυτὰ τε φαίνεται φιλοῦντα, πᾶ-
 σιν ὃν ζύμφυτον τοῦτο, καὶ ἕτερα ὁμογενῇ σφίσι ἐπιζητοῦν-
 τα καὶ προσκολλᾶσθαι αὐτοῖς ἐπιθυμοῦντα, πόθω γέ τινα καὶ ὁμοιότητι τοῦ τῶν ἀνθρώπων ἔρωτος, πόσῳ δὲ μᾶλλον τᾷ ἀνθρώπῳ τοῦτο πέφυκεν, ὃς ἐαυτὸν τε φιλεῖ καὶ ἕτερον ἀ-
 ναζητεῖ, ἵνα τῇ αὐτοῦ τὴν ἐκείνου συμμίξας ψυχῇ μίαν που ἐξ ἀμφοῖν ἀπεργάσῃται;

82 κβ'. Ἀλλὰ γὰρ διαστρόφως οἱ πολλοί, ἵνα μὴ ἀναισχύν-
 τως εἴπω, τοιούτους εἶναι σφίσι βούλονται φίλους, οἷοί περ αὐτοί γε οὐχ οἷοί τε εἶναι, καὶ ὧν αὐτοὶ τοῖς φίλοις οὐ δι-
 δόασιν, τούτων τυχεῖν παρ' ἐκείνων ἐπιθυμοῦσι. Χρὴ δ' ἐκά-
 στῳ αὐτῷ πρώτῳ ἀγαθῷ εἶναι ἀνδρί, καὶ τόθ' ὁμοιον οἷ τὸν ἕτερον ζητεῖν. Ἐν δὲ τοιούτοις ἀνδράσιν ἔστι βέβαιον εἶναι τὴν φιλ' ἂν καὶ μόνιμον, ὅταν οἱ εὖνοιαν ἀλλήλοις ξυνάψαν-
 τες κρατῶσι μὲν ὧν περ ἄλλοι δουλεύουσιν ἐπιθυμιῶν, χαί-
 ρωσι δὲ τῇ ἐπιεικείᾳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ, ἀναδέχωνται δ' ἄ-

§ 80. Ὁ γὰρ ἀληθοῦς φί-
 λος ἑτερός ἐστὶν αὐτός] Ἀριστοτ. (αὐτόθ. 9, 9, 10). «ἕ-
 τερος αὐτός ὁ φίλος ἐστίν».

§ 81. ἵνα τῇ αὐτοῦ τὴν
 ἐκείνου συμμίξας ψυχῇ
 μίαν που ἐξ ἀμφοῖν ἀπερ-
 γάσῃται] πρβλ. τὸ τοῦ Γρηγ.

Ναζιανζ. (εἰς ἐαυτόν).

«τὰ πάντα μὲν δὴ κοινὰ καὶ
 ψυχῇ μίαν
 δυοῖν δέουσιν σωμάτων διάστα-
 σιν».

ἔτι δὲ καὶ τὸ τῆς Γραφῆς περὶ τῶν
 συζύγων (Γεν. 2, 24). «ἐνέκεν
 τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν

bus sperant se maximum fructum esse capturos. Ita pul- 80
 cherrima illa et maxime naturali carent amicitia per se
 et propter se expetita, nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis
 amicitiae qualis et quanta sit. Ipse enim se quisque dili-
 git, non ut aliquam a se ipse mercedem exigat caritatis
 suæ, sed quod per se sibi quisque carus est; quod nisi
 idem in amicitiam transferetur, verus amicus numquam
 reperietur; est enim is qui est tamquam alter idem. Quod 81
 si hoc apparet in bestiis, volucris, nantibus, agresti-
 bus, cicuribus, feris, primum ut se diligant (id enim pa-
 riter cum omni animante nascitur), deinde ut requirant
 atque appetant ad quas se applicent eiusdem generis ani-
 mantes (idque faciunt cum desiderio et cum quadam simi-
 litudine amoris humani): quanto id magis in homine fit
 natura, qui et se ipse diligit et alterum anquirat, cuius
 animum ita cum suo misceat, ut efficiat pæne unum ex
 duobus?

XXII. Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, 82
 talem amicum habere volunt, quales ipsi esse non pos-
 sunt, quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab eis deside-
 rant. Par est autem primum ipsum esse virum bonum,
 tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam

πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα,
 καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν
 γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο
 εἰς σάρκα μίαν».

§ 82. Χρὴ δ' ἐκάστῳ αὐτῷ
 πρώτῳ ἀγαθῷ εἶναι ἀν-
 δρί, καὶ τόθ' ὁμοιον οἷ τὸν
 ἕτερον ζητεῖν] πρβλ. Ἐεν.
 (ἀπομ. 2, 6, 14). «δοκεῖς μοι

λέγειν... ὡς εἰ μέλλομεν ἀγαθὸν
 τινα κτήσασθαι φίλον, αὐτοὺς ἡ-
 μάς ἀγαθοὺς δεῖ γενέσθαι λέγειν τε
 καὶ πράττειν». — χαίρωσι δὲ
 τῇ ἐπιεικείᾳ καὶ τῇ δικ-
 καιοσύνῃ, ἀναδέχωνται
 δ' ἅπανθ' ὁ ἕτερος ὑπὲρ τοῦ
 ἑτέρου κτλ] πρβλ. πρὸς ταῦτα
 τὸ τῆς Γραφῆς (1 Κορ. 13 5).

- πάνθ' ὁ ἕτερος ὑπὲρ τοῦ ἑτέρου, καὶ μήτ' αἰτῶσιν ὁ ἕτερος τὸν ἕτερόν τι ποτε πλὴν ἢ τὸ καλὸν καὶ δίκαιον, μήτε θεραπεύωσι μόνον καὶ φιλῶσιν ἀλλήλους, ἀλλὰ καὶ αἰδῶνται·
- 83 δῶ αὐτῆς ἐξαφαιρούμενοι. Οὐκοῦν δεινὴν πλανῶνται πλάνην οἱ ἐξεῖναι ἡγούμενοι ἐν τοῖς φίλοις ἀσελγαίνειν τε καὶ πάνθ' ἁμαρτάνειν· τῶν γὰρ ἀρετῶν ξυνεργὸς ἡ φιλία πέφυκεν, οὐ τῶν κακιῶν κοινωνός, ἵνα ὦν καθ' ἑαυτὴν ἡ ἀρετὴ μένουσα οὐχ οἷα τ' ἐφικέσθαι, τῶν μεγίστων ἀγαθῶν, τούτων ἐφίκεται ἑτέρα ἀρετὴ ξυνεζευγμένη καὶ κοινωνοῦσα, τῇ φιλίᾳ· ἦν, εἴ τινες κοινωνίαν ἀλλήλοις εἴτ' ἐσχέκασιν εἴτε ποτ' ἐσχον· εἴθ' ἐξουσι, τούτοις ἀρίστην καὶ μακαριω-
- 84 τάτην ἡγητέον ἀκολουθίαν πρὸς τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν. Κοινωνίαν δὲ ταύτην φημί τὴν οὕτω τὰ τοῖς ἀνθρώποις περιμάχῃ νομιζόμενα πάντα περιλαμβάνουσαν, τιμὴν τε καὶ δόξαν καὶ ψυχῆς γαλήνην καὶ τέρψιν, ὥστε παρόντων μὲν τούτων εὐδαίμονα τὸν βίον εἶναι, ἄνευ δὲ τούτων μηδαμῶς. Ἄριστον δ' ὄν τοῦτο καὶ μέγιστον, τοῖς ἐφικέσθαι αὐτοῦ βουλομένοις τῆς ἀρετῆς ἐπιμέλестhai χρῆ, ἥς ἄνευ οὐκ ἔστιν οὔτε φιλίας οὐθ' ἑτέρου του περιμαχῆτου πράγματος ἐπιτυχεῖν. Οἱ δὲ τῆς ἀρετῆς ὀλιγωροῦντες φίλους κεκτηῖσθαι ἡγούμενοι, τότε δὴ ἡπατημένοι γιγνώσκουσιν, ἐπειδὴν τινι τύχῃ βαρεῖα πα-
- 85 θόντες μάθωσι. Διόπερ (πολλάκις γὰρ ῥητέον) οὐ φιλήσαντας

«ἡ ἀγάπη οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ· πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει».

§ 85. οὐ φιλήσαντας δεῖ κρίνειν, ἀλλὰ κρίναντας φιλεῖν] «ὥςπερ νόμισμα δεῖ τὸν φίλον ἔχειν πρὸ τῆς χρείας δεδοκιμασμένον, μὴ ὑπὸ τῆς χρείας ἐλεγχόμενον· οὐ γὰρ δεῖ βλαβέντας αἰσθῆσθαι, ἀλλ' ὅπως μὴ βλαβῶμεν

iam dudum tractamus, stabilitas amicitiae confirmari potest, quum homines benevolentia coniuncti primum cupiditatibus iis, quibus caeteri serviunt, imperabunt; deinde aequitate iustitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet, neque quidquam umquam nisi honestum et rectum alter ab altero postulabit, neque solum colent inter se ac diligent, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiae tollit qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. 83 Virtutum amicitia adiutrix a natura data est, non vitiorum comes, ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea quae summa sunt pervenire, coniuncta et consociata cum altera perveniret; quae si quos inter societas aut est aut fuit aut futura est, eorum est habendus ad summum naturae bonum optimus beatissimusque comitatus. Hæc est, 84 inquam, societas, in qua omnia insunt quae putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi atque iucunditas: ut et quum hæc adsint beata vita sit, et sine his esse non possit. Quod quum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua nec amicitiam neque ullam rem expetendam consequi possumus; ea vero neglecta qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, quum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est 85

ἐμπειρίαν λαβεῖν καὶ κατανόησιν μάκρων, εἰς τὴν κρίσιν ἀπολλύντες τοῦ κόλακος· εἰ δὲ μή, ταῦτά περ ἑαυτοὺς καὶ διαφθείροντες» (Πλουτ. σόμειθα τοῖς αἰσθανομένοις τῷ προπῶς ἂν διακρ. κολ. τοῦ φιλ. 2). γιγνώσκεισθαι τῶν θανασίμων φαρ-

δεῖ κρίνειν, ἀλλὰ κρίναντας φιλεῖν. Ἀλλὰ μὴν ἐν πολλοῖς τε καὶ δὴ καὶ ἐν τῷ φιλεῖν καὶ θεραπεύειν τοὺς φίλους δίκας τῆς ῥαθυμίας δίδομεν· ὁψέ γάρ καὶ ἀκαίρως βουλευόμεθα, καὶ τὸ τοῦ παλαιοῦ λόγου, τὰ πεπραγμένα πράττομεν. Ἦδη γὰρ ἀλλήλοις ἢ ξυνηθεία πολυχρονίῳ ἢ εὐεργεσίαις ξυνδεδεμένοι, εἴτα ἐξαπίνης ἐν μέσῳ τῷ δρόμῳ προσκρούον-
86 τές τι ἀλλήλοις διαλύομεν τὰς φιλίας.

86 κγ'. Διὰ δὴ τοῦτο ἔτι μᾶλλον ἐπιφογός ἐστιν ἡ τηλικαύ-
τη πράγματος ἀναγκαιοτάτου ὀλιγορία· τῶν γὰρ ἀνθρωπί-
νων πάντων μόνη ἐστὶν ἡ φιλία, περὶ ἧς τῆς χρείας ἐξ ἐνός
ἅπαντες ὁμολογοῦσι στόματος· καίτοι γε καὶ αὐτῆς πολλοὶ
καταφρονοῦσι τῆς ἀρετῆς, μεγαλαυχίαν τινὰ καὶ ἐπίδειξιν
εἶναι φάσκοντες αὐτήν. Τοῦ μὲν γοῦν πλούτου ὀλίγοις ἀρκού-
μενοι καὶ εὐτελεῖ διαίτῃ καὶ σπολῇ χαίροντες πολλοὶ κατ-
εφρόνησαν, τῶν δὲ τιμῶν, ὧν τῇ ἐπιθυμίᾳ τινὲς ἐκκαίονται,
καὶ τούτων πολλοὶ καταφρονοῦσιν, οὐδὲν αὐτῶν κενώτερον
καὶ εὐτελέστερον ἡγούμενοι· ὥς δ' αὖτως ἕτερα θαυμάσιά τι-
σιν εἶναι δοκοῦντα πλείστοι περὶ οὐδενός ἡγοῦνται. Περὶ δὲ
φιλίας ταῦτά πάντες ὁμοίως ὁμολογοῦσιν, οἳ τε ἐπὶ τὰ πο-
λιτικά τετραμμένοι, οἳ τε τῇ τῶν ὄντων γνώσει καὶ ἐπιστή-
μῃ χαίροντες, οἳ τε τὰ ἑαυτῶν ἐν ἡσυχίᾳ πράττοντες, οἳ τε
σφᾶς ταῖς ἡδοναῖς παντάπασι παραδεδωκότες, πάντες τοί-
87 νυν ὁμολογοῦσιν, ἄνευ φιλίας ἀβίωτον εἶναι τὸν βίον τοῖς
ἐλευθεριώτερόν πως βιώναι προηρημένοις. Διαδύεται γὰρ οὐκ
οἶδ' ὅπως διὰ τοῦ βίου πάντων, οὐδ' ἀνέχεται τινα τοῦ βιῶ-
ναι τρόπον ἑαυτῆς ἄμοιρον ὄντα. Κἂν δέ τις οὕτως ἢ τραχὺς

§ 86. οἳ τε σφᾶς ταῖς ἡ τιμῶσι τὴν φιλίαν μόνον ὡς τι
δυνατὲς παντάπασι παρα- χρήσιμον καὶ ὠφέλιμον
δεδωκότες] οὔτοι βεβαίως ἐκ- (ἴδ. § 45—46).

enim sæpius), quum iudicaveris diligere oportet, non, quum dilexeris, iudicare. Sed quum multis in rebus negli- gentia plectimur tum maxime in amicis et diligendis et co- lendis; præposteris enim utimur consiliis et acta agimus, quod vetamur vetere proverbio. Nam, implicati ultro et citro vel usu diuturno vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias exorta aliqua offensione disrumpimus.

XXIII. Quo etiam magis vituperanda est rei maxi- 86
me necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in re- bus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consen- tiunt: quamquam a multis virtus ipsa contemnitur et ven- ditatio quædam atque ostentatio esse dicitur. Multi divi- tias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cul- tusque delectat; honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil ina- nius, nihil esse levius existiment! itemque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, et ii qui ad rem publicam se contulerunt, et ii qui rerum cognitione doctrinaque delectantur, et ii qui suum nego- tium gerunt otiosi, postremo ii qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam, si modo ve-
87 lint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim ne- scio quo modo per omnium vitas amicitia, nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertum sui. Quin etiam si quis asperitate ea est et immanitate naturæ, congres-

§ 87. διαδύεται γὰρ οὐκ πομπ. 2, 6, 22). «διὰ τούτων οἶδ' ὅπως διὰ τοῦ βίου πάντων ἡ φιλία διαδυομένη συν- πάντων κτλ.] πρὸς. Ξεν. (ἀ- ἀπτεῖ τοὺς καλοὺς τε κάγαθούς».

καὶ τὴν φύσιν ἀγροῖκος, ὥστε φεύγειν τὰς τῶν ἀνθρώπων ξυν-
 ὁδούς καὶ μισεῖν, οἷον Ἀθήνησι Τίμωνά τινα παρελάβομεν
 γεγονότα, ὅμως δὲ οὐδ' ἂν οὗτος ἀνάσχοιτο μὴ οὐ τινα ἐπι-
 ζητῶν, παρ' ᾧ τὸν ἰὸν τῆς αὐτοῦ πικρίας ἐξεμέσει. Μάλιστα
 δ' ἂν τις ἔγνω τοῦτο, εἰ θεῶν τις ἐκ τῆς πολυανθρωπίας ἡμᾶς
 ἐξελὼν ἐν ἐρημίᾳ που καθίστη, κἀκεῖ, εὐπορίαν πάντων καὶ
 ἀφθονίαν παρεχόμενος ὧν ἡ φύσις ἐφίεται, μόνον τὴν ἐξου-
 σίαν παντάπασιν ἀφηρεῖτο τοῦ προσβλέπειν ἀνθρώπους. Τίς
 γάρ ἂν οὕτως εἴη σιδηροῦς, ὥστε τοιοῦτον φέρειν βίον, μηδ'
 ἀφαιρεῖσθαι ὑπὸ τῆς ἐρημίας τῶν ἡδονῶν ἀπασῶν τὴν ἀπό-
 88 λαυσιν; Ἀληθές τοίνυν φαίνεται ὃν ὅπερ Ἀρχύταν, οἶμαι,
 τὸν Ταραντῖνον φάναι τῶν ἡμετέρων ἡκουσα πρεσβυτέρων
 διηγουμένων, παρ' ἄλλων κἀκεῖνων ἀκηκοότων πρεσβυτέρων,
 ὡς ἄρα καὶ εἰς οὐρανόν τις ἀναβαίη μόνος, καὶ τὴν τε τοῦ
 παντός φύσιν καὶ τῶν ἀστέρων κατίδοι τὸ κάλλος, ὅμως δ'
 ἀηδὲς αὐτῷ ἔσοιτο τὸ θαῦμα ἐκεῖνο, ἡδιστόν γ' ἐσόμενον ἂν,
 ἔχοντι ᾧ ἂν διηγοῖτο. Οὕτως οὖν οὐδὲν ἡ φύσις στέργει μο-
 νῆρες, ἀλλ' αἰεὶ τινι ὥσπερ ἐστηρίγματι ἐπερείδεται, ὅπερ
 ἡδιστόν ἐστιν ἐν τοῖς φιλάτοις.

καδ'. Τοσούτοις δὲ τεκμηρίοις αὐτῆς δηλούσης τῆς φύσεως
 τί βούλεται καὶ ἐπιζητεῖ καὶ ἐπιποθεῖ, ὅμως οὐκ οἶδ' ὅ-
 πως ἐκκωφούμεθα, οὐδ' ἀκούομεν ὅσων ἡμῖν παραινέει· ἔστι
 γάρ τις ποικίλη καὶ πολλαπλῇ τῆς φιλίας ἢ ξυνουσίας, καὶ
 πολλαὶ παραπίπτουσιν ὑποψιῶν αἰτίαι καὶ δυσμενειῶν, ὥς
 τῶν σοφῶν ἐστὶν ἀνδρῶν τοτὲ μὲν φυλάττεσθαι, τοτὲ δ' ἐλάτ-
 τους ποιεῖν, τοτὲ δ' ὑπομένειν. Μίαν δ' ἀναιρεῖσθαι χρὴ καὶ

— Τίμων α] δὲ ἐκ τοῦ ὁμωνύμου
 διαλόγου τοῦ Λουκιανοῦ γνωστὸς
 μισάνθρωπος.

§ 88. Ἀρχύταν τὸν Τα-
 ραντῖνον] διάσημος πυθαγόρειος
 φιλόσοφος, σύγχρονος τοῦ Πλάτωνος.

sus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athe-
 nis Timonem nescio quem accepimus; tamen is pati non
 possit, ut non anquirat aliquem apud quem evomat virus
 acerbitalis suæ. Atque hoc maxime iudicaretur, si quid
 tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac homi-
 num frequentia tolleret et in solitudine uspiam collocaret,
 atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desi-
 derat, abundantiam et copiam, hominis omnino aspiciendi
 potestatem eriperet. Quis tam esset ferreus, qui eam vitam
 ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum om-
 nium solitudo? Verum ergo illud est, quod a Tarentino 88.
 Archyta, ut opinor, dici solitum nostros senes commemo-
 rare audiui ab aliis senibus auditum: si quis in cælum
 ascendisset naturamque mundi et pulcritudinem siderum
 perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore: quæ
 iucundissima fuisset, si aliquem cui narraret habuisset.
 Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod
 tamquam adminiculum adnititur, quod in amicissimo quo-
 que dulcissimum est.

XXIV. Sed quum tot signis eadem natura declaret,
 quid velit, anquirat, desideret, tamen obsurdescimus nes-
 cio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus.
 Est enim varius et multiplex usus amicitiae, multæque cau-
 sæ suspicionum offensionumque dantur, quas tum evita-
 re, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sube-

νος, διακριθεὶς δὲ καὶ ὡς στρατη- οὐδεὶς γὰρ ἔλοιτ' ἂν καθ' ἑαυτὸν
 γός καὶ πολιτικός ἀνὴρ. — καὶ τὰ πάντα ἔχειν ἀγαθὰ πολιτικῶς
 εἰς οὐρανὸν τις ἀναβαίη γὰρ ὁ ἄνθρωπος καὶ συζῇν πεφυ-
 μόνος κτλ] «ἀτοπον δὲ ἴσως καὶ κός» (Ἀριστοτ. Νικ. 9, 9, 3).
 τὸ μονώτην ποιεῖν τὸν μακάριον.

προσιεσθαι δυσμένειαν, τὴν ἀπὸ τῆς παρρησίας, ἵνα καὶ ἡ
ὠφέλεια διασώζεται καὶ ἡ πίστις τῆς φιλίας· καὶ γὰρ παρ-
αινεῖν χρή τοῖς φίλοις πολλάκι, καὶ ἐπιτιμᾶν, καὶ μετ' εὖ-
89 νοίας γε ταῦτα γιγνόμενα φιλίως ἀποδέχεσθαι. Ἄλλ' ἀλη-
θεῦον, ὥς οὐκ ἔδει, φαίνεται ὅπερ οὐμὸς ξυνήθης ἐν τῇ Ἀν-
δρίᾳ εἶρηκε·

Μῖσος τ' ἀληθές, τὸ δ' ὑπείκειν τίκτει ἐταίρους.

Ὅχληρά μὲν οὖν ἡ ἀλήθεια ἀπέχθειάν γε τίκτουσα, τὸν
τῆς φιλίας ἰόν· πολλῷ μέντοι ἡ ὑπειξίς ἐστίν ὀχληροτέρα,
ἢ ξυγγνώμην ἔχουσα τοῖς ἡμαρτημένοις κατὰ κρημνῶν
ἐξ φέρεσθαι τὸν φίλον. Μεγίστην δ' ὑπέχει αἰτίαν ὁ καὶ τῆς
ἀληθείας καταφρονῶν καὶ τῷ ὑπείκειν ἐξαπατῶμενος. Διὰ δὲ
τοῦτο πάσῃ ἐπιμελείᾳ καὶ σπουδῇ ἐπιμελητέον, ὥστε τὴν
τε παραίνεσιν ἄνευ πικρίας καὶ τὴν ἐπιτίμησιν ἄνευ ὕβρεως
γίγνεσθαι. Εἰς δὲ μὴν τὴν ὑπειξιν, παρέστω μὲν εὐπροση-
γορία, πόρρω δὲ ἡ τῶν κακιῶν ξυνεργὸς ἀπελάσθω κολακεία,
οὐχ ὅπως φίλου, ἀλλ' οὐδ' ἐλευθέρου ἀνδρὸς ἀξία οὔσα·
ἐτέρως μὲν γὰρ τοῖς τυράννοις, ἐτέρως δὲ τοῖς φίλοις ξυγ-
90 γιγνόμεθα. Τῶν δὲ τὰ ὧτα εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐπιβουσαμέ-
νων, ὥς μὴ τ' ἀληθῆ τῶν φίλων ἀκούειν, τούτων γε παντά-
πασιν ἀπογνῶναι δεῖ τῆς σωτηρίας. Πολλά τε γὰρ κάκεινο

§ 89. Οὐμὸς ξυνήθης] ὁ
ποιητῆς Πόπλιος Τερέντιος (ἴδ.
εἰσαγ. § 3), οὗτινος σώζονται εἰς
ἡμᾶς ἐξ κωμῳδίας· ἡ ἐνταῦθα ἀ-
νακρομένη Ἀνδρία (θεραπαινὶς
ἐκ τῆς Ἀνδρου) καὶ τρεῖς ἄλλαι,
ὁ αὐτοτιμωρούμενος, ὁ
εὐνοῦχος, καὶ οἱ ἀδελφοί,
εἰδὼν ἀπλήρ' ἐπιτίμης τοῦ Μενάνδρου.

Μῖσος τ' ἀληθές, τὸ δ' ὑ-
πείκειν τίκτει ἐταίρους]
ὁ στίχος κεῖται ἐν 1, 1, 41. τὸ αὐ-
τὸ λέγει καὶ ὁ Παῦλος μεμφόμενος
τοὺς ἐν Γαλατία πιστοὺς (Γαλ.
4, 16). «ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα
ἀληθεύων ὑμῖν»; καὶ Λουκιανὸς
(ἀποκηρυττ. 7). «ὀργίζονται ἅπαν-
τες τοῖς μετὰ παρρησίας τ' ἀληθῆ

unda est offensio, ut et utilitas in amicitia et fides retinea-
tur; nam et monendi amici sæpe sunt et obiurgandi, et
hæc accipienda amice quum benevole fiunt. Sed nescio 89
quo modo verum est quod in Andria familiaris meus dicit:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas, si quidem ex ea nascitur odium, quod
est venenum amicitiae; sed obsequium multo molestius,
quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit.
Maxima autem culpa in eo, qui et veritatem aspernatur
et in fraudem obsequio impellitur. Omni igitur hac in re
habenda ratio et diligentia est, primum ut monitio acer-
bitate, deinde ut obiurgatio contumelia careat. In obse-
quio autem (quoniam Terentiano verbo lubenter utimur)
comitas adsit, adsentatio vitiorum adiutrix procul amove-
atur, quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna
est; aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur.
Cuius autem aures clausae veritati sunt, ut ab amico ve- 90
rum audire nequeat, huius salus desperanda est. Scitum

λέγουσιν». — ὥστε τὴν τε ἀπὸ τοῦ κεφ. 26—37, ἐν κεφ.
παραίνεσιν ἄνευ πικρίας 27) λέγει· «ὥς περ ἱατροῦ σάρκα
καὶ τὴν ἐπιτίμησιν ἄνευ τέμνοντος, εὐρυθυμίαν τινὰ δεῖ καὶ
ὕβρεως γίγνεσθαι] οὕτω καθαριότητα τοῖς ἔργοις ἐπιτρέ-
καὶ ὁ ἀπόστολος (Γαλ. 6, 1). χεῖν· ὀργηστικὴν δὲ καὶ παράβο-
«εἴαν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἐν λον καὶ περιτρέχουσαν ὑγρότητα
τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευ- καὶ περιεργίαν ἀπεῖναι τῆς χει-
ματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ρός· οὕτως ἡ παρρησία δέχεται τὸ
ἐν πνεύματι πρᾶότητος». ἐπιδέξιον καὶ τὸ ἀστεῖον, ἂν ἡ
ἄριστα δὲ τὴν φιλικὴν παρ- χάρις τὴν σεμνότητα σώζῃ· θρα-
ρησίαν πραγματευόμενος ὁ σύτης δὲ καὶ βδελυρία καὶ ὕβρις
Πλούταρχ. (ἐν τῷ συγγράμματι προσῶσα πάνυ διατρίβει καὶ ἀ-
αὐτοῦ περὶ διακρ. κόλ. καὶ φίλου πόλλυσιν».

σοφὸν τοῦ Κάτωνος εἰπόντος, ὡς «πλείον' εἶη ὑπ' ἐχθρῶν ὠφελεῖσθαι πικρῶν ἢ φίλων ἡδέων εἶναι δοκούντων· ἐκείνους μὲν γὰρ πολλάκις τάληθ' ἰδέειν, τούτους δὲ οὐδέποτε». Κάκεινο δ' ἄτοπον τῶν νοθευομένων, ἐφ' οἷς μὲν ἔδει, μὴ ἄχθεσθαι, ἐφ' οἷς δ' οὐκ ἔδει, ἄχθεσθαι· τῷ μὲν γὰρ ἡμαρτηκέναι οὐκ ἀδημονοῦσι, τῷ δ' ἐπιτιμᾶσθαι δυσχεραίνουσι, τάναντία γε δέον ποιεῖν, λυπεῖσθαι μὲν τοῖς πεπλημμελημένοις, χαίρειν δὲ τῇ ἐπανορθώσει.

- 91 κε'. Ὡς περ δ' οὖν τῆς ἀληθοῦς ἐστὶ φιλίας νοθετεῖν τε καὶ νοθετεῖσθαι, καὶ τὸν μὲν νοθετοῦντα παρρησίᾳ μὲν χρῆσθαι, τραχύτητι δὲ μή, τὸν δ' αὖ νοθετούμενον μεθ' ὑπομονῆς ἀποδέχεσθαι καὶ μὴ δυσχεραίνοντα, οὕτω δὴ ταῖς φιλίαις μηδεμίαν μείζω φθορὰν ἡγητέον τῆς κολακείας καὶ θωπείας καὶ ξυναινέσεως· ὡς γὰρ πλείστοις ὀνόμασι δηλωτέον ταυτηνὴ τὴν κακίαν φαύλων ἀνθρώπων καὶ ἀπατηλῶν, πρὸς 92 χάριν ἅπαντα λεγόντων καὶ οὐδὲν πρὸς ἀλήθειαν. Ἐν πᾶσι δὲ πονηρὸν ὂν τὸ προσποιεῖσθαι, ὡς τὴν κρίσιν ἀναιροῦν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὴν ἀλήθειαν κιβδηλεῦον, μάλιστα τῇ φιλίᾳ ἐστὶν ἐναντίον, οἷα τὴν ἀλήθειαν ἀφανίζον, ἥς ἄνευ οὐκ ἔστι τὸ τῆς φιλίας ἰσχύειν ὄνομα. Ταύτης γὰρ τῆς δυνάμεως οὔσης τῇ φιλίᾳ, ὥστε μίαν ἐκ πλειόνων γενέσθαι ψυχὴν, πῶς ἂν γένοιτο τοῦτο μὴδ' ἐν ἐνὶ μιᾷ καὶ τῆς αὐτῆς ἀεὶ

§ 90. Ὡς ἄρα πλείον' εἶη ὑπ' ἐχθρῶν ὠφελεῖσθαι πικρῶν ἢ φίλων ἡδέων εἶναι δοκούντων] παρόμοια ὁ Πλούτ. ἐν τῷ συγράμματι αὐτοῦ περὶ τῆς ἀπὸ ἐχθρῶν ὠφελείας (6.). «ὁρθῶς δ' Ἀντισθένης εἶπεν, ὅτι τοῖς μέλουσι σώζεσθαι ἢ φίλων δεῖ γνησίων ἢ διαπύρων ἐχθρῶν· οἱ μὲν γὰρ νοθετοῦντες τοὺς ἀμαρτάνοντας, οἱ δὲ λοιδοροῦντες ἀποτρέπουσι».

§ 91. πρὸς χάριν ἅπαντα λεγόντων καὶ οὐδὲν πρὸς ἀλήθειαν] «ὁ κόλαξις ἀφ' ἐνὸς διαγράμματος ἀεὶ τὸ ἡδύ

est enim illud Catonis, ut multa: «melius de quibusdam acerbos inimicos mereri quam eos amicos, qui dulces videntur: illos verum sæpe dicere, hos numquam». Atque illud absurdum, quod ii qui monentur eam molestiam, quam debent capere, non capiunt, eam capiunt, qua debent vacare; peccasse enim se non anguntur, obiurgari moleste ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, correctione gaudere.

XXV. Ut igitur et monere et moneri proprium est veræ amicitiae, et alterum libere facere, non aspere, alterum 91 patienter accipere, non repugnanter, sic habendum est nullam in amicitia pestem esse maiorem, quam adulationem, blanditiam, adsentationem; quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Quum autem omnium rerum simulatio vitiosa 92 est (tollit enim iudicium veri idque adulterat) tum amicitiae repugnat maxime; delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non potest. Nam quum amicitiae vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: qui id

καὶ τὸ πρὸς χάριν εἰωθὼς ὑποκρίνεσθαι, οὔτε ἔργον οἶδεν ἀντιτεῖνον οὔτε ῥῆμα λυποῦν, ἀλλὰ μόνον παρέπεται τῷ βουλευμένῳ, συνῶν ἀεὶ καὶ συμφεγγόμενος» (Πλούτ. πῶς ἂν διακρ. τὸν κόλ. τοῦ φίλ. 11).

§ 92. ταύτης γὰρ τῆς δυνάμεως... πῶς ἂν γένοιτο τοῦτο, μὴδ' ἐν ἐνὶ μιᾷ καὶ τῆς αὐτῆς ἀεὶ

οὔσης κτλ.] πρὸς Πλούτ. (αὐτόν 7). «ὁ δὲ κόλαξις ἄτε δὴ μίαν ἐστὶν ἡθους οὐκ ἔχων μόνιμον, οὐδὲ ἑαυτῷ βίον ζητῶν αἰρετόν, ἀλλ' ἐτέρῳ καὶ πρὸς ἕτερον πλάτων καὶ προσαρμόζων ἑαυτόν, οὐχ ἀπλοῦς, οὐδὲ εἷς, ἀλλὰ παντοδαπός ἐστι καὶ ποικίλος, εἰς ἄλλον ἐξ ἄλλου τύπον, ὥς περ τὸ μεταιρόμενον ὕδωρ, περιρρέον ἀεὶ καὶ μετασχηματιζόμενον τοῖς ὑποδεχομένοις».

οὔσης ψυχῆς, ἀλλὰ ποικίλης τε καὶ εὐμεταβόλου καὶ πολ-
93 λαπλῆς; Τί γάρ σφαλερώτερον καὶ παραφορώτερον τῆς
ψυχῆς τοῦ αἰ μεταλλάττοντος οὐ πρὸς τὰς γνώμας μόνον
καὶ προαιρέσεις τοῦ ἑτέρου, ἀλλὰ καὶ τὴν ὄψιν καὶ τὸ νεῦμα;

Οὐ φησιν, οὐ καὶ φησι, καὶ νόμος δέ μοι

κεῖται ὁλως ἅπαντά γ' ἐπιτεύειν,

ὥσπερ ὁ αὐτός φησι Τερέντιος· ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν Γνάθωνα
ἐποίησεν οὕτω λέγοντα, οἷους δὲ προσέειπαι φίλους πολλῆς
94 ἀνείη δῆπου κουφότητος. Ἀλλὰ μὴν πολλοὶ οἱ τῶν Γναθόνων
εἰσὶν ὅμοιοι, τᾶλλα κρείττους ὄντες, τό τε γένος καὶ τὴν
εὐτυχίαν καὶ τὴν φήμην, ὧν δὲ μᾶλλον ἐστὶν δύσφορος ἡ ξυν-
αίνεσις, ὅτε τῇ τῶν λόγων κενότητι καὶ τοῦ ἀξιώματος αὐ-
95 τῶν προστιθεμένου. Ἔστι δὲ ἐπιμελομένοις ὁμοίως διακρίνειν
καὶ διαγιγνώσκειν τοῦ ἀληθοῦς φίλου τὸν κόλακα, ὥσπερ τὰ
πλαστὰ πάντα καὶ προσποίητα τῶν γνησίων καὶ ἀληθινῶν.
Ἡ γοῦν ἐκκλησία ἐξ ἀπαιδεύτων ξυνεστηκυῖα καὶ ἀπείρων
ἀνθρώπων, ὅμως γ' οἷδε διακρίνειν τίνι διενήνοχεν ὁ δημο-
τικός, ὁ κόλαξ δὲ ἄλλων ὅτι καὶ κοῦρος πολίτης, τοῦ βεβαίου
96 καὶ ἀληθοῦς καὶ σπουδαίου. Οἷα δὲ θωπεύων ἔναγχος εἰς
τὰς ἀκοὰς εἰσέδω τῆς ἐκκλησίας Γάιος Παπίριος, ἡνίκα τὸν
νόμον εἰσέφερε τὸν λέγοντα, ἐξεῖναι τῷ δῆμῳ ὅποτε βούλοιτο
ἐπὶ τὴν αὐτῶν ἀρχὴν αὐθις ἀποκαθιστάναι τοὺς δημάρχους!
Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀντίπομεν· ἀλλ' οὐδὲν μὲν περὶ ἐμοῦ, περὶ δὲ
Σκιπίωνος ἐρῶ. Ἡλίον γάρ ἦν, ὃ πόποι, τὸ κῦρος ἐκεῖνο, ἡλί-
κον τὸ ἐν τῷ λόγῳ ἀξίωμα! Ἡγεμόνα ἂν τις αὐτὸν ῥαδίως φαίη

§ 93. Ὡς περ ὁ αὐτός φησι] οἱ στίχοι εἶναι ἐκ τοῦ εὐ-
νούχου (ἴδ. § 89), 2, 2, 21. — τὸν μαγοῦλᾶν, φαγᾶν,
Γνάθωνα] ἡ λέξις (ἐκ τῆς γνά- χρησιμεύει ὡς χαρακτηρισμὸς τῶν
παρασίτων.

fieri poterit, si ne in uno quidem quoque unus animus e-
rit idemque semper, sed varius, commutabilis, multiplex? 93
Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam
animus eius, qui ad alterius non modo sensum ac volun-
tatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis, nego; ait, aio; postremo imperavi e-
gomet mihi

Omnia adsentari,

ut ait idem Terentius; sed ille in Gnathonis persona, quod
amici genus adhibere omnino levitatis est. Multi autem 94
Gnathonum similes, quum sint loco, fortuna, fama supe-
riores; horum est adsentatio molesta, quum ad vanitatem
accessit auctoritas. Secerni autem blandus amicus a vero 95
et internosci tam potest adhibita diligentia, quam omnia
fucata et simulata a sinceris atque veris. Contio, quæ ex
imperitissimis constat, tamen iudicare solet quid intersit
inter popularem, id est adsentatorem et levem civem, et
inter constantem et verum et gravem. Quibus blanditiis 96
C. Papirius nuper influebat in aures contionis, quum fer-
ret legem de tribunis plebis reficiendis! Dissuasimus nos;
sed nihil de me, de Scipione dicam libentius. Quanta illa,
di immortales! fuit gravitas, quanta in oratione maie-
stas! ut facile ducem populi Romani, non comitem di-
ceres. Sed adfuistis et est in manibus oratio. Itaque lex
popularis suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me

§ 95. ἡ γοῦν ἐκκλησία κτονας ἢ τοὺς χαλκεῖς ἢ τοὺς γε-
ἐξ ἀπαιδεύτων ξυνεστη- ωργοὺς ἢ τοὺς ἐμπόρους . . . αἰ-
κυῖα κτλ.] πρβλ. Ξεν. (Ἀπομ. σχύνει; ἐκ γὰρ τούτων ἀπάντων
3, 7, 6). πότερον τοὺς γναφεῖς ἢ ἐκκλησίαν συνίσταται.
αὐτῶν ἢ τοὺς σκυτεῖς ἢ τοὺς τέ- § 96. ἡνίκα τὸν νόμον

τοῦ τῶν Ῥωμαίων δήμου, καὶ οὐκ ἰδιώτην. Ἀλλὰ γὰρ παρῆτε καὶ ταῖς χερσὶν ὑμῖν ὁ λόγος. Οὕτω δὲ τὸν νόμον τὸν δημοτικὸν ἀπεψηφίσατο ὁ δῆμος ἵνα δὲ καὶ ἐπ' ἐμὲ αὐτὸν ἐπανίω, μέμνησθ' ὅποσον ἐπὶ ὑπάτων Κοίντου Μαξίμου τοῦ Σκιπίωνος ἀδελφοῦ καὶ Λευκίου Μαγκίνου δημοτικὸς εἶναι ἐδόκει ὁ περὶ τῶν ἱερέων νόμος Γαίου Λικινίου Κράσσου, ὃς τοὺς ξυλλόγους τὸ κυρίου εἶναι προσαιρεῖσθαι ἀφαιρούμενος τὸν δῆμον κύριον ἐποίειτο τούτου. Οὗτος δὲ πρῶτος πρὸς τὴν ἀγορὰν στρεφομένους τοὺς ῥήτορας ἔταξε τῷ δήμῳ δημηγορεῖν. Ἀλλὰ τοῦ ἐκείνου δημοτικοῦ λόγου ῥαδίως οἱ θεοὶ ἐμοῦ ἀμυνομένου ἐκράτησαν. Πέπρακται δὲ ταῦθ' οὕτως ἐμοῦ πραιτωρεύοντος, ἔτεσι πεντεκαίδεκα πρὶν ἢ ὑπατεῦσαι με, καὶ ταῦτα ἀφ' ἐαυτῶν μᾶλλον ἢ τῷ ἐμῷ ἀξιώματι.

97 κς'. Εἰ δ' ἐπὶ σκηνῆς, τοῦτ' ἔστιν ἐπ' ἐκκλησίας, πλείστων ὄντων τῶν πλαστῶν καὶ ἐσκιαγραφημένων, ὅμως κρατεῖ τάληθές εὐθύς ἀναφανέν καὶ δηλωθέν, τί χρὴ περὶ τὴν φιλίαν ξυμβαίνειν, ἅπασαν τῇ ἀληθείᾳ σταθμωμένην; Ἦν γὰρ μή, τὸ δὴ λεγόμενον, ἀνεφγμένον ὀρώμεν τὸ τοῦ ἐτέρου στῆθος, μηδ' αὐτοὶ τὸ ἐαυτῶν ὀρᾶσθαι παρέχωμεν, οὐκ ἔσται οὐδὲν πιστὸν καὶ βέβαιον, οὐδὲ φιλεῖν ἢ ἀντιφιλεῖσθαι, ἄδηλον ὃν εἰ ἀληθῶς ταῦτα γίνεται. Καίτοι γε ἡ κολα-

εἰς ἐφέρε τὸν λέγοντα κτλ.] ἴδ. § 39.—Κοίντου Μαξίμου κτλ.] ἴδ. § 69.—ὁ περὶ τῶν ἱερέων νόμος Γαίου Κράσσου] οὗτος δῆμαρχος ὢν τῷ 145 προέτεινε νόμον μεταβιβάζοντα εἰς τὸν δῆμον τὸ δικαίωμα, ὅπερ τέως εἶχον οἱ τῶν ἱερέων σύλλογοι (ἴδ. § 1) τοῦ νᾶ ἀναπληρῶσιν αὐτοὶ τὰ ἐλλείποντα μέ-

λη.—οὗτος δὲ πρῶτος πρὸς τὴν ἀγορὰν στρεφομένους τοὺς ῥήτορας ἔταξε τῷ δήμῳ δημηγορεῖν] πρότερον οἱ ῥήτορες ὠμίλουν στρεφόμενοι πρὸς τὸ βουλευτήριον (ἐνθα συνήρχετο ἡ σύγκλητος, Curia hostilia,) καὶ πρὸς τὸ λεγόμενον κομίτιον (τὸ μέρος τῶν πατρικίων). τούντεσθεν δὲ ἔπρεπε νᾶ

redeam, meministis Q. Maximo fratre Scipionis et L. Mancino consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur! Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primus instituit in forum versus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium nobis defendentibus facile vincebat. Atque id actum est praetore me, quinquennio ante quam consul sum factus. Ita re magis quam mea auctoritate causa illa defensa est.

XXVI. Quod si in scena, id est in contione, in qua 97 rebus fictis et adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modo id patefactum et illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi, ut dicitur, apertum pectus videas tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem aut amari, quum id quam vere fiat ignores. Quamquam ista adsentatio, quamvis pernicio sit, nocere tamen nemini potest nisi ei, qui eam recipit atque ea delectatur. Ita fit ut is adsentatoribus patefaciat aures suas

στρέφονται πρὸς τὴν ἰδίως ἀγορὰν, ἐνθα ἐκάθηντο οἱ πληθεῖς. τὴν μεταβολὴν ταύτην ἀποδίδει ὁ Πλούταρχος ὅχι εἰς τὸν Κράσιον, ἀλλ' εἰς τὸν Γαίον Γράκχον (βιο. 5.). «τῶν πρὸ αὐτοῦ πάντων δημαγωγῶν πρὸς τὴν σύγκλητον ἀφωρῶντων καὶ τὸ καλούμενον κομίτιον, πρῶτος τότε στραφεὶς ἔξω πρὸς τὴν ἀγορὰν (λέγεται) δημηγορεῖν, καὶ τὸ λοιπὸν οὕτω ποιεῖν ἐξ ἐκείνου, μικρᾷ παρεγκλίσει

καὶ μεταθέσει σχήματος μέγα πρᾶγμα κινήσας, καὶ μετενεγκὼν τρόπον τινὰ τὴν πολιτείαν ἐκ τῆς ἀριστοκρατίας εἰς τὴν δημοκρατίαν, ὥς τῶν πολλῶν δέον οὐ τῆς βουλῆς στοχάζεσθαι τοὺς λέγοντας».

§ 97. Εἰ δ' ἐπὶ σκηνῆς, τοῦτ' ἔστιν ἐπ' ἐκκλησίας] οὕτω λέγει, ἐπειδὴ ἐνῶ προηγουμένως (§ 95) ὁ λόγος ἦν περὶ ἐκκλησίας, νῦν ἐξ αὐτῆς μεταβαίνει εἰς τὴν σκηνήν, ἥτις καὶ αὕτη

98 κεία, καὶ ὀλεθριωτάτῃ οὔσα, ὅμως οὐδένα βλάψαι δύναται πλὴν τοῦ ἀποδεχομένου καὶ χαίροντος αὐτῇ. Ἐκ δὲ τούτου τοῖς κόλαξι μάλιστα ἀνεψυγμένας τὰς ἀκοὰς παρέχεται ὁ αὐτὸς ἑαυτὸν κολακεύων καὶ μάλιστα θ' ἑαυτῷ ἀρεσκόμενος. Φιλεῖ μὲν γὰρ δῆπου ἑαυτὴν ἡ ἀρετὴ, ἄριστα θ' ἑαυτὴν γινώσκουσα καὶ ὅσον ἐστὶν ἐρασμία κατανοοῦσα· ἀλλ' οὐ περὶ τῆς ἀρετῆς μοι νῦν ὁ λόγος, ἀλλὰ περὶ ἀρετῆς δόξης· οὐ γὰρ οὕτω τῇ ἀρετῇ τῷ ὄντι κεκοσμηθῆσθαι, ὥς δοκεῖν ἐθέλουσι πολλοί· οἳ γὰρ καὶ χαίρουσι κολακευόμενοι, καὶ τοὺς σφίσι πρὸς χάριν πεπλασμένους καὶ προσαγομένους κενούς λόγους τεκμηρία τῶν σφετέρων ἡγοῦνται ἀρετῶν. Οὐκ οὖν φιλία ἐστὶν αὕτη, τοῦ μὲν τὰ ληθῆ ἀκούειν οὐκ ἐθέλοντος, τοῦ δ' ἐτέρου ἐξ ἐτοίμου τὰ ψευδῆ λέγοντος. Οὐδ' ἂν τῶν παρασίτων ἡμῖν ἐν ταῖς κωμωδίαις ἀστεία ἐφαίνετο ἡ κολακεία, εἰ μὴ οἱ ἀλαζόνες ἦσαν στρατιῶται.

Πολλὰς γὰρ ἡ Θάϊς μοι οἶδε τὰς χάριτας;

99 Πολλὰς ἀπέχρη ἀποκρίνασθαι· ὁ δὲ παμπόλλας φησὶν. Οὕτως αἰεὶ αὐξάνειν φιλεῖ ὁ κόλαξ ὅπερ μέγα εἶναι βούλεται ὅτινι πρὸς χάριν λέγει. Διόπερ τῶν θωπειῶν τούτων τῶν ματαίων καίπερ παρ' ἐκείνοις μόνον δυναμένων, ὅσοι αὐτοὶ ταύτας ἐπάγονται καὶ προκαλοῦνται, ὅμως καὶ τοῖς σπου-

πλείστην ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἐκκλησίαν.—ἐκ δὲ τούτου... ὁ αὐτὸς ἑαυτὸν κολακεύων καὶ μάλιστα θ' ἑαυτῷ ἀρεσκόμενος] πρβλ. τὸ τοῦ Πλουτ. (πῶς ἂν δια. κολ. φίλ. 1)· «διὰ φιλαυτίαν αὐτὸς αὐτοῦ κόλαξ ἕκαστος ὢν πρῶτος καὶ μέγιστος, οὐ χαλεπῶς προσίεται τὸν ἔξωθεν, ὃν οἶεται καὶ βούλεται μάρτυν ἅμα

αὐτῷ καὶ βεβαιωτὴν προσγινόμενον».

§ 98. Οὐ γὰρ οὕτω τῇ ἀρετῇ τῷ ὄντι κεκοσμηθῆσθαι, ὥς δοκεῖν ἐθέλουσι πολλοί] κατὰ τὴν γνωστὴν τοῦ Αἰσχύλου (ἐπτ. ἐπὶ Θηβ. στίχ. 574) περὶ τοῦ Ἀμφιαράου ῥήτραν· οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει.

maxime, qui ipse sibi adsentetur et se maxime ipse delectet. Omnino est amans sui virtus; optime enim se ipsa 98 novit, quamque amabilis sit intelligit; ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi præditi esse quam videri volunt. Hos delectat adsentatio, his fictus ad ipsorum voluntatem sermo quum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, quum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comoediis adsentatio faceta nobis videretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi?

Satis erat respondere *magnas*; *Ingentes*, inquit. Semper auget adsentator id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quam ob rem quamquam blanda ista 99 vanitas apud eos valet, qui ipsi illam adlectant et invitant, tamen etiam graviores constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant ne callida adsentatione capiantur. Aper-te enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est

εἰ μὴ οἱ ἀλαζόνες ἦσαν στρατιῶται] ἡ φράσις εἶναι κατὰ τινὰ κωμωδίαν τοῦ ποιητοῦ Πλαύτου, ἐπιγραφομένην ὁ ἀλαζὼν στρατιώτης (miles gloriosus) — πολλὰς γὰρ ἡ Θάϊς μοι οἶδε τὰς χάριτας] καὶ οὗτος ὁ στίχος εἶναι ἐκ τοῦ εὐνοῦχου τοῦ Τερεντίου (ἴδ. § 89), ἐνθα (3, 1, 1) ὁ στρατιώτης Θράσων ἐρωτᾷ τὸν παράσιτον Γνάθωνα, πῶς ἡ ἐρωμένη αὐτοῦ Θάϊς

ἐδέχθη τὰ σταλέντα αὐτῇ δωράτου.— πολλὰς ἀπέχρη ἀποκρίνασθαι· ὁ δὲ παμπόλλας φησὶν] ἀπαράλλακτον τὸ τοῦ Εὐριπ. (Ὀρεστ. 15 13), ἐνθα ἐρωτῶντι τῷ Ὀρέστῃ, «ἐνδίκως ἡ Τυνδάρειος ἄρα παῖς διώλετο»; ἀποκρίνεται ὁ εὐνοῦχος Φρύξ ἐν ὑπερθετικῷ βαθμῷ· «ἐνδίκώτατ', εἴ γε λαιμαῦς εἴχε τριπτύχους θανεῖν».

δαιοτέροις χρή καὶ βεβαιοτέροις παραινεῖν προσέχειν τὸν νοῦν, μὴ πανούργῳ κολακεῖν ἄλλῳσι· τὸν γὰρ φανερώς κολακεύοντα πάντες ὀρώμεν, εἰ μὴ εἴ τις πάνυ ἄφρων ὢν τυγχάνοι· τὸν δὲ πανούργον ἐπιμελῶς φυλακτέον καὶ κρυφίνουιν, ὥστε μὴ εἰσδύεσθαι. Καὶ γὰρ τούτους ἐστὶ χαλεπώτατον διαγιγνώσκειν, οἵτινες καὶ ἐναντία πολλάκις λέγοντες συναينوῦσι, καὶ τὸ ἐρίζειν προσποιούμενοι θωπεύουσι, καὶ δεξιάς τε τελευτώντες διδῶσι καὶ ἡττώμενοι ἀνέχονται, ἵνα δὴ ὁ καταγελασθεὶς πλεῖον δόξῃ προεωρακέναι. Τί δ' αἴσχιον τοῦ καταγελασθαι; Ὁ φυλακτέον ὅπως μὴ γένηται καθάπερ ἐν τῇ ἐπικλήρῳ·

μῶρον γ' ὑπὲρ γέροντα τῆς κωμῳδίας
λαμπρῶς τε τήμερον καὶ εὖ μ' ἐχλεύασας
καπεμύξω.

100 Καὶ γὰρ ἐν ταῖς κωμῳδίαις τὸ μωρότατον πρόσωπον τῶν ἀφρόνων ἐστὶ γερόντων καὶ εὐπίστων. Ἀλλὰ γὰρ οὐκ οἶδ' ὅπως ἀπὸ τῶν φιλιῶν τῶν τελείων ἀνδρῶν καὶ σοφῶν (λέγω δὲ περὶ ταυτησί τῆς σοφίας, τῆς προσεῖναι τάνθρωπῳ δυνατῆς) εἰς τὰς εὐτελεῖς ὁ λόγος κατέπεσε φιλίας. Διὸ ἐπὶ τὰ πρῶτα ἐπανίωμεν ἐκεῖνα, καὶ αὐτὰ δὴ ταῦτα πρὶν περάνωμεν.

κζ'. Ἡ ἀρετὴ, Φάννιε καὶ Μούκιε, ἡ ἀρετὴ, φημί, συνέχει τε τὰς φιλίας καὶ συνέχει. Ταύτη γὰρ ἐνεστί τελεία τῶν ὄντων ἀρμονία, ταύτη μονιμότης, ταύτη βεβαιότης· ἡ ἐπειδὴν δῆλη γένηται καὶ τὸ ἑαυτῆς φέγγος ἐπιδείξεται, ταῦτό δὲ καὶ τῷ ἄλλῳ θεάσσηται τε καὶ ἀναγνῶ, τηνικαῦτα αὐτὴ τε προσπελάζει ἐκεῖνον καὶ τὸ ἐν τῷ ἑτέρῳ

§ 99. τὸν δὲ πανούργον κρυφίνουιν κτλ.] οὕτω καὶ ἐπιμελῶς φυλακτέον καὶ Πλουτ. (διακρ. φιλ. κ. ἐχθ. 4).

excors; callidus ille et occultus ne se insinuet studioso cavendum est; nec enim facillime agnoscitur, quippe qui etiam adversando saepe adsentetur, et litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus vincique se patiat, ut is, qui illus sit, plus vidisse videatur. Quid autem turpius quam illudi? Quod ne accadat cavendum est, ut in Epiclero:

*Hodie me ante omnis comicos stultos senes
Vorsaris atque emunxeris lautissime.*

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est, impro- 100 vidorum et credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiiis perfectorum hominum, id est, sapientium (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse), ad leves amicitias defluxit oratio. Quam ob rem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus aliquando.

XXVII. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, et tu, Q. Muci, et conciliat amicitias et conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia; quæ quum se extulit et ostendit suum lumen et idem aspexit agnovitque in alio, ad id se admovet vicissimque accipit illud, quod in altero est, ex quo exardescit sive amor sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil est aliud, nisi eum ipsum diligere, quem

«τίνα δεῖ φυλάττεσθαι; τὸν μὴ αἴεται δεῖν καὶ λόγων ἀπαρρήτων δοκοῦντα, μηδ' ὁμολογοῦντα κολακεύειν· ὃν οὐκ ἔστι λαβεῖν περὶ αὐτοῦ. καὶ κεφ. 18—20). — ἐν τοῦπτανεῖον, οὐδὲ ἀλίσκεται σκιαν καταμετρῶν ἐπὶ δεῖπνον, οὐδ' ἔρπει μεθυσθεὶς, ὅπως ἔτυχεν, ἀλλὰ νήφει τὰ πολλὰ καὶ πολυπραγμονεῖ, καὶ πράξεων μετέχειν βούλεται κοινωνὸς εἶναι.» (ἐπιθ. αὐτόθ. καὶ κεφ. 18—20). — ἐν τῇ ἐπικλήρῳ] εἶναι κωμῳδία τοῦ ποιητοῦ Γαίου Καικιλίου Στατίου (συγχρόνου τοῦ Ἐννίου, § 22) κατὰ μίμησιν καὶ αὐτῇ ὁπραγμονεῖ, καὶ πράξεων μετέχειν μωνύμου κωμῳδίας τοῦ Μενάνδρου.

ὄν ὁμοίως ἀποδέχεται. Ἐκ δὲ τούτου εἴτε φίλησις εἴτε φι-
λία αὐτοῖς ἐκκλίνεται· ἀπὸ γὰρ τοῦ φιλεῖν ἐκάτερα λέγεται.
Ἔστι δὲ οὐκ ἄλλο τι φιλεῖν ἢ τὸν φιλούμενον ἀγαπᾶν οὐ-
δενὸς δεομένους, οὐδ' ὠφέλειαν ἐπιζητοῦντας οὐδεμίαν· καί-
τοι γε ταύτης καὶ μηδενὸς διώκοντος ἀφ' ἑαυτῆς ἐξανθοῦ-
101 σης. Ταύτη τοίνυν τῇ εὐνοίᾳ ἔφηβοι ὄντες ἡμεῖς τοὺς γέρον-
τας ἡγαπήσαμεν ἐκείνους, Λεύκιον Παῦλον καὶ Μάρκον Κά-
τωνα καὶ Γάκιον Γάλλον καὶ Πόπλιον Νασικᾶν καὶ Τιθέ-
ριον Γράκχον τὸν τοῦ ἡμετέρου Σκιπίωνος πενθερόν· ἔτι δὲ
μᾶλλον ἐν τοῖς ἡλικιώταις ἐκλάμπει αὕτη, καθάπερ ἐν ἡμῖν,
Σκιπίωνι κάμοι, καὶ πάλιν Λευκίῳ Φουρίῳ καὶ Ποπλίῳ Ρου-
πιλίῳ καὶ Σπουρίῳ Μουμμίῳ. Ὅμοίως δὲ οἱ πρεσβῦται τῇ
τῶν νέων ἡδόμεθα εὐνοίᾳ, ὥς περ τῇ ὑμετέρᾳ καὶ τῇ Κοίντου
Τυβέρωνος. Καὶ τῶν μάλιστα δ' ἐφῆβων Ποπλίου Ρουτιλίου καὶ

§ 100. Ἔστι δ' οὐκ ἄλ-
λο τι φιλεῖν, ἢ τὸν φιλού-
μενον ἀγαπᾶν οὐδενὸς
δεομένους, οὐδ' ὠφέλειαν
ἐπιζητοῦντας οὐδεμίαν]
πρὸς κατανόησιν τούτων ἀνάγκη
νὰ ὀρίσωμεν τὴν μεταξὺ τῶν δύο
ῥημάτων φιλεῖν (=amare)
καὶ ἀγαπᾶν (diligere) διάκρι-
σιν, ἣν, καθάπερ οὐχὶ ἀκριβῶς πάν-
τοτε τηρῶν, ποιῆται ἐνταῦθα ὁ
Κικέρων· καὶ τὸ μὲν φιλεῖν εἶναι
διάθεσις καὶ κλίσις τῆς καρδίας ἀφ'
ἑαυτῆς ἀνεξαρτήτως τοῦ λόγου καὶ
τῆς βουλήσεως γεννωμένη· τὸ δὲ
ἀγαπᾶν (συνώνυμον τῷ περὶ
πλείστου ποιῆσθαι, ἐκ-
τιμᾶν, βούλεσθαι τινι
τ' ἀγαθῷ) εἶναι ἐκουσία μετὰ

λόγου καὶ βουλήσεως πρὸς τινὰ
ἀφροσύσις, εἴτε ἰδιοτελῆς εἴτε
ἀνιδιοτελής· ἡ μὲν φίλησις εἶναι
φυσική, ἡ δὲ ἀγάπη διδακτὴ καὶ
μαθητὴ· διὸ φιλοῦμεν τοὺς συγγε-
νεῖς καὶ οἰκείους, ἀγαπῶμεν δὲ
τοὺς ἄλλοτρίους (πρβλ. Διων. Κασ.
40, 48· «ἐφιλήσατε αὐτὸν ὡς
πατέρα, καὶ ἡγαπήσατε ὡς εὐερ-
γέτην»)· καὶ δύναται τις νὰ ἀγα-
πᾷ χωρὶς νὰ φιλῇ, ἀλλ' ὁ φιλῶν
καὶ ἀγαπᾷ· διὰ τοῦτο προτρεπό-
μεθα ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὑπὸ τοῦ
Κυρίου οὐχὶ νὰ φιλοῦμεν, ἀλλὰ
νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς ἐχθρούς ἡμῶν
(Ματθ. 5, 43)· καὶ ὅστις δὲν ἀ-
γαπᾷ τινὰ, οὐδὲ φιλεῖ αὐτόν. οὐ-
τὼ Πλατ. (Λυσι. σελ. 115, 6)·
«ὁ μὴ τοῦ δεόμενος, οὐδέ τι ἀγα-

ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita: quæ ta-
men ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus
sequutus sis. Hac nos adolescentes benevolentia senes il- 101
los, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam,
Ti. Gracchum Scipionis nostri socerum dileximus; hæc
etiam magis elucet inter æquales, ut inter me et Scipio-
nem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Vicissim
autem senes in adolescentium caritate acquiescimus, ut
in vestra, ut in Q. Tuberonis; equidem etiam admodum
adolescentis P. Rutilii, A. Verginii familiaritate delector.
Quoniamque ita ratio comparata est vitæ naturæque no-
stræ, ut alia ætas oriatur: maxime quidem optandum est
ut cum æqualibus possis, quibuscum tamquam e carce-
ribus emissus sis, cum eisdem ad calcem, ut dicitur, per-
venire; sed quoniam res humanæ fragiles caducæque 102
sunt, semper aliqui anquirendi sunt quos diligamus et a
quibus diligamur; caritate enim benevolentiaque sublata,

πῆφ' ἄν· (δὲν εἶναι ὀρθόν, διότι ἀ-
γαπᾷ τις καὶ ἄνευ τινὸς συμφέρον-
τος καὶ ἰδιοτελείας)· ὁ δὲ μὴ ἀ-
γαπῶν, οὐδ' ἂν φιλοῖ· ἐπειδὴ δὲ
κατὰ ταῦτα τὸ φιλεῖν ὡς διάθεσις
τῆς καρδίας ἐκουσία εἶναι ἀνιδι-
οτελής, διὰ τοῦτο λέγει, ὅτι τὸ
φιλεῖν ἐστὶ ταῦτόν τ' ἂν ἀνι-
διοτελῶς ἀγαπᾶν· καὶ ἡ
ἀληθὴς φιλία εἶναι ἀγάπη
ἀνιδιοτελής.

§ 101. Παῦλον, Κάτω-
να, Γάλλον] ἴδ. §§. 4. 9.—
Νασικᾶν καὶ Τιθέριον
Γράκχον] ὁ μὲν πρῶτος Πόπλιος

Κορνήλιος Σκιπίων Νασικᾶς, Κόρ-
κουρος ἐπονομαζόμενος, ἦν γαμ-
βρός Σκιπίωνος τοῦ πρεσβυτέρου·
ὁ δὲ δεύτερος Τιθέριος Σεμπρώνιος
Γράκχος εἶναι ὁ πατὴρ τῶν δύο
ἀδελφῶν Γράκχων (§ 37), καὶ
πενθερός Σκιπίωνος τοῦ νεωτέρου.
— Φουρίῳ καὶ Ρουπιλίῳ
καὶ Μουμμίῳ] ἴδ. §. 69.—
Τυβέρωνος] ὁ αὐτὸς ἐν § 37.
— Ποπλίου Ρουτιλίου
(Ρούφου) καὶ Αὔλου Οὐ-
εργινίου] ἀμφότεροι διεκρίθη-
σαν ὡς φιλόσοφοι καὶ νομομαθεῖς,
καὶ ὁ πρῶτος συχνὰ μετ' ἐπαίνων

Αὔλου Οὐεργινίου τῇ οἰκειότητι ἔγωγε χαίρω. Ἐπεὶ δ' οὕτως
 ὁ ἡμέτερος πέφυκε βίος καὶ ἡ ἡμετέρα φύσις, ὥστ' αἰετὶν
 ἄλλην ἀναφαίνεσθαι γενεάν, μάλιστα μὲν ἐστὶν εὐκτόν μετὰ
 τῶν ἡλικιωτῶν, μεθ' ὧν ἂν ἀπὸ τοῦ βίου ὥσπερ ἀπὸ ὑσπλη-
 γος ἀφεθῶμεν, μετὰ τῶν αὐτῶν οἷους τ' εἶναι ἐπὶ τὸ τέρμα
 102 ἀφικέσθαι· ἐπειδὴ μέντοι φθαρτά τ' ἐστὶ τάνθρωπεια καὶ ἐ-
 πισφαλῇ, αἰετὶν ἐπιζητητέον, οὓς φιλήσομέν τε καὶ φιλη-
 σόμεθα· τῆς γὰρ φιλίας καὶ εὐνοίας ἀφαιρεθείσης, πᾶσα ἐκ
 τοῦ βίου ἀφαιρεῖται ἡ ἡδονή. Ἐμοὶ γοῦν ὁ Σκιπίων, καίπερ
 ἑξαπίνης ἀναρπαγείς, ὅμως ζῇ τε καὶ αἰετὶ βιώσεται· τὴν γὰρ
 ἀρετὴν ἐφίλησα τάνδρος, ἥπερ οὐκ ἀπέσβη. Οὐδ' ἐμοὶ μόνῳ
 στρέφεται πρὸ τῶν ὁμμάτων, ἐν ταῖς χερσὶ γ' αἰετὶ αὐτὴν ἔ-
 χοντι, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις λαμπρὰ ἔσται καὶ ὀνο-
 μαστή. Οὐδεὶς δὲ μείζον ποτ' ἢ ὡς ἔχει θάρρους καὶ ἐλπίδος
 ἔργοις ἐπιχειρήσει, τὴν ἐκείνου μνήμην καὶ εἰκόνα μὴ δεῖν
 103 προτιθέναι ἑαυτῷ ἡγούμενος. Πάντων δὲ μὴν, ὧν μοι εἴτε
 τύχη δέδωκεν εἴτε φύσις, οὐδὲν πρὸς τὴν Σκιπίωνος ἔχω πα-
 ραβαλεῖν φιλίαν· ἐν ταύτῃ γὰρ μοι ζυμφωνία περὶ τῶν τῆς
 πόλεως γέγονε πραγμάτων, ἐν ταύτῃ εὐβουλία περὶ τῶν ἰ-
 δίων, ἐν ταύτῃ μοι ἀνάπυσις χαρᾶς ἀνάπλεως καὶ ἡδονῆς.
 Οὐδέ ποτ' αὐτ' αὐτός, ὅσον γέ μ' αἰσθέσθαι, ἐκείνον οὐδ' ἐν
 ἐλαχίστῳ ἐλύπησα, αὐτ' ἐκείνου οὐδὲν μοι πρὸς γνώμην ὄν
 ἤκουσα. Μία δ' ἦν ἡμῖν οἰκία, ἡ αὐτὴ δίαιτα καὶ αὕτη κοι-
 νή· οὐδὲ μόνῃ ἡ στρατεία, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀποδημίαι καὶ αἱ
 104 ἐν τῷ ἀγρῷ διατριβαὶ ἐγένοντο κοιναί. Τί δὲ μὴν εἴπω τῶν
 προθυμιῶν περὶ τοῦ αἰετὶ γιγνώσκειν τε καὶ μαυθάνειν, περὶ
 ἃ πάρῳ τοῦ δήμου ὄντες ἀπαντα τὸν τῆς σχολῆς διατρίψα-
 μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος. ρος πέφυκε βίος . . . ὥστ'
 — ἐπεὶ δ' οὕτως ὁ ἡμετέρος αἰετὶν ἄλλην ἀναφαίνε-

omnis est e vita sublata iucunditas. Mihi quidem Scipio,
 quamquam est subito ereptus, vivit tamen semperque vi-
 vet; virtutem enim amavi illius viri, quæ extincta non
 est. Nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam sem-
 per in manibus habui, sed etiam posteris erit clara et in-
 signis. Nemo umquam animo aut spe maiora suscipiet,
 qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponen-
 dam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut 103
 fortuna aut natura tribuit, nihil habeo quod cum amicitia
 Scipionis possim comparare. In hac mihi de re publica
 consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem
 requies plena oblectationis fuit. Numquam illum ne mi-
 nima quidem re offendi, quod quidem senserim; nihil au-
 divi ex eo ipse quod nollem; una domus erat, idem vi-
 ctus isque communis; neque solum militia, sed etiam pe-
 regrinationes rusticationesque communes. Nam quid ego 104
 de studiis dicam cognoscendi semper aliquid atque discen-
 di, in quibus remoti ab oculis populi omne otiosum tem-
 pus contrivimus? Quarum rerum recordatio et memoria
 si una cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi at-
 que amantissimi viri ferre nullo modo possem. Sed nec
 illa extincta sunt, alunturque potius et augentur cogita-

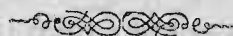
νεσθαι γενεάν] πρβλ. τὸ τοῦ
 Σειράχ (14, 18): «ὡς φύλλον
 θάλλον ἐπὶ δένδρου δασέως, τὰ μὲν
 καταβάλλει, ἄλλα δὲ φύει, οὕτω
 γενεὰ σαρκὸς καὶ αἱματος, ἡ μὲν
 τελευτᾷ, ἑτέρα δὲ γεννᾶται.» —
 καὶ τὸ τοῦ ποιητοῦ·

Οἷον περ φύλλων γενεή, τοιή-

δε καὶ ἀνδρῶν·
 φύλλα, τὰ μὲν τ' ἀνεμος χαμά-
 δις χέει, ἄλλα δὲ θ' ὕλη
 τηλεθώσκει φύει, ἕαρος δὲ ἐπι-
 γίνεται ὥρη·
 ὡς ἀνδρῶν γενεή, ἡ μὲν φύει,
 ἡ δ' ἀπολήγει
 (Ἰλ. 6, 146 κ. ἐξ.)

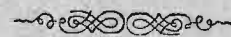
μεν χρόνον; Ὡν δὴ ἡ ἀνάμνησις καὶ μνήμη εἴπερ ἄμ' ἐκείνῳ
 ξυναπόλλυτο, οὐδαμῶς ἂν οἶός τ' ἦν τὸν πόθον φέρειν ἀν-
 δρὸς οἰκειοτάτου τε καὶ φιλτάτου. Ἄλλ' οὐτ' ἀπέσβη ταῦ-
 τα, τρέφεται τε μᾶλλον καὶ αὐξάνεται τῷ ἐμῷ λογισμῷ καὶ
 μνήμῃ. Καὶ παντάπασι δ' ἂν τούτων ἔρημος ὢν, ἱκανὸν ἂν
 παραμύθιον τοῦ μὴ λυπεῖσθαι τὴν ἡλικίαν εἶχον· οὐ γὰρ
 πολὺν πάνυ ἔχω χρόνον ἐν τῷ πόθῳ τούτῳ διαγενέσθαι. Πάν-
 τα δὲ τὰ βραχυχρόνια, καὶ μεγάλα ὄντα, ἀνεκτά εἶναι
 χρεών.

Ταῦτά μοι περὶ φιλίας ἦν εἰπεῖν. Ὑμῖν δὲ παραινῶ τὴν
 τε ἀρετὴν περὶ παντός ποιεῖσθαι, ἧς ἄνευ οὐκ ἔστι φιλίαν
 γενέσθαι, καὶ τῆς φιλίας μηδέν, πλὴν ἢ τὴν ἀρετὴν, κρεῖτ-
 τον ἡγεῖσθαι.

tionem et memoria mea; et si illis plane orbatus essem,
 magnum tamen adferret mihi ætas ipsa solacium; diutius
 enim iam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem
 brevia tolerabilia esse debent, etiam si magna sunt.

Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hor-
 tor, ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non pot-
 est, ut, ea excepta, nihil amicitia præstabilius putetis.

ΤΑ ΚΥΡΙΩΤΑΤΑ ΤΩΝ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ.

Μεθ' ὅλην τὴν προσοχὴν καὶ ἐπιμέλειαν, ἣν αὐτοὶ τε καὶ οἱ ἐνγενῶς πάντες τὴν πολυτιμὴν αὐτῶν συνδρομὴν εἰς τοῦτο ἡμῖν προσερεγκόντες κατεβάλομεν, ἵνα διαψεύσωμεν τὸν εἰπόντα, ὅτι βιβλίον ἄνευ παροραμάτων εἶναι οὐρανὸς ἄνευ ἀστέρων, ἐν τούτοις πρὸς κόσμον καὶ τούτου τοῦ βιβλίου ὑπελείφθησάν τινες τυπογραφικοὶ ἀστέρες, ὧν σημειοῦμεν ἐνταῦθα μόνον ἐκείνους, ὅσοι τοῖς γυμνοῖς ἡμῶν ὀφθαλμοῖς ἦσαν ὁρατοί, τὴν δὲ τιμὴν τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἄλλων ἀφίεμεν τοῖς ὀπλισμένοις διὰ δυνατῶν τηλεσκοπίων ὀξυδερκείας καὶ ἑτέρου ἄλλης ἰκανότητος.

§. σελ.

4 15 ἀντὶ Seb=Sed

» 16 » παρηλείφωμεν=παρειλήφωμεν

17 30 » παρακελεύεσθαι ὑμᾶς ἔχω=παρακελεύεσθαι ὑμῖν ἔχω

41 60 » ἀμοίβεσθαι=ἀμείβεσθαι

65 85 » couseñtit=consentit

 SISMANOGLIO
MILANO

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΚΑΙ ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΒΟΥΤΥΡΑ ΚΑΙ Σ]α,.